

Liahona

**Hisitōlia fakafāmilī:
Mamata Kiate Koe 'i
he Palani 'a e 'Otuá,
p. 22, 26**

**Kakai Lalahi Kei Talavoú:
Fakamu'omu'a 'o e
'Aho Sāpaté, p. 42**

**Tu'u Ma'u Neongo e Holomui e
Ngaahi Kaungāme'á, p. 52**

"Pea ko e hā 'oku mou tokanga ai ki he kofú? Tokanga ki he fisi'i 'akau 'o e ngoué, 'oku fele'i 'enua tupú; 'ikai, 'oku 'ikai te nau ngāue, pea 'oku 'ikai te nau filo:

"Ka 'oku ou talaatu kiate kimoutolu, Na'e 'ikai tatau 'a e teunga 'o Solomoné 'i hono nāunau kotoa pē mo ha taha 'o kinautolú na.

"Pea ko ia kapau 'oku fakakofu pehē 'e he 'Otuá 'a e mohuku 'o e ngoué, 'a ia 'oku 'i ai he 'ahó ni, kae lī ki he ngotu'umú 'apongipongi, pea 'e 'ikai lahi hake 'ene fie fakakofú 'i 'a kimoutolú, 'a kimoutolu 'oku sí 'i ho'omou tuí?"

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Fakamo'oni mo e Uluí
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ko e Ngaahi 'Ulungaanga 'o Sīsū Kalaisi-'Ikai Ha'ane Angahala

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 14 Ko e Matapā 'Oku Ui ko e Papitaisō
Fai 'e 'Eletā J. Devn Cornish
Faka'ilonga'i 'e he papitaiso 'i he fakaukū 'a e kamata-anga 'o e hala 'o e fuakavá ki ha ului 'oku tu'uloá.
- 18 Temipale Fo'ou 'e Taha, Faingamālie Fo'ou 'e Tolu
Fai 'e Don L. Searle
I hono ue'i kinautolu 'e he Laumāliē 'i ha 'oupeni hausi 'a e temipalē, na'e fakalalakalaka e ngaahi fāmili Kuatemala ko 'eni 'i he'enau fononga ki he hakeaki'i.

- 22 Ko Hono Liliu 'e he Hisitōlia Fakafāmili Hotau Lotó mo e 'Atamaí
Fai 'e Amy Harris
I he'etau fekumi ki hotau hisitōlia fakafāmili, 'oku tau 'ilo ai e ngeita 'o e palani 'a e 'Otuá mo e natula fakatāutaha 'o 'Ene 'ofa kiate kitautolú.

- 26 Ko "Hoku Ngaahi 'Aho" 'o e Temipalé mo e Tekinolosia
Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen
Na'e 'omi koe ki he māmani 'i he taimi ko 'eni ki ha taumu'a pau, 'a ia 'oku kau ai 'a e fatongia ke tokoni 'i he ngāue 'o e fakamo'ui.

- 34 Kimu'a pea 'Osi 'Etau Fonongá
Fai 'e Richard M. Romney
Te tau lava 'o ako lahi mei he ngaahi sīpinga 'o e ni'ihī kuo nau mo'ui 'aki e ngāue li'oa ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú, 'i he'etau faifeinga ke kātaki ki he lelei.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2014
- 10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: Ngaahi Tāpuaki Fakapēteliaké: Ko e Tatakī Fakalaumālie Ki Ho'o Mo'ui
- 12 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmili: Houngā'ia 'i he Ngaahi Fuakava 'o e Temipalé
Fai 'e Cari Florence
- 38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e 'Ofa Mo'oni
Fai 'e 'Eletā Joseph B. Wirthlin

'I HE TAKAFÍ
Takafi mu'a: Faitaa'i 'e Matthew Reier. 'I loto he takafi mu'a: Faitaa'i 'e William Huang.

46

- 42 Tāpuekina 'i he 'Aho Sāpaté**
Fai 'e Emmaline R. Wilson
'Oku a'usia 'e he kakai lalahi kei talavou ha ngaahi mana 'i he'e-nau feinga ke tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni.

- 46 Fakamatala Fakafo'ituitui 'a e Kakai Lalahi kei Talavou: 'Alofaki mo e Fakamo'oni Mālohi 'i Tahiti**
Fai 'e Mindy Anne Leavitt

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: 'Oua na'a ngalo ho'o kato āféi.

- 48 Kumi ki he 'Otuá 'i he 'Aho Kotoa Pē**
Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson
'Oku loto vēkeveke 'a e Tamai Hēvaní ke 'omi e tokoni 'oku tau fekumi faka'aho ki aí.

- 52 Ko Hono Ma'u ha Mālohi 'i he Kaungāme'a Lelei**
Fai 'Eletā Jorge F. Zeballos
'E lava ke liliu lahi ho'o mo'ui 'e he kaungāme'a 'okú ke filí, ko ia 'oku mahu'inga ai ke ke fili fakapotopoto.

- 54 Ko e Taimi 'oku Hē Ai 'a e Kaungāme'a Lelei**
Ko e hā te ke lava 'o fai 'i he kamata ke tukuhifo ho kaungāme'a 'enau tu'unga mo'ui?

- 57 Ko 'Etau Tafa'aki**

- 58 Me'a 'Oku Tau 'Ilo fekau'aki mo e Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālié**
Fai 'e Norman W. Gardner
'Oku tokoni hono 'ilo'i ko ia na'a ke fili ke muimui ki he Fakamo'ui 'i he maama fakalaumālié ke ke fai 'a e ngaahi fili 'oku lelei 'i he kotoa 'o ho'o mo'ui fakamatelié.

- 60 Ngaahi Fehu'i mo e Tali**
Ne toki mole ha'aku kaungāme'a mamae. Te u fehangahangai fēfē mo e lotu mamahi?

- 62 'Oku mau 'Ofa kia Sōfia**
Fai 'e Fernando Peralta
'I he taimi na'a ku 'i ha fakatu'utāmaki fakalilifu ai mo hoku tuofēfiné, na'e fakafalala homau fāmili ki he ngaahi fuakava 'o e temipalé ke ma'u 'a e nongá.

- 64 Taimi ke Ako Folofola**
Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott
Ko e hā 'oku mahu'inga ange 'i he akó, ngāuē pea mo e mitia fakasōsialé?

70

- 65 Fakamo'oni Makehe: Ngaahi tohi mei he'eku Kui-Fefine ko Uitoló**

- 66 Ko Ho Taimi 'Eni**
Fai 'e Pisope Gary E. Stevenson
Ko e taimi 'eni ke teuteu ai ke fe'ilo-aki mo e 'Otuá mo tokoni 'i e ni'ihí kehé ke nau fakahoko e me'a tatau.

- 68 Ko 'Etau Pēsi**

- 69 Fakakaukau Lelei**

- 70 'Oku 'i ai Ma'u Pē ha Taimi ke Lotu**
Fai 'e Barbara Hopf

- 72 Ko hono Tokoni 'i ha Kaungāme'a Fo'ou**
Fai 'e Quinnley W.
'E lava ke tokoni 'i koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke ke 'ilo e founa hono fakahaa 'i e 'ofā ki he ni'ihí kehé.

- 73 Mūsiká: 'I he Papitaiso 'a Sisū Kalaisi**
Fai 'e Jeanne P. Lawler

- 74 Taimi 'o e Folofola: Na'e Papitaiso 'a Sisū.**
Fai 'e Erin Sanderson mo Jean Bingham

- 76 Ma'a e Fānau Īki: Fai 'e Suliana ha Lea**
Fai 'e Jane McBride Choate

52

FĒPUĒLI 2015 VOLUME 39 FIKA 2
LIAHONA 12562 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

Ētita: Craig A. Cardon

Kau 'Etivaisā: Mervyn B. Arnold, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino, Joseph W. Sitati

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Lisa C. López

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita': Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka 'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka 'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou 'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan

Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Siale Holo

Kaungā 'Ētita Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunaū, Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaitēti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunaū 'a e Siasī pe taki fakauoti pe fakakolo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'imitaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meli ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me 'a "fakahihino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Koloēsiā, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falanisē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsīā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Sīlovēnia, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2015 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaitēti Siteiti 'o Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasī 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunaū 'oku fakaha'a'i atu ai hano fakatapatupati, 'i he tafa'aki 'oku fakamatālā'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: February 2015 Vol. 39 No. 2. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiāfi Fakafāmilī 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatālā mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiāfi fakafāmilī 'i 'apí. Ko ha fakakaukau 'eni 'e ua.

“Na’e Papitaiso ‘a Sisū,” peesi 74: Fakakaukau ke kamata ho’omou efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apí ‘aki hano hiva‘i e “‘I he Papitaiso ‘a Sisū Kalaisi” (vakai, peesi 73). Te mou lava ‘o lau fakataha ‘a e fakamatālā ‘i he tohi tapū fekau‘aki mo e papitaiso ‘o Sisū pea fakaafē‘i e kau mēmipa ‘o e fāmilī kuo ‘osi papitaisō ke nau vahevahe ‘a e me‘a ne nau ongo‘i mo ako ‘i he taimi na’e papitaiso mo hilifakinima ai kinautolū. ‘I ho’omou lau fakataha mo vahevahe e ngaahi fakamo’oni, tokoni‘i ho’o fānaū ke mahino kiāte kinautolu ‘a e ngaahi fuakava ‘oku fekau‘aki mo e papitaisō. Te ke lava ‘o faka’aonga‘i e ngaahi fahu‘i fakafolofola ‘oku ‘oatu ‘i he fakamatālā ko ‘enī ki hono ako‘i ho’o fānaū fekau‘aki mo e ngaahi fuakava ‘o e papitaisō.

“Ko e ‘Ofa Mo’oni,” peesi 80: Kole ki ha mēmipa ‘o e fāmilī ‘i ha taimi he lolotonga ‘o e uikē ke ne sio ki he fanga ki‘i ngāue angā’ofa faingofua ‘oku hoko he ‘aho takitaha. Kole ki he mēmipa ko iā ke ne vahevahe ‘i he efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apí, ‘a e me‘a na’e hoko lolotonga ‘a e uikē. Hangē ko e pōpoaki ‘a ‘Eletā Uefilini, “Ko e ‘ofā ko e kamata’angā ia, konga loto, mo e faka’osinga ‘o e hala ki he tū’unga fakaākongā.” Fakakaukau ke tā ha fakatātā faingofua ‘oku hā ai ha hala ‘oku vahevahe ki he ngaahi konga iiki. Fakamatālā ange ko e ngāue angā’ofa kotoa pē ‘oku nau fai—tatau ai pē pe ‘oku lahi pe si‘isi‘i—‘e lava ke valivali ‘e he kau mēmipa ‘o e fāmilī ha konga ‘o e halā. ‘I he feinga ko ia homou fāmilī ke nau fakahā ‘a e ‘ofā ki he ni‘ihi kehē, te mou ‘unu ai ki mu‘a ‘i he hala ‘o e tū’unga fakaākongā.

‘I HO’O LEA FAKAFONUÁ

‘Oku ma’u ‘a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunaū kehe ‘a e Siasī ‘i ha ngaahi lea fakafonua lahi ‘i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO ‘I HE MAKASINI KO ‘ENÍ

'Oku fakafongā 'i 'e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatālā.

'Aho Sāpaté, 42
Fakalelei, 7
Fāmilī, 12, 18, 22, 62
Folofolá, 39, 64
Hisitōlia fakafāmilī, 22, 26
Kātaki, 34
Kaungāme'á, 52, 54, 72
Konifelenisi lahi, 8
Lotú, 4, 12, 70

Maté, 60, 62
Mo'ui 'i he maama fakalaumālié, 58
Ngaahi Fuakavá, 14, 18, 62
Ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, 10
Ngaahi Tempalé, 18, 26, 41, 55
Ngāue fakafaifekau, 18, 38, 40

Ngāue tokoni, 34
'Ofá, 80
Papitaisó, 14, 18, 40, 73, 74
Sisū Kalaisi, 7, 73, 74
Tekinolosía, 26
Tuí, 26, 34, 41, 48
Ului, 4, 14, 18

**Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring**

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau PalesitenisĪ 'Uluakí

FAKAMO'ONÍ MO E Uluí

Oku 'i ai ha faikehekehe 'i hono ma'u 'o ha fakamo'oni 'o e mo'oni pea mo e ului mo'oni. Hangē ko 'enī, na'e fai 'e he 'Aposetolo ko Pitá 'ene fakamo'oni ki he Fakamo'uí 'o ne pehē 'okú ne 'ilo'i ko Sisuú 'a e 'Alo 'o e 'Otuá.

"Pea pehē ange 'e [Sisū] kiate kinautolu, Ka 'oku pehē 'e kimoutolu ko hai au?

"Pea lea 'a Saimone Pita 'o pehē ange, Ko koe ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí.

"Pea lea 'a Sisū 'o pehē ange kiate ia, Saimone Pasona, 'okú ke monū'ia: he na'e 'ikai fakahā ia kiate koe 'e he kakano mo e totó, ka ko 'eku Tamai 'oku 'i he langí" (Mātiu 16:15–17).

Pea 'i he fakaafe 'a e 'Eikí kia Pita kimui angé, na'á Ne fai ha fakahinohino kiate kinautolu fekau'aki mo e ului mo'oni, pea ke fakalahi 'a e ului ko iá ki he kotoa 'o 'enau mo'uí. Na'e pehē hono fakalea 'e Sisū: "O ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni [ki ho] kāingá" (Luke 22:32).

Na'e akonaki 'a Sisū kia Pita 'oku kei 'i ai ha liliu lahi kuo pau ke ope atu 'i hono ma'u 'o e fakamo'oni 'ata'atā pē 'o a'u ki he tu'unga 'e malava ke fakakaukau, ongo'i, pea ngāue ko ha kau ākonga ului mo'oni 'a Sisū Kalaisí. Ko e fu'u liliu lahi ia 'oku tau fekumi kotoa ki aí. 'I he'e-tau ma'u iá, 'oku tau fie ma'u 'a e liliu ko iá ke hoko atu 'o a'u ki he ngata'anga 'o 'etau mo'uí fakamatelié (vakai, 'Alamā 5:13–14).

'Oku tau 'ilo mei he ngaahi me'a kuo tau a'usiá mo 'etau siofi e ni'ihī kehé, 'oku 'ikai fe'unga ha ni'ihī 'o e ngaahi momeniti fakalaumālie fakafo 'e ni'ihī pē. Na'e fakafisinga 'i 'e Pita 'a e Fakamo'uí neongo na'á ne ma'u ha fakamo'oni mei he Laumālie ko e Kalaisí 'a Sisū. Na'e foaki ha fakamo'oni fakahangatonu ki he Kau Fakamo'oni 'e

Toko Tolu 'o e Tohi 'a Molomoná, ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá, kae hili iá na'a nau veiveiua ke poupuu 'i 'a Siosefa Sāmita ko e Palōfita 'o e Siasi e 'Eikí.

'Oku tau fie ma'u ha liliu 'i hotau lotó, 'o hangē ko hono fakamatala 'i he tohi 'a 'Alamā: "Pea na'a nau fakahā kotoa pē ki he kakaí 'a e me'a tatau—kuo liliu honau lotó; pea 'oku 'ikai ke nau toe ma'u ha holi ke faikovi" ('Alamā 19:33; vakai foki Mōsaia 5:2).

Na'e akonaki mai 'a e 'Eikí ko e taimi 'oku tau ului mo'oni ai ki He'ene ongoongolelé, 'e tafoki hotau lotó mei he ngaahi fie ma'u 'oku siokitá ki he ngāue tokoni ke hiki

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

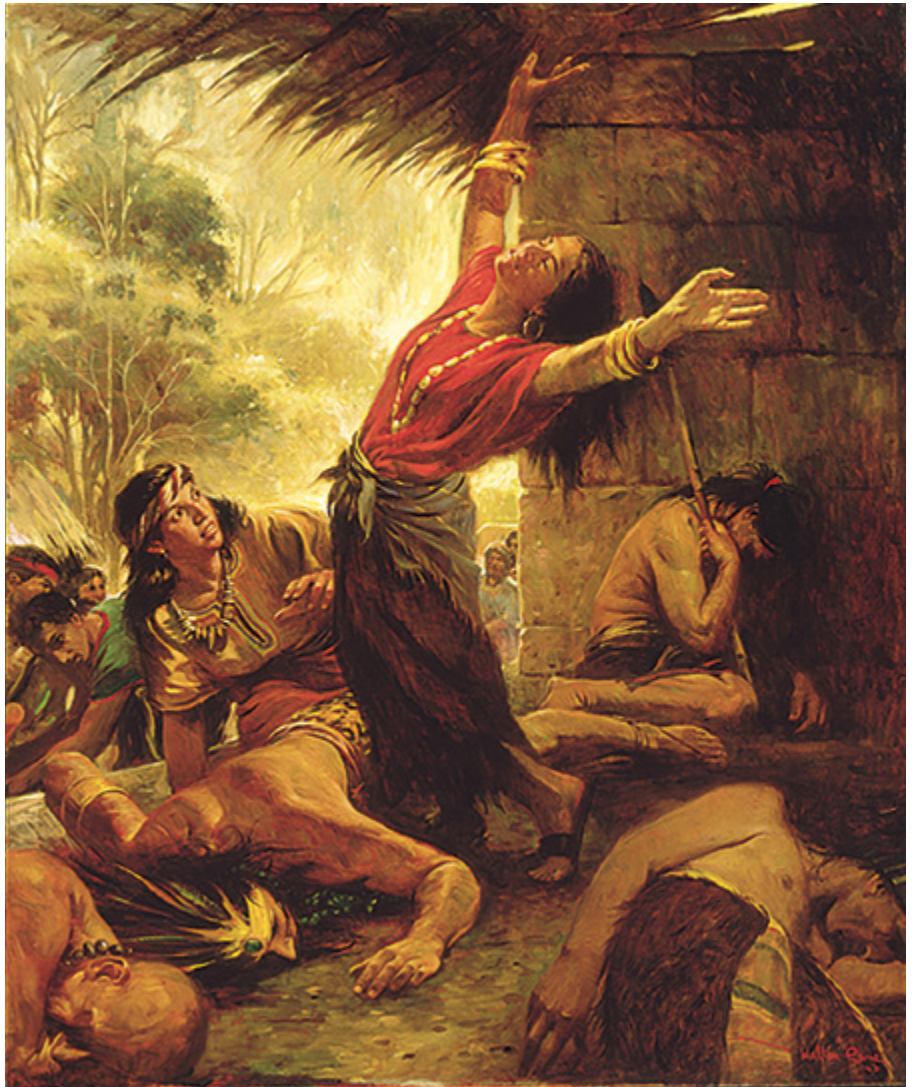
Na'e faka'aonga 'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e "talanoa fakatātā 'o e pikalé" ke ako 'i mai ko e uluí, ko ha founga ngāue 'oku hokohoko atu kae 'ikai ko ha me'a na'e hoko tu'o taha pē: "Mei he 'otu lea ki he 'otu lea mo e akonaki ki he akonaki, 'oku ngāue māmālie 'etau ngaahi taumu'á, fakakaukau, leá mo 'etau ngaahi ngāué ke fakatatau mo e finangalo 'o e 'Otuá" ("Kuopau Ke Mou Toe Fanau 'i Fo'ou," *Liahona*, Mē 2007, 19). Fakakaukau ke toe vakai 'i 'a e talanoa fakatātā fekau'aki mo e pikalé mo kinautolu 'okú ke ako 'i. Ko e hā te tau lava 'o fai fakatāu-taha ke nga'unu ki mu'a 'i he faifeinga ki he uluí 'a ia 'oku fakamatala ki ai 'a Palesiteni 'Aealingi mo 'Eletā Petinaá?

hake e ni'ihi kehé 'i he 'enau faifeinga ki he mo'ui ta'engatá. Ke ma'u 'a e ului ko iá, 'e lava ke tau lotu mo ngāue 'i he lototui ke tau hoko ko e tangata fo'ou 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

'E lava ke tau kamata 'aki 'etau lotu ke ma'u ha tui ke fakatomala mei he siokitá pea ma'u 'a e me'afuaki 'o e tauhi ki he ni'ihi kehé kae 'ikai ko kitautilú. Te tau lava 'o lotua ha mālohi ke si'aki e loto-híkisiá mo e meheká.

'E hoko foki 'a e lotú ko e kī ki hono ma'u 'a e me'afuaki 'o e 'ofa ki he folofola 'a e 'Otuá pea mo e 'ofa kia Kalaisí (vakai, Molonai 7:47–48). 'Oku fetaiaki e ongo me'á ni. 'I he 'etau lau, fakalaulauloto, mo lotua e folofola 'a e 'Otuá, te tau 'ofa leva ai. 'Oku fokotu'u ia 'e he 'Eikí 'i hotau lotó. 'I he 'etau ongo'i e 'ofa ko iá, 'e kamata ke toe lahi ange ai 'etau 'ofa ki he 'Eikí. 'E ma'u ai 'a e 'ofa ki he ni'ihi kehé, 'a ia 'oku tau fie ma'u ke fakamālohia 'aki kinautolu kuo 'omi 'e he 'Otuá ki he 'etau mo'uí.

Hangē ko 'ení, 'e lava ke tau lotu ke 'ilo'i 'a kinautolu 'oku finangalo e 'Eikí ke ako'i He'ene kau faifekau. 'E lava ke lotu e kau faifekau taimi kakató 'i he tui ke nau 'ilo 'o fakafou 'i he Laumālie 'a e me'a ke ako'i mo

'Oku tau fie ma'u ha liliu 'i hotau lotó 'o hangē ko ia na'e a'usia 'e he kakai 'o Lamōnai 'i he 'Alamā vahe 19.

fakamo'oni ki aí. Te na lava 'o lotu 'i he lototui 'e finangalo lelei 'a e 'Eikí ke nau ongo'i 'Ene 'ofa ki he tokotaha kotoa pē 'oku nau fetaulakí. He 'ikai papitaiso 'e he kau faifekau e tokotaha kotoa pē te nau fetaulakí pe te nau foaki ange me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ka 'e lava ke nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko honau takaua. 'E 'alu pē taimí pea liliu e loto 'o e kau faifekau 'o fakafou 'i he 'enau ngāue mo e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

'E toutou fakafo'ou 'a e liliu ko iá ma'anautolu mo kinautolu 'i he hokohoko atu 'etau ngāue lototui mo ta'esiokita ke fakamālohia e ni'ihi kehé 'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Ko e uluú 'oku 'ikai ko ha me'a pē 'oku hoko tu'o taha pe ko ha me'a 'e tolonga 'i ha fa'ahita'u pē 'e taha 'o e mo'uí ka 'oku hokohoko pē ia. 'E lava ke fakafiefia ange e mo'uí kae 'oua ke hokosia e 'aho haohaoá, 'i he 'etau mamata ki he Fakamo'uí mo 'ilo kuo tau hoko 'o hangē pē ko Iá. Ne folofola e 'Eikí kau ki he fonongá: "Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá, pea fai atu ai pē 'i he 'Otuá, te ne ma'u 'a e maama lahi ange; pea 'e tupulaki 'a e maama ko iá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohaoá" (T&F 50:24).

'Oku ou palōmesi atu 'oku malava ke hoko ia kiate kinautolu takitaha. ■

Ko e Liliu Hoku Lotó

Fai 'e Dante Bairado

Ihe'eku fuofua ako fekau'aki mo e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí, na'á ku ongo'i 'a e fakamo'oni 'a e Laumālié ki hono mo'oni. Na'e faka'au 'o mālohi ange 'eku fakamo'oni, 'o fakafou 'i he fa'a lotu, peá u lotu leva ke u papitaiso.

Hili pē 'eku papitaisó, ne kamata fehu'i mai 'e he kakai 'i he uōtí 'a 'eku ongo fekau'aki mo e ngāue fakafaifekau. Ko hono mo'oni, ne 'ikai te u 'ilo 'a e me'a ke lea 'akí. Hangē na'e ta'efakapotopoto 'a e fakakaukau ko ia ke u mavahe mei hoku fāmilí mo e akó ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau.

Ka na'á ku kamata ke fakakaukau 'i ha 'aho 'e taha ki hoku uluí. Na'á ku manatu'i 'a e kau faifekau na'a nau ako'i

aú, 'a ia ne nau tali 'eku ngaahi fehu'i 'i he fa'a kātaki mo tokoni ke mahino kiate au 'a e ongoongolelei. Na'á ku fakatokanga'i ai ka na'e ta'e 'oua 'ena tokoni, he'ikai te u 'ilo 'a e Siasí mo'oni. 'I he momeniti ne u 'ilo ai 'eni, ne kamata ke u ongo'i ha holi 'i hoku lotó ke u ngāue fakafaifekau. Na'á ku ongo'i 'a e ue'i 'o e Laumālié 'oku totonu ke u ngāue fakafaifekau taimi kakato.

'Oku ou 'ilo ko e ngāue fakafaifekau ko e ngāue ia 'a 'etau Tamai Hēvaní pea te tau lava 'o tokoni ke 'omi 'a e ngaahi laumālié ki he 'ilo ma'ongo'onga ko ia 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí.

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Fotalesa, Palāsila.

FĀNAÚ

Tuku ke Ulo Lahi Ho'o Fakamo'oni

Ko e ma'u 'o ha fakamo'oni 'oku hangē ia ko e tafu 'o ha afi. Kuopau ke tau lotu, fakatomala, tokoni'i e ni'ihī kehē, ako e folofolá, pea tauhi e ngaahi fekaú ke tokoni ke tupulaki 'etau ngaahi fakamo'oni, hangē pē ko e fie ma'u ke tau tānaki ha fefie ke tanumaki 'aki e afí ke mo'ui.

Ke 'ilo lahi ange fekau'aki mo e founa ke langa 'aki ho'o fakamo'oni, lau taki taha e ngaahi potufolofola 'oku hiki atu 'i laló. Valivali 'a e konga 'o e tūhulú 'oku hoa mo e potufolofola takitaha 'okú ke laú. Ko e lahi ange e potufolofola 'okú ke laú, ko e kakaha ange ia e afí—mo ho'o fakamo'oni!

- A. Mōsaia 2:17
- E. 'Alamā 5:46
- F. 'Alamā 32:27
- H. 3 Nīfai 15:10
- I. Sione 5:39

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni pea fekumi ke 'ilo'i e me'a ke vahevahé. 'E fakatupulaki fēfē 'e he mahino ki he mo'ui mo e ngaahi fatongia 'o e Fakamo'ui ho'o tui kiate Iá mo faitā-puekina 'a kinautolu 'okū ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Ngaahi 'Ulungaanga 'o Sīsū Kalaisi: 'Ikai Ha'ane Angahala

Ko e kongā 'eni 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi 'ulungaanga 'o e Fakamo'ui.

Ko hotau Fakamo'ui pē, 'a Sīsū Kalaisi, na'e malava ke Ne fakahoko ha fakalelei ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá. Na'e pehē 'e Palesiteni Tieta F. Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, "Na'e finangalo lelei 'a Sīsū Kalaisi, ko e Lami ta'e-hano-melé, ke hilifaki 'Ene mo'ui ki he 'esi-feilaulau' peá Ne fuesia e totongi 'o 'etau ngaahi angahalá."¹ 'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he mahino ko ia na'e 'ikai ha angahala 'a Sīsū Kalaisi ke fakatupulaki 'etau tui kiate Iá pea feinga ke tauhi 'ene ngaahi fekaú, fakatomala, pea hoko 'o haohaoa.

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko Sīsú . . . na'e sino kakano mo laumālie, ka na'e 'ikai te Ne tukulolo ki he 'ahi'ahí (vakai, Mōsaia 15:5)." "Te tau

lava 'o tafoki kiate Ia . . . koe'uhi he 'oku mahino kiate Ia. 'Oku mahino kiate Ia 'a e faingata'á, pea toe mahino foki mo e founa ke 'ikuna'i 'akí. . .

“. . . 'E lava ke tāmāte'i 'e he mālohi 'o 'Ene Fakalelei 'a e nunu'a 'o e angahala 'iate kitautolú. 'I he 'etau fakatomalá, 'oku fakatonuhia 'i mo fakama'a kitautolu 'e He'ene fakalelei 'alo'ofá (vakai, 3 Nifai 27:16–20). 'Oku hangē ia na'e 'ikai ke tau mo'ulaloá, 'o hangē kapau ne 'ikai ke tau tukulolo ki he 'ahi'ahí.

"'I he 'etau feinga 'i he 'aho ki he 'aho mo e uike ki he uike ke muimui 'i he founa 'a Kalaisi, 'oku 'ilo'i 'e hotau laumālie 'a hono mahu'ingá, mole ai e fefa'uhi 'i he lotó, pea ngata 'a e ngaahi 'ahi'ahí."²

Ngaahi Potufolofola Kehé

Mātiu 5:48; Sione 8:7; Hepelū 4:15; 2 Nifai 2:5–6

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, "Te Ke Lava 'o Fai ia He Taimi Ni! *Liahona*, Nōvema 2013, 56.
2. D. Todd Christofferson, "That They May Be One in Us," *Liahona*, Nov. 2002, 71.

Tuí, Fāmilí, Fakafiemālie

Mei he Folofolá

Na'e totongi 'e he Fakamo'ui 'a e mamafa 'o 'etau ngaahi angahalá 'o fakafou 'i Hono 'Alo'i fakalangí, 'Ene mo'ui ta'e-hano-melé, 'Ene mamahi mo tafe Hono ta'ata'á 'i he Ngoue ko Ketisemani, 'Ene pekia 'i he kolosi pea mo 'Ene Toetu'u mei he fonualotó. 'E lava ke tau toe hoko 'o ma'a 'i he 'etau fakatomala mei he 'etau ngaahi angahalá, 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi.

Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimani hono kakaí kau ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi hili iá pea ne fehu'i kiate kinautolu pe na'a nau tui ki he'ene ngaahi leá. "Na'a nau kaila kotoa 'i he le'o pē taha, 'o pehē: . . . kuo fakatupu ['e he Laumālie] . . . ha fu'u liliu lahi 'i loto 'iate kinautolu, pe 'i homau lotó, 'o 'ikai ai te mau toe ma'u ha holi ke faikovi, kā ke faillelei ma'u ai pē. . .

"Pea 'oku mau loto-fiemālie ke fai ha fuakava mo homau 'Otuá ke fai 'a hono finangaló, pea talangofua ki he'ene ngaahi fekaú 'i he me'a kotoa pē" (Mōsaia 5:1–2, 5).

Te tau lava foki 'o ma'u ha "fu'u liliu lahi" hangē ko e kakai 'o e Tu'i ko Penisimani, 'a ia ne "'ikai te [nau] toe ma'u ha holi ke faikovi, kā ke faillelei ma'u ai pē" (Mōsaia 5:2).

Fakakaukau ki he Me'á ni

'Oku kehe fēfē 'a e hoko 'o ma'á mei he hoko 'o haohaoá?

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2014

Tlonga ha me'a kuó u lea'aki 'e au ko e 'Eikí kuó u lea'aki ia neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí 'oku tatau ai pē T&F 1:38.

'I ho'omou fakamanatu ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2014, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsí ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo hono faka'aonga'i e ngaahi akonaki fakamuimuitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'aposestolo mo'uí pea mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI ME'A MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Muimui ki he Lao Koulá

“Oku totonu ke hoko e kau muimui 'o Kalaisí ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e faka'apa'apá. Oku totonu ke 'ofa ki he kakai kotoa pē, fakafanongo lelei pea fakahaa'i ha loto tokanga ki he'enau tuí 'i he loto fakamātoato. Neongo he 'ikai ke tau tui tatau, ka 'oku 'ikai totonu ke tau ta'emahino. Oku 'ikai totonu ke tau fakakikihi 'i he'etau taukave'i mo fakahoko atu e ngaahi tefito mahu'ingá. Oku totonu ke tau fakapotopoto 'i hono fakamatala'i mo taukapo'i hotau ngaahi tükungá pea 'i hono fakahaa'i

hotau ivi takiekiná. 'I he'etau fai iá, 'oku tau kole ai ki he ní'ihí kehé ke 'oua mu'a te nau loto mamahi 'i he'etau ngaahi tui fakalotú mo 'etau faka'ao-nga'i tau'atāina 'etau tui fakalotú. Oku tau pou pou 'i e kakai kotoa pē ke nau fakahaa'i e Lao Koula 'a e Fakamo'uí: “Ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakai kiate kimoutolú ke mou fai ia kiate kinautolu” (Mātiu 7:12).”

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposestolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e 'Ofa ki he Ní'ihí Kehé mo e Mo'uí Neongo e Faikehekehé,” Liahona, Nōvema 2014, 27.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

Fakahā

“Oku hokohoko atu e ma'u fakahaá 'i he Siasí: 'oku ma'u ia 'e he palōfitá ma'a e Siasí; ma'u ia 'e he palesitení ma'a hono siteikí, hono misioná pe ko 'ene kōlomú; ma'u ia 'e he pīsopé ma'a hono uōtí; ma'u ia 'e he tamaí [mo e fa'éé ma'a hona] fāmili; pea ma'u ia 'e he fakafo'i-tuituí ma'ana pē.”¹

“Oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni ia. . . .

“Oku lilingi mai 'e he 'Otuá 'a e fakahaá 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni, ki He'ene fānaú. Okú Ne folofola ki He'ene palōfitá 'i he māmaní, 'a ia ko Tōmasi S. Monisoni he 'ahó ni. Oku ou fakamo'oni 'okú ne ma'u mo ngāue'aki e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he māmaní.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, “Hokohoko atu 'o e Fakahaá,” Liahona, Nōvema 2014, 73.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, “We Believe all That God Has Revealed,” *Ensign*, May 1974, 95.

'ALU 'O FAI IA

Na'e fokotu'u mai 'e 'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko

Hongofulu Mā Uá ha founga 'e ua 'e lava ai e to'u tupú 'o "ma'u ha fakamo'oni fakatātaha ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá":

"'Uluakí, kumi hake ha ngaahi potu folofola 'i he Tohi 'a Molomoná 'okú

ke ongo'i mo 'ilo 'oku mo'oni 'aupito. Vahevahe leva ia mo e fāmilí mo e kaungāme'á . . . pea fakahaa'i na'e hoko 'a Siosefa ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá. Hokó, lau e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he Mata'i Tofe Mahu'ingá. . . . Fakakaukau ke ke hiki tepi e fakamo'oni 'a Siosefa Sāmitá 'i ho le'o pē 'o'ou, peá ke toutou fakafanongo ki ai pea vahevahe ia ki ho kaungāme'á."

Mei he "Siosefa Sāmita," *Liahona*, Nōvema 2014, 30.

Ngaahi Tali Ma'au

'Oku 'omi 'i he konifelenisi takitaha 'e he kau palōfitá mo e kau 'aposetoló 'a e ngaahi tali fakalaumālie ki he ngaahi fehu'i 'a e kāingalotu 'o e Siasí. Te ke lava 'o faka'aonga'i ho'o makasini 'o Nōvema 2014 pe 'a'ahi ki he conference.lds.org ke ma'u ai e tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā ha founga 'e lava ke toe mahino lelei ange ai kiate kitautolu 'a hono mahu'inga 'o e sākalamēnití? Vakai, Cheryl A. Esplin, "Ko e Sākalamēnití—ko ha Fakafo'ou ma'á e Laumālié," 12.
- Ko e hā e fekau'aki 'a e tau'atāina ke filí, fakamaau totonú, 'alo'ofá, fakatomalá, mo e Fakalelei 'a e Fakamo'uí? Vakai D. Todd Christofferson, "Tau'atāina 'o Ta'engata, ke Ngāue Ma'anautolu Pē," 16.
- Ko e hā 'oku hoko ai e 'apí ko e feitu'u lelei taha ki hono ako'i e ngaahi akonaki 'o Sīsū Kalaisí? Vakai, Tad R. Callister, "Ngaahi Mātu'á: Tefito'i Faiako 'o e Ongongoleleí ki He'enu Fānaú" 32.
- Ko e hā ha founga 'oku ngāue fakataha ai e ongo mātu'á ke langaki ha fāmilí ta'engatá? Vakai, L. Tom Perry, "Ko e Ma'u Ha Melino Tu'uloá mo Langaki ha Fāmilí Ta'engatá," 43.

Ha'u 'o Mamata

Ko e hā 'oku fie vahevahe ai 'e he Kāingalotu 'o e Siasí 'a e ongoongoleleí?

Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Kuo hoko pea 'e hoko ma'u pē 'a e kau ākonga faimateaki 'a Sīsū Kalaisí ko ha kau faifekau lototo'a." "Ko e faifekau ko ha tokotaha muimui 'o Kalaisí 'okú Ne fakamo'oni'i ko la 'a e Huhu'i mo ne fakahaa'i 'a hono mo'oni 'o 'Ene ongoongoleleí.

"Kuo hoko pea 'e hoko ma'u pē 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisí ko ha siasi ngāue fakafaifekau. . . .

". . . 'Oku 'ikai ko ha me'a fo'ou kiate kitautolu ke tau vahevahe atu

ki he ni'ihí kehé 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku mahu'inga taha kiate kitautolú pe ko ia kuó ne faitokonia kitautolú.

"'Oku hā mahino e sīpinga tatau pē ko 'ení 'i he ngaahi me'a 'oku mahu'inga mo ola fakalaumālié."

Ko e hā te tau lava 'o fai 'i he taimi 'oku fakahaa'i ai 'e he kakaí 'enua tokanga ki he ongoongoleleí mo e Siasí? Na'e pehē 'e 'Eletā Petinā te tau lava 'o muimui he sīpinga 'a e Fakamo'uí 'aki hono fakaafe'i kinautolu ke nau "ha'u 'o mamata" (Sione 1:39).

Mei he "Ha'u 'o Mamata," *Liahona*, Nōvema 2014, 107, 109.

Ke lau, mamata pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí, vakai ki he conference.lds.org

NGAAHI TĀPUAKI FAKAPĒTELIAKÉ: KO E TATAKI FAKALAUMĀLIE KI HO'O MO'UÍ

'Oku 'i ai ha fa'ahinga 'e ua 'o e kau pēteliaké 'i he Siasí: (1) ko e ngaahi tamaí mo e (2) kau tangata 'oku fakanofa ki he lakanga 'o e pēteliaké 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. 'E lava ke foaki 'e he ngaahi tamaí 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ha tāpuaki ki he kau mēmipa honau fāmīlī, ka 'oku 'ikai lekooti 'e he Siasí 'a e ngaahi tāpuakí ni, neongo 'e lava ke lekooti ia 'e he fāmīlī. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku lekooti 'e he Siasí 'a e ngaahi tāpuaki 'oku foaki ki he kau mēmipa mo'ui taau 'o e Siasí 'e ha pēteliake kuo fakanofa; 'oku ui 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení ko e "tāpuaki fakapēteliaké."

'Oku foaki 'e he kau pēteliaké 'a e ngaahi tāpuakí 'o fakatatau ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oní'oní. 'E lava ke

ma'u 'i ho tāpuaki fakapēteliaké ha ngaahi fakatokanga mo e ngaahi tala'ofa, pea 'e ala fakahā ai 'a e me'a 'oku 'amanaki mai 'e he 'Eikí meiate koé pea mo e me'a te ke malavá. 'E fakahoko e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí 'i he taimi 'a e 'Eikí—'o fakatatau ki ho'o faivelengá. Te ke toki ma'u pē 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa 'aki maí 'i ho'o muimui ki he ngaahi akonakí. 'E lava ke toki hoko ha ní'ihī 'o e ngaahi tāpuakí 'i he mo'ui ka hoko maí. He 'ikai 'oatu 'i ho tāpuaki fakapēteliaké 'a e fakaiiki kakato 'o ho'o mo'uí. Hangē ko 'ení, kapau 'oku 'ikai 'asi ai ha ngāue fakafaifekau taimi kakato pe ko e mali temipalé, 'oku 'ikai 'uhinga ia he 'ikai te ke ma'u 'a e faingamālie ko iá.

'E fakahā foki 'i ho'o tāpuaki fakapēteliaké ho'o hako 'i he fale

'o 'Isilelí—'e lava ke ke ha'u mei he hako 'o 'Ifalemí, Siutá, Manasé, pe ko e taha 'o e ngaahi hako kehé.¹ 'Oku mahu'inga 'a e hako ko 'ení koe'uhí ko e fuakava faka-'Ēpalahamé, 'a ia 'oku kau ai 'a e tala'ofa 'a e 'Eikí kia 'Ēpalahame 'o fakafou 'i hono hakó "e tāpuekina 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e māmaní, 'io 'aki 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Ongoongolelé." ('Ēpalahame 2:11). 'Oku kau kotoa 'a e kau mēmipa 'o e Siasí ki he fale 'o 'Isilelí, tatau ai pē pe ko e tupu'anga tonu pe ohi fakalaumālie. 'I he'ene peheé, 'oku 'i ai leva hotau fatongia 'i hono tufaki 'o e ongoongolelé ki he māmaní.

Talanoa mo ho'o pīsope pe palesitēni fakakoló, 'a ia 'e lava ke ne 'oatu ha' o fakangoongolelei ke ma'u ha tāpuaki fakapēteliaké. Te ke lava 'o fakalahi 'a e a'usia 'o e ma'u ha tāpuakí kapau te ke 'aukai mo lotu kimu'a. 'E lava ke kau atu ha mēmipa ho fāmīlī ofi 'i he taimi 'e ma'u ai ho tāpuaki fakapēteliaké.

Hili hono ma'u ho tāpuakí, 'e paaki ha tatau 'o e tāpuakí 'o 'ave atu kiate koe. 'Oua 'e fakahāhāholo ia; 'oku fakatāutaha 'a e akonakí mo e ngaahi tala'ofá kiate koe pea 'oku 'ikai totonu ke vahevahe noa'ia ia mo e ní'ihī kehé. Ako ma'u pē ia; te ne 'oatu ha fakahinohino, fakafiēmālie, mo ha malu'i. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki he Fakahinohino ki he ngaahi Folofolá, "Isileli," scriptures.lds.org ke ako fekau'aki mo e fa'ahinga 'e toko hongofulu mā ua 'o 'Isilelí.

KO HA KOLOA FAKATĀUTAHA MAHU'INGA

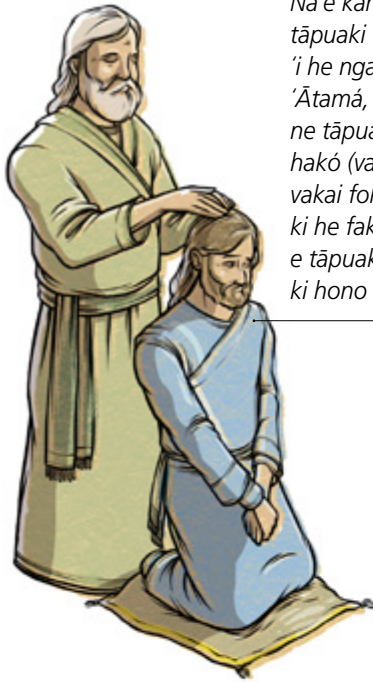

"Ko e 'Eiki tatau pē ná'a Ne foaki ha Liahona kia Lihái, 'okú Ne foaki mai he 'ahó ni kiate koe pea mo au ha me'a'ofa mahu'inga makehe

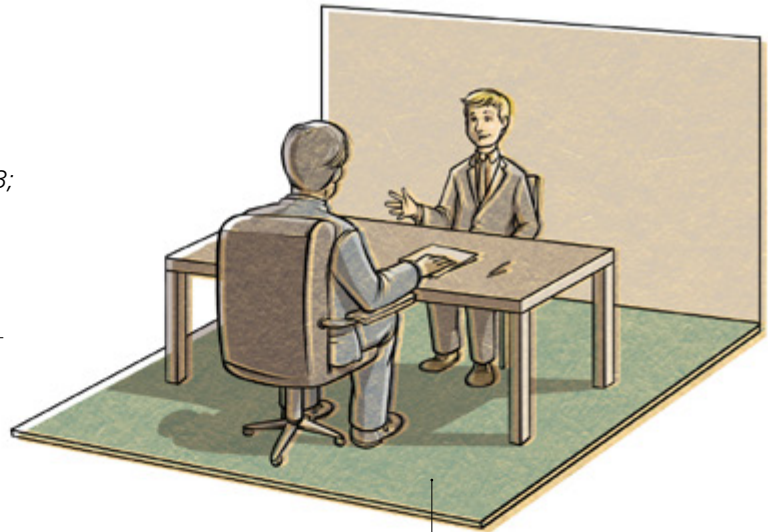
ke tatakí 'etau mo'uí, ke faka'ilongá'i 'a e ngaahi me'a 'oku fakatu'utāmaki ki hotau malú, pea faka'ilongá'i 'a e halá, 'io, 'a e hala malú—'oku 'ikai

ko e hala ki ha fonua 'o e tala'ofá, ka ko e hala ki hotau 'api fakalangí. Ko e me'a'ofa 'oku ou 'uhinga ki aí 'oku ui ia ko ho tāpuaki fakapēteliaké. 'Oku 'i ai 'a e totonu 'a e mēmipa mo'ui taau kotoa 'o e Siasí ke ma'u 'a e mata'ikoloa fakatāutaha makehe mo mahu'inga ko iá."

Palesitēni Thomas S. Monson, "Your Patriarchal Blessing: A Liahona of Light," *Ensign*, Nov. 1986, 65.

Na'e kamata e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ātamá, 'i he taimi na'á ne tāpuaki'i ai 'a hono hakó (vakai, T&F 107:53; vakai foki, Sēnesi 49 ki he fakamatala 'o e tāpuaki 'a Sēkope ki hono hakó).

Talanoa mo ho'o pīsope pe palesiteni fakakoló ke fakapapau'i pe 'okú ke mateuteu ke ma'u ha tāpuaki fakapēteliaké.

Na'e toe fakafoki mai 'i he ngaahi 'aho kimui ní, 'a e lakanga 'o e pēteliaké, 'a ia 'oku ui ko e "evangelioó" 'i he Fuakava Fo'ou. Ko Siosefa Sāmita ko e Lahí 'a e fuofua pēteliaké 'o e Siasí.

Hili ho'o ma'u ha tāpuaki fakapēteliaké, ako ma'u pē ia pea feinga ke muimui ki he fale'i. 'E lava ke ne 'omi ha fakafiemālie mo tokoni ke fakamālohia ho'o tuí.

'Oku tauhi kotoa 'a e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké 'i he hetikuota 'o e Siasí. Kapau 'e mole ho'o tataú, 'e lava ke ke kole ha tataú 'e taha 'o fakafou 'i he LDS.org.

HOUNGA'IA 'I HE NGA AHI FUAKAVA 'O E TEMIPALÉ

Fai 'e Cari Florence

'E lava fēfē 'e ha fa'ahinga me'a 'o fakamonga 'eku loto-mamahí 'i he faka'au ke mate hoku foha 'oku te'eki fā'elei?

I he uike pē 'e 14 'eku faitama 'i he'ema pēpē hono tolú, ne fakahā mai 'e he kau toketaá 'e tō 'a e pēpē koe'uhí ko e palopalema hono ma'a-ma'á. Na'e fakamamahi 'a e ongoongó: na'á ku ongo'i loto-mamahi, ilifia, mo veiveiua ki he kaha'ú. 'I he efiafi ko iá, na'á ma ō mo hoku husepānití ki he temipalé mo ha loto mafasia pea 'i he lo'imata'ia. Na'á ma fie ma'u ha ngaahi tali, fakahinohino, mo e mālohi, pea na'á ma 'ilo'i 'e lava ke ma 'unu'unu 'o ofi ki he 'Eikí 'i he nonga 'o e temipalé. Na'á ma 'ohovale 'i he nonga na'á ma ongo'i 'i he loki silesitalé. Na'á ku 'ilo'i 'e tatau ai pē kapau na'e 'ikai totonu ke nofo 'a e pēpē ko 'eni 'i he māmaní, 'e lelei 'a e me'a kotoa.

Hili mei ai, na'á ku tū'ulutui 'o fakahā hoku lotó ki he Tamai Hēvaní. Na'á ku fakahā kiate Ia 'oku mahino kiate au na'e 'ikai fie ma'u ke nofo homa fohá ka 'oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki pau na'á ku faka'amu ki ai, kapau 'e lava. Na'á ku palōmesi foki kapau 'e hoko 'eku ngaahi faka'amú, he'ikai ke mole 'eku tuí. Na'á ku kole ke u nofo mo e foha ko 'eni 'o ki'i fuoloa—ke lava ke ne mo'ui, 'o tatau pē pe ko ha taimi nounou pē, kae 'oua kuo lava kotoa homau fāmilí 'o fua ia. Na'e pehē 'e he kau toketaá kapau 'e hoko ha mana 'o kakato 'ema pēpē, 'e fā'ele'i mai ia 'oku

lanu vāleti, ka na'á ku lotua ke fā'ele'i ia 'oku lanu pingikí koe'uhí ke 'oua 'e ilifia 'ema ongo ki'i tamaiki tangata kehé 'i hono fua hona tehiná. Na'á ku kole ki he 'Eikí ke tuku ke mau manatu 'i 'ema fehokotaki ta'engatá hili e mole atu e pēpē, 'a ia na'a mau fakakaukau ke fakahingoa ko Palaiseni.

Hili ha ngaahi uike, na'e 'ohovale e kau toketaá 'i he fakalalakaka 'a e pēpē ko Palaiseni he na'a nau fakatokanga mai 'e mālōlō pē hili hono fā'ele'i. Na'á ku ongo'i ha loto mamahi na'e 'ikai lava ke fakamatala'i, 'i he'eku 'ilo 'e mole iá, ka na'á ku toe fiefia lahi 'i he'ene kei tupulakí. Na'á ku mafasia ma'u pē 'i he faitama he foha ko'eni he'ikai mo'ui; na'á ku ongo'i mamahi 'i he taimi 'oku fehu'i mai ai e ni'ihī kehé pea ko e tangata pe fefine 'ema pēpē pe 'aho 'e fā'ele'i a'i pea na'e pau ai ke u fakangalingali 'oku lelei pē me'a kotoa. Ne ma fakatau ha monitōa ke lava ke ma vakai'i faka'aho 'aki e tā hono mafú, na'á ma vēkeveke ma'u pē ke fanongo ki he ongo mahu'inga ko iá. Ne lahi fau hoku mamahí. Ne u ma'u ha 'uhinga fo'ou ki he Fakalelei 'a e Fakamo'ui: na'e toki mahino kiate au mei he me'a na'á ku a'usiá na'e 'ikai ngata pē 'i he mamahi 'a Sīsū Kalaisi koe'uhi ko 'eku ngaahi angahalá ka na'á Ne ongo'i foki 'a e mamahi kotoa pē. 'I He'ene hoko ko

'eku Fakamo'ui, na'á Ne fuesia mo'oni fakataha mo au 'a e mamafasiá koe'uhí ke 'oua te u tuenoa.

'I he uike hono 37, ne u 'alu ki falemahaki 'i he'eku 'ilo'i kuo kamata

FAKAFIEMĀ-LIE MA'Á E MĀTU'Á

"Na'e ako'i 'e Siosefa Sāmitá ko e ki'i valevale ne tanu 'i he'ene

mālōlō 'e tu'u hake ia 'i he toetu'ú ko ha kī'i tamasi'i pē; peá ne tuhu ai ki ha fá'ē 'a ha kī'i pēpē ne 'osi mate, mo ne pehē ange ki ai: 'Te ke toe ma'u pē 'a e fiefia, mo e fiemālie, pea mo e nonga ke toe ohi hake ho'o kī'i pēpē, 'i he hili 'o 'ene toetu'ú, kae 'oua kuo fu'u lahi hono laumālié. 'E hoko pē 'a e toe fakafokí, mo e tupú, pea mo e fakalalakaká, 'i he hili 'o e toetu'ú mei he maté. 'Okú ou sa'i'ia 'i he fo'i mo'oni ko 'eni. 'Okú ne 'omi ha fiefia mo ha nēkeneka lahi pea mo ha loto fakafeta'i ki hoku laumālié."

Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918), *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmita (1998), 153–54.*

Na'e mo'ui 'a Palaiseni 'i ha miniti pē 'e 72, 'o fuoloa fe'unga pē ke mau takitaha fua mo 'ofa'i ia. Ko e taimi pē ia 'e taha ne mau fakataha ai ko ha fāmili 'i he māmani, ka ko e me'a kotoa pē ia ne mau faka'ānaua ki ai.

ke lau 'aho pē mo'ui 'a Palaiseni. Na'e fakailifia ia mo faka'ofa fakatou-osi. Na'e fakahoko mai 'e he kau toketa'a 'e malava ke mo'ui ia 'i he vaha'a 'o e miniti 'e 10 ki he ngaahi lau 'aho. Neongo 'eku manavasi'i, na'á ku ongo'i e fakapapau 'a e 'Eiki. Na'e fá'ele'i 'a Palaiseni Ketí Fololeni 'i he 'aho 27 'o Sānuali, 2012. Na'á ku tangi 'i he momeniti ne fá'ele'i aí—na'e lanu pingikí, talavou, pea haohaoa.

Na'e fakatovave mai 'ema ongo tamaiki tangatá ki he lokí ke mamata mo fua hona tehiná; na'a mau 'omi ha taha faitā ke ne faitaa 'i 'a e momeniti ko iá. Na'e mo'ui 'a Palaiseni 'i ha miniti pē 'e 72, ko hono mo'oni ne fuoloa fe'unga pē ke mau takitaha fua mo 'ofa'i ia. Ko e taimi pē ia 'e taha ne mau fakataha kakato ai ko ha fāmili 'i he māmani, ka ko e me'a kotoa pē ia ne mau faka'ānaua ki aí. Na'e 'ikai ke pāhia e ongo ki'i tamaiki tangatá

'i hona tehiná, hono 'uma'i iá, hiva kiate iá, mo kole ke na fua iá. Na'á ne mo'ui fuoloa fe'unga foki ke ma'u ha tāpuaki mei he'ene tamaí, ko ha me'a na'e nofo 'o 'amanaki mo lotua ki ai hoku husepānití.

'Oku ma'u homau fāmili ha fakamo'oni "oku faka'atā 'e he palani fakalangi 'o e fiefiá ke tolunga e ngaahi feohi fakafāmili 'o fakalaka atu 'i he fa'itoká" pea 'oku fakangofua 'e he ngaahi ouau mo e fuakava fakatemipalé ke "fakataha'i e ngaahi fāmili 'o ta'engata" ("Ko e Fāmili: Ko Ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129). Kiate kimautolu, ko e ma'u 'o ha fāmili ta'engatá ko e *kānokató ia*. Ko e konga faka'ofa'ofa taha 'o e ongoongolelé ko e 'ikai lava ko ia 'e he maté ke fakamavae'i kitautolú; 'e hoku fakataha atu 'etau fonongá.

Kuó u 'ilo 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá e ngaahi fakaikiikí, 'o fakafou 'i he

faingata'a ko 'ení. 'Okú Ne tokanga mai kiate kitautolu fakatāutaha. Lolotonga e hoko mai e ngaahi 'ahi-'ahí mo e faingata'á, 'e malava 'e he 'Otuá 'o fakama'ama'a 'enau mafasiá. 'Oku ou loto hounga'ia lahi ange he taimí ni 'i ha toe taimi 'i he'eku sila 'i he temipalé ki hoku husepānití pea mo hono fá'ele'i 'ema fānaú 'i he fuakavá. 'E lava ke mau toe fakataha, koe'uhí ko e palani faka'ofa'ofa 'a e 'Otuá ma'a hotau ngaahi fāmili, kau ai 'a e feilaulau ta'e fakangatangata 'a e Fakamo'uí. Na'á ku fa'a fifili pe te u matu'uaki fēfee'i 'a e 'ahi'ahi faingata'a ko 'ení 'o 'ikai 'ilo'i 'a e mo'oni ta'engata ko iá. 'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he fakamo'oni na'á ku ma'u koe'uhí ko e mo'ui nounou 'a Palaiseni—kuo faka'a 'e he 'Otuá hoku matá mo hoku lotó ki He'ene ngaahi tāpuakí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fá'ú 'i Alesona, USA.

Fai 'e 'Eletā J. Devn Cornish
'O e Kau Fitungofulú

KO E MATAPĀ ‘OKU UI, KO E PAPITAIŚO

‘Oku ou lotua ke tau takitaha lava ‘o ma‘u ha mahino kakato ‘o e fie ma‘u ko ia ke tau papitaiso, ‘a e hala ko ia ‘oku ne ‘omi kītautolu ki he founa lōloa ko ia ‘o e uluī, pea mo e ‘ofa fakalelei ‘alo ‘ofa ‘a hotau Fakamo‘uí.

Na’e founa ‘e Keleni (‘ikai ko hono hingoa totonú) ha mo‘uí ne fonu he moveuveú mo e palopalemá. ‘I hono ta‘u hongofulu tupú na‘á ne kau atu ki ha ngaahi kulupu faka-kengi, faihiá, mo e keé. ‘I he‘ene fetau-laki mo e ongo faifekau, na‘á ne ongo‘i ne fu‘u tō tu‘a ‘a e ngaahi me‘a na‘á na tui ki aí. Ka na‘e faifai peá ne ‘ilo‘i na‘e mo‘oni ia pea na‘á na mahu‘inga lahi ange ‘i ha toe me‘a kehe kuó ne ‘ilo.

Hili hono fakatonutonu ‘ene mo‘uí, pea mo e fakatomala mo‘oni mo hono mo‘uí ‘aki ‘a e ongoongolelé, na‘e founa ‘e Keleni ‘a e vai ‘o e papitaiso. Kuó ne ma‘u ha mo‘uí fo‘ou na‘e fonu ‘i he māmá mo e melinó mo e fiefiá. Na‘e hoko ‘o ma‘a ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

Na‘e pehē ‘e Nifai:

“Ko ia, fai ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia kuó u fakahā kiate kimoutolu ‘a ia na‘á ku mamata ‘e fai ‘e homou ‘Eikí mo homou Huhu‘í; he ko hono ‘uhinga ‘eni kuo fakahā ai ia kiate aú, koe‘uhi ke mou ‘ilo‘i ‘a e matapā ‘oku totonu ke mou hū aí. He ko e matapā ‘oku totonu ke mou hū aí ko e fakatomalá mo papitaiso ‘i he vai; pea ‘oku toki hoko ha fakamolemole‘i ‘o ho‘omou ngaahi angahalá ‘i he afi mo e Laumālie Mā‘oni‘oni.

“Pea ‘oku mou tu‘u ai ‘i he hala fāsi‘i mo lausi‘i ‘a ia ‘oku fakatau ki he mo‘uí ta‘engatá; ‘io, kuo mou hū ‘i he mata-paá” (2 Nifai 31:17–18).

‘Oku ako‘i mahino ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni ‘oku fie ma‘u ‘a e papitaiso, ‘a ia ko ha faka‘ilonga toputapu ia ‘o e fuakava ‘i he vaha‘a ‘o e ‘Otuá mo ‘Ene fānaú, ki hotau

fakamo‘uí (vakai foki, Ma‘ake 16:16; Ngāue 2:38; 2 Nifai 9:23–24). Ko hono mo‘oní, na‘e fu‘u mahu‘inga ‘aupito mo mahino ‘ene makehe ‘a e ouau ko ‘eni ko ia na‘e papitaiso ai ‘a Sīsū tonu Pē “ke fai ki he mā‘oni‘oni kotoa pē” (Mātiu 3:15).

‘Oku faingata‘a ke ta‘emahino e fakamatala ko ‘eni ‘a Nifai: “Pea ko ‘eni, kapau ko e Lami ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku mā‘oni‘oní, ‘oku ‘aonga ke papitaiso ‘i he vai, koe‘uhi ke fakahoko ‘a e mā‘oni‘oni kotoa pē, hono ‘ikai ‘aonga lahi ange kiate kītautolu ‘oku ta‘e-mā‘oni‘oní ke papitaiso, ‘io, ‘i he vai!” (2 Nifai 31:5).

‘I he taimi ‘oku tau papitaiso aí, ‘oku tau fakamo‘oni ki he Tamaí ‘oku tau lotu fiamālie ke fai ha fuakava “ke hū ki he loto‘ā sipi ‘o e ‘Otuá, pea ui ‘a kimoutolu ko hono kakaí, pea ‘oku mou lotu ke fefua‘aki ‘a ho‘omou ngaahi kavengá, koe‘uhi ke nau ma‘ama‘a;

“‘Io, pea ‘oku mou lotu ke tangi fakataha mo kīnautolu ‘oku tangí; ‘io, pea fakafiemālie‘i ‘a kīnautolu ‘oku ‘aonga ki ai ‘a e fakafiemālie, pea tu‘u ko e kau fakamo‘oni ‘o e ‘Otuá ‘i he taimi kotoa pē pea ‘i he me‘a kotoa pē, pea ‘i he feitu‘u kotoa pē te mou ‘i ai, ‘o a‘u ki he mate, koe‘uhi ke huhu‘i ‘a kimoutolu ‘e he ‘Otuá, pea mou kau fakataha mo kīnautolu ‘oku ‘o e ‘uluaki toetu‘ú, koe‘uhi ke mou ma‘u ‘a e mo‘uí ta‘engatá” (Mōsaia 18:8–9).

‘Oku tau fakafou e fuakavá ni ‘i he‘etau ma‘u e sākalamēnití he Sāpate kotoa pē. ‘Oku hanga ‘e he fakalea ‘o e fuakavá, ‘a ia ‘oku ‘i he lotu tāpuaki‘i ‘o e sākalamēnití, ‘o fakaafe‘i e fānau ‘a e Tamai Hēvaní ke nau

fakamo'oni'i "oku nau loto-fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o [hono] 'Aló, pea manatu ma'u ai pē kiate ia, mo tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolu; koe'uhí ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a hono Laumālie" (T&F 20:77).

Ko ha Ouau Kamata

Makehe mei hono fakamo'oni'i 'etau loto fiemālie ke talangofua ki he 'Otuá, 'oku faka'atā kitautolu 'e he papitaisó ke tau hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá, 'a ia ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'i he māmaní. 'Oku talamai kiate kitautolu 'e he Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Ko e papitaiso 'i he fakauku 'i he vai 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai ko e ouau kamata ia 'o e ongoongolelé pea 'oku 'aonga ke fakahoko ia ki ha taha ka ne hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."¹

Na'e fakamatala'i mahino 'e he Fakamo'uí e taumu'a 'o e papitaisó 'i he'ene folofola kia Nikotimasí, "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou tala kiate koe, Kapau 'e 'ikai fanau'i 'a e tangatá 'i he vai pea mo e Laumālie, 'e 'ikai 'aupito fa'a hū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá" (Sione 3:5).

'Oku fie ma'u 'a e papitaiso kuo fakamafai'i ke tau nofo 'i he 'ao 'o e Tamai mo e 'Aló, ka 'oku ou fiefia 'oku 'i ai mo e tefito'i taumu'a 'e taha 'o e papitaisó. 'Oku 'ikai ko e papitaisó pē 'a e matapā 'oku tau hū ai ki he Siasi 'o e 'Eiki pea ki he pule'anga faka-silesitiale; ko e matapā foki ia ki he founa mahu'inga, makehe, mo hokohoko atu ko ia 'o e hoko 'o "haohaoa 'ia Kalaisí" (Molonai 10:32, 33) 'a ia 'oku tau takitaha 'ūkuma mo faka'amu ki aí. 'Oku kamata 'a e founa ko 'ení, 'o hangē ko hono fakamatala'i 'i he tefito 'o e tui hono faá, 'aki 'a e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, kau ai mo e fakatomalá, hili iá ko e "papitaiso 'i he fakauku ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá," pea toki ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Te tau lava ke ui 'a e founa ko 'ení 'i ha kupu'i lea faingofua, *uluí*. Na'e 'uhinga ki ai 'a Sisū 'i He'ene 'uluaki folofola kia Nikotimasí. 'I he'ene hoko ko e Faiako Tu'ukimu'á, na'á Ne tali e fehu 'i 'a Nikotimasi fekau'aki mo e me'a kuo pau ke ne fai ke fakamo'ui aí, 'o pehē, "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou tala kiate koe, Kapau 'e 'ikai fanau'i fo'ou ha tangata, 'e 'ikai 'aupito mamata ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá" (Sione 3:3).

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Tevita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē ko e fānau'i fo'ou, 'oku mahulu ange ia 'i he papitaisó 'ata'atā pē:

"Ko e fanau'i fakalaumālie 'oku fakamatala'i 'i he [folofolá], 'oku 'ikai ke hoko vave pe fakafokifā ia; ko ha me'a 'oku ngāue'i—'oku 'ikai hoko tu'otaha pē. . . .

"Oku tau *kamata* 'a e fanau'i fo'ou 'i hono faka'aonga 'i 'o e tui kia Kalaisí, fakatomala mei he ngaahi angahalá, pea mo papitaiso 'i he fakauku ki he fakamolemole 'o e angahalá, 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai 'o e lakanga fakataule'ikí. Ka 'oku kau 'i he "ongo sitepu mahu'inga 'o e fanau'i fo'ou" 'a e "fakauku kakato mo e faitōnunga 'i he ongoongolelei 'a e Fakamo'ui."²

Ko e "fanau'i fo'ou" ko e hingoa ia 'e taha ki he uluí. Ko hono ma'u ia 'o "ha loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala," 'a ia na'e fakamatala ki ai 'a e Fakamo'uí ko e feilaulau pē 'e taha te Ne talí (vakai, 3 Nifai 9:19–20). Ko e mo'oni, 'oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e lava ke "mamata" ki he pule'anga 'o e 'Otuá kae 'oua kuo tau "ongo'i koā 'a e fu'u liliu lahí ni 'i [hotau] lotó" ('Alamā 5:14; vakai foki Mōsaia 5:2; 'Alamā 5:26).

'Oku kamata 'a e founa ko 'ení, 'a ia 'oku fakatau ki ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá, 'aki 'a e tui fe'unga ke fakatomala pea papitaisó. Na'e fakamatala'i 'eni 'e Molomona 'i he'ene akonakí, "Pea ko e ngaahi 'uluaki fua 'o e fakatomalá ko e papitaisó; pea 'oku tupu 'a e papitaisó 'i he tui ki

hono fakahoko 'o e ngaahi fekaú; pea 'oku hanga 'e hono fakahoko 'o e ngaahi fekaú 'o fakatupu hono fakamolemole 'i 'o e ngaahi angahalá” (Molonai 8:25).

Hangē ko e kāingalotu tokolahi 'o e Siasí, na'e 'ikai ke u ma'u 'a e fakaului fakaofa ko ia na'e a'usia 'e Keleni mo e ni'ihhi kehé. Na'e “fanau'i au 'i he ongo mātu'a lelei” (1 Nifai 1:1; vakai foki, 'Īnosi 1:1) pea papitaiso au 'i hoku ta'u valú. 'E a'usia fēfē 'e ha taha peheni 'a e ului tatau mo kinautolu na'a nau kau ki he Siasí 'i ha ta'u kimui angé?

Ko Ha Matapā ki he Ului 'oku Tu'uloá

Ko e taha 'eni 'o e ngaahi me'a faka'ofa 'ofa taha 'e lava ke mahino kiate kitautolu takitaha kau ki he matapā 'oku ui ko e papitaisó. 'Oku 'ikai ko e ngata'angá 'a e papitaisó 'oku fakataumu'a ki aí, na'a mo e tñaki atu ki ai e konga mahu'inga 'o e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e papitaisó ko e matapā ia ki he ului mo'oni mo tu'uloá 'a ia kuo pau ke ngāue'i hokohoko ma'u pē.

Hangē pē ko ha fa'ahinga mēmipa fo'ou, 'oku kamata 'a e foungá 'aki ha holi mo'oni 'i he tuí ke fai e finangalo 'o e Tamaí 'o fakafou 'i he papitaisó. 'Oku hoko atu ia 'i ha fekumi ki he'etau ngaahi angahala kotoa pē he kuo-hilí mo ha ngāue fakamātoato ke sí'aki, vete, fai ha totongi huhu'i 'o ka malava, pea 'oua 'e toe foki ki ai. Hili e papitaisó, 'oku tau ma'u ai 'a e totonu ki he takaua ma'u pē 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'i he'etau manatu ma'u ai pē ki he Fakamo'uí 'i he me'a kotoa 'oku tau fakakaukau ki aí, fakahokó, mo hoko ki aí. Pea kuó ne ngaohi ke tau ma'a ai (vakai, 2 Nifai 31:17).

Kae fēfē kapau te tau toe fai ha angahala hili e papitaisó? Kuo mole nai e me'a kotoa? 'I he 'alo'ofa 'a 'etau Tamaí 'okú ne 'omi 'a e faingamālie ki he'etau ngaahi vaivai fakae-tangatá. Te tau toe lava 'o muimui'i ki he fakauluí 'i he tui mo e 'amanaki lelei 'ia Kalaisi pea fakatomala mo'oni. Ka 'i he tu'unga ko 'ení mo e ngaahi taimi 'oku muiaki maí, 'oku

'ikai fie ma'u e ouau ia 'o e papitaisó. Ka kuo 'omi 'e he 'Eikí 'a e ouau 'o e sākalamēnití. 'Okú ne 'omi kiate kitautolu 'a e faingamālie fakauike ke tau vakavakai 'i ai kitautolu (vakai, 1 Kolinitó 11:28) pea fakataipe ai hono tuku 'etau ngaahi angahalá 'i he 'esi-feilaulau 'a e 'Eikí 'i he'etau fakatomala mo'oni, toe feinga ke ma'u 'Ene fakamolemolé, pea laka atu ki mu'a 'i ha mo'ui fo'ou.

Ko e founga 'eni na'e lea 'aki 'e he Tu'i ko Penisimaní 'i he'ene tō folofola fekau'aki mo hono “[li'aki] 'a e tangata fakakakanó kae [hoko] ko ha tangata mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisi ko e 'Eikí” (Mōsaia 3:19). Ko e founga hakeaki 'i ta'e-mafasia na'e lau ki ai 'a Paula 'i he'ene na'ina 'i ki he “tanu fakataha mo ia 'i he papitaiso ki he mate: koe'uhi ke hangē hono fokotu'u 'a Kalaisi mei he maté 'e he mālohi 'o e Tamaí, ke pehē foki 'etau felaka'i 'i he mo'ui fo'ou. . . .

“O 'ilo 'eni, ko hotau motu'a tangatá kuo tāmata'i fakataha mo ia, koe'uhi ke faka'auha 'a e sino 'o e angahalá, koe'uhi ke 'oua na'a tau toe tauhi 'a e angahalá” (Loma 6:4, 6).

Ko e ngāue hokohoko mo tupulaki 'eni 'oku faka'atā ai kitautolu ke tau fiefia mo e kau 'āngeló 'i he 'alo'ofa mo e ngaahi lelei 'a Kalaisí (vakai, 'Alamā 5:26). 'Oku kau ai 'a e tupulaki fakalaumālie 'oku hoko 'i he'etau ma'u e ngaahi ouaú mo tauhi e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo iá na'e foaki 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí pea 'i he temipalé.

'Oku ou lotua ke tau takitaha lava 'o ma'u 'a e mahino kakato 'o e fie ma'u ke tau papitaisó, 'a e matapā 'okú ne 'omi kitautolu 'a e fononga'anga ki he uluí, pea mo e 'ofa fakalelei 'alo'ofa 'a hotau Fakamo'uí, 'a ia 'oku tu'u “i he matapaá” (Fakahā 3:20) 'o talitali kitautolu ke tau hū ange pea nofo mo Ia pea mo e Tamaí 'o ta'engata. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Papitaisó,” scriptures.lds.org.
2. David A. Bednar, “Kuo Pau Ke Fanau'i Fo'ou Kimoutolu,” *Liahona*, Mē 2007, 21; tñaki atu 'a e fakamamafá.

Temipale Fo'ou 'e Taha,

FAINGAMĀLIE FO'OU 'E TOLU

Na'e liliu e mo'ui 'a e fāmili 'e tolu ko 'enī 'i he'enau 'a'ahi ki he 'oupeni hausi 'o e Temipale Ketisaltenanikō Kwatemalá.

Fai 'e Don L. Searle

Faifekau matu'otu'a, 'Ēlia 'Amelika Lotolotó, 2012–14

Ko e Kamata'anga 'o ha Mo'ui Fo'ou

'I he fa'ahita'u māfana 'o e 2011, na'e mateuteu 'a e fāmili Uanitulamí ke hiki mei Kwatemala ki he 'Tunaiteti Siteití koe'uhí ke lava hoko atu e ako 'a Kālosi Uanitulamí, 'a ia ko ha toketā.

Na'á ne manatu 'o pehē, "I he'emaui mateuteu ke mau 'alú, ne 'i ai ha me'a na'á ne ta'ofi au." Na'e ma'u 'e 'Etuliana ko hono uai'fi, 'a e ngaahi ongo tatau pē, ko ia na'á na lotu fakataha pea ma'u ha ongo pau 'i honau lotó ke 'oua te nau 'alu.

Na'a nau kaniseli 'enau ngaahi palaní--pea nau fifili pe ko e hā e fokotu'utu'u 'a e 'Otuá kiate kinautolú. Te nau 'ilo ia hili ha māhina 'e fā mei ai.

Na'e hoko 'a Kālosi ko ha mēmipa 'o e Siasí talu hono ta'u 14 ka na'á ne hoko ko ha māmalohi he taimi ne kamata ai 'ene ako 'i he 'univēsiti 'i hono ta'u 21.

Neongo ne 'ikai ko ha mēmipa 'a 'Etuliana, ka na'e fuoloa 'ene fie mali mo ha tokotaha 'i he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e mali hono kaungāme'a lelei, ko ha mēmipa 'o e Siasí, mo ha taha 'osi ngāue fakafaifekau 'a ia na'e angalelei, 'ofa mo tokanga. Na'e fie ma'u 'e 'Etuliana ha husepāniti pehē.

'I he'ena fuofua teití, ne 'ikai talanoa 'a 'Etuliana ia mo Kālosi fekau'aki mo 'ene tui fakalotú, ka na'e hā mei ai ha ngaahi 'ulungaanga lahi 'o e husepāniti 'o hono kaungāme'a. Na'e 'ikai ke tō'onga hikisia. Hili 'ena malí pea ma'u 'a e fānaú, na'e hounga'ia 'aupito 'i he'ene kaukau'i e fānaú mo fetongi honau taipá!

'Oku pehē 'e Kālosi 'i he kamata ke tupu hake 'ena fānau 'e toko tolú, "Na'á ma kamata ke fakakaukau 'oku totonu ke mau ofi ange ki he 'Otuá." Na'e 'ikai te nau ma'u e me'a na'a nau fekumi ki a'í 'i he siasi faka-Kalisitiane na'a na lotu a'í, ka na'e vilitaki pē 'a e ngaahi ongo ko ia 'oku fie ma'u ke nau ofi ange ki he 'Otuá.

Hili hono kaniseli 'enau palani ke hiki ki he 'Tunaiteti Siteití, na'e fakakaukau 'a e fāmili Uanitulamí ke fakalelei'i honau 'apí, kau ai mo hono fakatau mai ha ngaahi matapā sio'ata fo'ou. Ne nau sai'ia pē he taimi ko iá 'i he tangata na'e ha'u ke fokotu'u 'a e matapā sio'atá, ko Hōsē Meina. 'I ha 'aho 'e taha na'e kau hake e tui fakalotú 'i ha'anau talanoa. Na'á ne pehē ko ha mēmipa ia 'o e Siasí 'o Sīsū

Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea na'e tali ange 'e Kālosi 'oku pehē foki mo ia ka na'e te'eki ke toe 'alu ki he lotú.

'I he taimi ne toe ha'u ai 'a Misa Meina ke ngāue 'i he ngaahi matapā sio'atá, na'á ne 'omi ha Tohi 'a Molomona mo ha tatau 'o e *Liahonā* ki he mēmipa takitaha 'o e fāmili. Ne kamata ke a'usia 'e Kālosi e ngaahi ongo fakalaumālie angamaheni, 'i hono lau 'o e makasiní. Hili iá ne fakaafe'i leva 'e Misa Meina kinautolu ki he 'oupeni hausi 'o e Temipale Ketisaltenanikō Kwatemalá.

'I he'enu hū ki he temipalé, ne kamata ke fehu'i ange e fānau Uanitulamí, "Tangata'eiki, ko e hā 'e lava ke tau fai ke tau hoko ai ko ha kau mēmipa 'o e Siasí ko 'eni?" 'I he'enu fokí, ne ki'i taimi e foha si'isi'i tahá, ko Loteliko, ta'u 10, pea 'i he tokoni 'a 'ene fa'eé, na'á ne fakafonu ha kaati 'o kole ke 'a'ahi ange 'a e kau faifekau.

Na'e fetaulaki e fāmili mo e kau faifekau. 'Oku pehē 'e Kālosi, "Ne 'ikai ke u lotu ke fakamalohi'i hoku fāmili ke nau papitaiso." "Ka na'a nau ongo'i mo'oni 'a e Laumālie 'iate kinautolu pē."

Na'e papitaiso 'a 'Etuliana mo e fānaú 'i Tisema 'o e 2011, 'i ha ngaahi 'aho si'i kimu'a pea fakatapui e Temipale Ketisaltenanikō. 'Oku pehē 'e Kālosi, "Ko e tāpuaki mahu'inga ia ne 'omi 'e he 'Otuá kiate aú ko 'eku papitaiso kinautolú." 'I ha ta'u pē 'e taha mei ai, na'e sila'i ai e fāmili 'i he temipalé, ko ha me'a fakafiefia ia kiate kinautolu kotoa.

Ko e Faingamālie Ke Silá

‘I he taimi na’e mali ai ‘a ‘Ana Vikatōlia Henanitesí, ‘a ia na’e ‘ikai ko ha mēmipa ‘o e Siasí, mo Pelapini Kalitiloní, ko ha mēmipa ia ‘o e Siasí ka na’e ‘ikai ke ne ma’u lotu koe’uhí na’e ngāue ‘i he ‘aho Sāpaté ‘Oku pehē ‘e Pelapini ne fakafoki mai ia ‘e ha ongo mālohi. ‘Okú ne manatu ‘o pehē, “Na’á ku tukuange ‘eku ngāue koe’uhí he na’á ku fie ma’u ke u foki ki he lotú.” Hili ‘ene toe mālohi he siasí, ne fakatokanga ‘i ‘e hono uaiifí na’á ne loto fakatōkilalo ange, pea toe lahi ange e uouangatahá ‘i honau ‘apí.

Na’e faka’amu ‘a Pelapini ke fie ‘ilo hono uaiifí ki he ongoongolelé, ka na’e ‘ikai ke ne feinga ke teke ia. ‘I ha Sāpate ‘e taha, na’e ma’u ‘e ‘Ana Vikatōlia ha taha ‘o e ngaahi tohi ‘a Pelapini fekau’aki mo e hisitōlia ‘o e Siasí lolotonga ‘ene fakama’a e efu he tuku’anga tohí. ‘I he’ene fie ‘iló, na’e kamata leva ke ne lau. Ne ongo mo’oni kiate ia e ngaahi talanoa ‘o e ngaahi feilaulau ‘a e kau paioniá.

‘I ha ngaahi uike si’i mei ai, na’e ha’u ha pulusinga makehe kau ki he Tohi ‘a Molomoná ‘i he *Liahona* ‘o ‘Okatopa ‘o e 2011. Na’e kamata ke lau ‘e ‘Ana Vikatōlia e Tohi ‘a Molomoná, ‘i he’ene toe fie ‘iló. Na’á ne fakatokanga ‘i ne ‘ikai ko ha hisitōlia pē ia ka ko e ngaahi lea foki ‘a e kau palōfitá. Na’e kamata ke nau ō ki he houalotu sākalamēnití mo hono husepānití mo e fānaú.

Hili iá na’á ne ‘a’ahi leva mo hono fāmilí ki he ‘oupeni hausi ‘o e Temipale Ketisaltenanikoó. Na’e ongo kia ‘Ana Vikatōlia ‘i he’ene ‘ilo ‘e lava ke sila ‘i hono fāmilí ke ta’engatá. ‘Okú ne manatu ‘i, “Na’e tō mamafa ia kiate au. Na’á ku ongo ‘i e fie ma’u ke sila kiate kinautolú.” Na’á ne tali ‘a e ngaahi lēsoni fakafaipekaú pea na’e papitaiso ia ‘i he ‘aho 7 ‘o Tisema 2011. Na’e kau atu ki hono fakatapui ‘o e temipalé ‘i ha ‘aho ‘e fā mei ai.

Na’e sila ‘i ‘a Misa mo Sisitā Kalitiloni pea mo ‘ena fānaú ‘i he temipalé ‘i Tisema ‘o e 2012. ‘Oku pehē ‘e ‘Ana Vikatōlia he ‘ikai lava ke ne fakamatala ‘a ‘ene fiefia ‘i he “‘ilo te u lava ke fakataha mo hoku fāmilí ‘o ta’engatá.” ‘Oku ui ‘e Pelapini ‘a e mahino mo e pau ‘o ‘enau silá “ko e tāpuaki ma’ongo’onga taha ‘e lava ha taha faka’amu ki ai.”

Na’e Ongó ‘a e Temipalé Ki Hono Laumālié

Na’e hoko hono langa ‘o ha temipale ‘i Ketisaltenanikō, ‘i Kwatemalá, ko ha faka’amu na’e hoko kia Monika ‘Elena Fuanitesí ‘Alavalesi ti Menitesí. Ko e ‘ofefine ia ‘o ha paionia ‘i he Siasí ‘a ia na’á ne fakatō loloto ‘iate ia ha ‘ofa ki he ongoongolelé mo hono ngaahi tāpuakí kotoa pē. Na’e papitaiso ‘ene fa’ee, ‘a Makitā ‘Esitā ‘Alavalesi ‘i he 1953, ‘i he ta’u ‘e ono mei he fuofua tū’uta ‘a e kau faifekau ‘o e Siasí ‘i Kwatemalá.

Na’e tupu hake ‘a Monika ‘i he Siasí pea faifai peá ne mali mo ha tangata lelei, ko ‘Enio Menitesí, ‘a ia na’e ‘ikai ko ha mēmipa [‘o e Siasí]. Na’á ne poupou’i ‘ene uaiifí mo e ‘ofefiné ‘i he ngaahi ‘ekitivití ‘o e Siasí mo faka’apa’apa ‘i hono kau mēmipá, ka na’e ‘ikai fakakaukau ia ke papitaiso. Ka neongo iá, ‘oku manatu ‘i ‘e Monika hono talaange ki ai he’ene fa’ee ‘e ‘i ai e ‘aho ‘e taha ‘e hoko hono husepānití ko ha mēmipa [‘o e Siasí]. ‘Okú ne pehē “Ne ‘ikai pē mole ‘eku tuí,” neongo na’e ‘ikai te ne lavelave ‘iloa pe ko e hā e me’a te ne fakaului iá.

Na’e fiefia ‘ene fa’ee ‘i he ngaahi tāpuaki ‘o e ngaahi ‘a’ahi ki he temipale ‘i Kwatemala Sití ‘a ia na’e tātāitaha ‘ene hokó pea na’e fiefia lahi ‘ene fa’ee ‘i he 2006 ‘i hono fanongonongo ko ia ‘o e temipale ‘i Ketisaltenanikoó. Ka na’e mo’ua ‘a Makitā ‘Alavalesi ‘i ha mahaki ne ‘ikai lava ‘o faito’o pea si’i mālōlō ‘i he 2008, kimu’ a ia hono langa e temipale ‘i Ketisaltenanikoó.

Na’e ngāue fakataha ‘a Monika mo hono ‘ofefine kei taautahá, ko Monika ‘Eseta Menitesí Fuanitesí, ko ha ongo fai fakahinohino lolotonga e ‘oupeni hausi ‘o e Temipale Ketisaltenanikoó. Na’a na ō fakataha mo ‘Enio ki he ‘oupeni hausi, pea ‘ikai ke na ‘ilo, na’á ne toe foki tu’o ua ki ai.

‘I he’ena mavahe fakataha mei he temipalé ‘i he ‘aho

faka'osi 'o e 'oupeni hausí, na'e fifili 'a Monika mo hono 'ofefiné pe 'e hoko nai 'o mo'oni e vavalo 'a Makitā 'Alavesi kau kia 'Enió.

Na'e tui ma'u pē 'a 'Enió na'e lelei pē ia ke ne hoko ko ha mēmipa 'i hono siasí pea ke mēmipa hono uaifí mo e 'ofefiné 'i hona siasí kae koloa pē 'enau fefaka'apa'apa'aki 'i he'enau tui fakalotú. Ka na'e hoko 'ene ngaahi a'usia 'i he 'oupeni hausí 'o e temipalé ke fakakaukau lahi ai. 'Okú ne manatu 'o pehē, "Na'e kamata ke u 'aukai pea mo lotu, 'o 'ikai fakahā kiate kinaua." Na'e 'alu ki he ngaahi mo'ungá, 'a ia 'okú manako ke 'alu 'o fakaulauloto ai. "Na'á ku fehu'i ki he 'Eikí, 'Ko e hā leva te u fai?" Ko hono mo'oní, na'á ne 'osi 'ilo e me'a na'e mo'oní, ka na'á ne fie ma'u ke solova 'a e loto veiveiuá.

Na'e papitaiso 'a 'Enio 'i 'Epeleli 'o e 2012—ko ha me'a na'e ongo mo'oni ki hono uaifí mo hona 'ofefiné fakatou'osi.

Na'e sila 'a e fāmili Menitesí 'i he Temipale Ketisaltenanikoó 'i 'Okatopa 'o e 2013. Na'e fakahaa 'i 'e Sisitā Menitesí 'enau fiefiá 'i hono a'usia ha taumu'a ta'engata pea mo 'enau faka'amu ke faivelenga ki he ngata-'anga 'o 'enau mo'uí. ■

NGINGILA HANGĒ HA SIUELI

'I he ouau tanupou kimu'a pea fakatapui e Temipale Ketisaltenanikō Kuaternalá, na'e tala'ofa 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "'E 'omi 'e he temipale ko 'ení ha ngaahi fāmili ta'engata ki he feitu'u mo e fonua ko 'ení.'" ¹ Kuo hoko e temipalé ko ha maama kamo 'o e 'amanaki lelei 'i he lotolotonga 'o e "ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Lihai," ² hangē ko ia ko hono fakamatala 'e Palesiteni 'Ukitofá. Na'á ne toe lea foki 'o kau ki he faka'ofa'ofa 'o e temipalé, 'o ne pehē, "'Oku malama ia 'o ngingila hangē ha siueli, pea ko e siueli ia ki he feitu'u ko 'ení.'" ³

KO E TEMIPALE KETISALATENANIKŌ KUATEMALÁ

Na'e fanongonongo 'i he 'aho 16 'o Tisema 2006, 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelī (1910–2008)

Na'e fakatapui 'i he 'aho 11 'o Tisema, 2011, 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa

Na'e 'ahia 'e ha kau 'a'ahi 'e 126,000 e 'oupeni hausí, na'e fai 'i Nōvema 'o e 2011

Ko e temipale 'aki ia hono 136 'oku fakalele 'i he funga 'o e māmani

Ko e temipale hono ua 'i Kuaternala (hili 'a e Temipale Kuaternala Siti Kuaternalá, na'e fakatapui 'e Palesiteni Hingikelī 'i he 1984)

Lahi 'o e temipalé: sikuea fute 'e 21,085 (1,959 m²)

Vāhenga Fakatemipalé: kau mēmipa 'e toko 60,000 'i he siteiki 'e 15 mo e vahefonua 'e 7

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, 'i he Jason Swensen, "Quetzaltenango Guatemala Temple: 'This Temple Will Bring Eternal Families to This Place and Country,'" *Church News*, Dec. 11, 2011, ldschurchnews.com.
2. "Quetzaltenango Guatemala Temple: Dedicatory Prayer," ldschurchtemples.com/quetzaltenango.
3. "Dedication Held for Quetzaltenango Guatemala Temple," *Church Newsroom*, Dec. 11, 2011, mormonnewsroom.org.

KO HONO LILIU 'E HE HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ HOTAU

Lotó mo e 'Atamaí

*'Oku tokoni 'a e fekumi ki hotau hisitō-
lia fakafāmilí mo e fakahoko 'a e ngaahi
ouau fakatemipale ma'a hotau fanga kui
ke tau mamata ki he mahulu hake, ka ko
e feohi fafale 'o e palani 'a e 'Otuá.*

Fai 'e Amy Harris

Palōfesa 'o e Hisitōliá mo e Tohi Hohokó,
'i he 'Univēsi Piliikihami 'longí

Iha ngaahi ta'u lahi, ko e taimi kotoa pē na'á ku 'alu ai ki he temipalé, ne u fakakaukau ki he'eku kui fefné ko 'Ana Malia 'Īkale Hālisi (1817–88), ka na'e 'ikai 'uhinga ia koe'uhí ko e fie ma'u ke u fakahoko 'a e ngāue fakatemipalé 'o fakafongā'i ia.

Ko Malia ('a ia na'e sai'ia ke ui 'aki iá) 'a e taha 'o e ngaahi 'uhinga 'oku kau ai hoku fāmilí ki he Siasí. Na'e papitaiso ia 'i he 1840 'i 'Ingilani, ma'u hono 'eni-taumení 'i Nāvū, 'Ilinoisi, sila ki hono husepānití 'i Unitā Kuata, Nepulasikā, pea pekia 'i 'Iutā. Lolotonga 'eku 'i he temipalé na'e 'ikai fekau'aki 'eku ngaahi fakakaukau kiate iá pea mo e fie ma'u ke fakahoko e ngaahi ouau kiate iá ka na'e fekau'aki ia mo e founa hono ha'i fakataha kimu'a 'i he ngaahi ouau ko iá.

'I he'eku kei si'í na'á ku tupu hake pē 'i he kolo tatau 'i 'Iutaá na'e tupu hake aí, pea faifai 'ou 'a'ahi ki Uinitā Kuatā, Nāvū, pea mo e ki'i kolo si'isi'í 'i 'Ingilani ne fā'ele'i aí. Ne u ofo 'i he mama'o e fononga na'á ne faí mo e fai-kehekehe lahi 'i he vaha'a 'o 'ema ongo mo'uí.

Neongo 'a e vaha'ataimí, vā mama'ó, mo e tūkunga ne fakamavahevahe'i kimauá, ka na'á ku ongo'i ha fehokotaki ki he'eku kui fefné 'o fakafou 'i he fuakava 'o e silá mo e 'ilo fekau'aki mo 'ene mo'uí. 'Oku fakamaama 'e he fehokotaki ko 'ení 'a e ngaahi 'uhinga ki he ngāue hisitōlia fakafāmilí mo e lotu 'i he temipalé fakalūkufua.

'Oku ako'i kitautolu 'i he fekumi hisitōlia fakafāmilí 'a e lahi mo e natula ta'engata 'o e fakatupu 'a e 'Otuá pea

fakamamafa'i ai e to'ukupu 'alo'ofa 'o e Fakalelei 'a Kalaisí.

Hulu 'a e 'Ofá 'o fakafou 'i he Hisitōlia Fakafāmilí.

Kuo akonaki 'a e 'Eikí neongo ko e ngaahi māmani kuó Ne fakatupu ki He'ene fānaú 'oku "ta'efa'alaua . . . ki he fa'ahinga 'o e tangatá; . . . ka 'oku ma-laua 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate au, he 'oku 'a'aku 'a kinautolu peá u 'ilo'i 'a kinautolu" (Mōsese 1:35). 'Oku foaki mai 'e he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ha faingamālie ke tau kau ai 'i he ngāue fakamo'ui 'a Sīsū Kalaisí.¹ 'I he'etau fai iá 'e tokoni ia ke tau ako 'a e founa ke 'ofa mo manava'ofa ai ki ho-

tau ngaahi fāmilí, ki hotau kaungā'apí, ki he tokotaha kotoa pē 'oku tau fetaulakí, he ko kinautolu kotoa pē ko hotau ngaahi tokoua mo e tuofāfine.²

'I he'etau manatu ki he'etau fanga kuí, 'oku tau 'ilo'i ai e lahi 'o e palani mo e fakatupu 'a e Tamai Hēvaní. Na'e fakatupu 'e he 'Eikí ha feitu'u ke sivi'i ai kitautolu pea ke ma'u 'a e tuí, ka koe'uhí 'oku tokosi'i 'aupito e kakai 'oku nau ma'u e faingamālie ke ma'u kakato e ngaahi fuakava 'a e 'Otuá lolotonga 'enau 'i he matelié, 'oku fakamanatu mai ai kiate kitautolu 'e he ngāue fakafongā ma'á e pekiá 'oku 'ofa e 'Eikí 'i he kotoa 'o 'Ene fānaú pea kuo 'omi ha founa 'e lava kotoa ai 'o fili ke tali 'a e ngaahi tāpuaki kakato 'o e ongo-ongolelé 'o tatau ai pē pe ko e hā honau ngaahi tūkunga 'i he mo'ui fakamatelié (vakai, 2 Nifai 26:20–28, 32–33).

'Ikai ngata aí, 'e lava ke fakamanatu mai kiate kitautolu 'e he ako kau ki he mo'ui 'a 'etau ngaahi kuí he'ikai ke fai-ngofua e me'a kotoa pē 'i he mo'uí, 'e 'i ai e loto-mamahí

Na'e tohi 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā fekau'aki mo e tokāteline 'o e fakamo'ui mā'ā e kau pekiā: "Tuku ke kalanga 'a e ngaahi mo'ungā 'i he fieifa, pea mo kimoutolu 'a e ngaahi tele'a kotoa pē ke mou kalanga 'i he le'o lahi; pea mo kimoutolu kotoa pē 'a e ngaahi tahí mo e ngaahi fonua mōmoá, fakahā 'a e ngaahi me'a fakaofa 'o homou Tu'i Ta'engatá! Pea mo kimoutolu 'a e ngaahi vaitafe lalahí, mo e ngaahi vaitafe íkí, mo e fanga ki'i vai íkí, ke mou tafe atu 'i he fiefia. Tuku 'a e ngaahi vaó mo e ngaahi 'akau kotoa pē 'o e vaó ke nau fakafeta 'i ki he 'Eikí; pea ko kimoutolu 'a e ngaahi maka fefeká ke mou tangi 'i he fiefia! Pea tuku ke hiva fakataha 'a e la'aá, māhiná, pea mo e ngaahi fetu'u 'o e pongipongi, pea tuku ke kalanga 'i he fiefia 'a e ngaahi foha kotoa pē 'o e 'Otuá! Pea tuku ke fakahā 'a hono huafā 'o ta'engata pea ta'engata 'e he ngaahi fakatupu ta'engatá!" (T&F 128:23).

mo e faikehekehé 'i he māmani hinga ko 'ení. Ka 'e lava foki ke fakamanatu mai kiate kitautolu 'i he ako 'o kau ki he'enu mo'uí mo e fakahoko e ngaahi ouaú ma'anautolú 'oku 'ikai ha taha 'oku 'ikai a'u ki ai e 'ofa 'a e 'Otuá (vakai, Loma 8:38–39).

Na'e fakamālohia 'e he fo'i mo'oni ko 'ení 'eku kui fefine ko Malia 'i he'ene fuofua fanongo ki hono malanga'í. 'I he 1840–41, lolotonga e fuofua papitaiso mā'ā e pekiā ne fakahoko 'i he Vaitafe Misisipí mo e Temipale Nāvú na'e te'eki 'osi hono langá, na'á ne faka'aonga'i e faingamālie ke papitaiso ai mā'a hono tokoua kuo pekiā, 'a ia ne mālōlō kimu'a pea tū'uta e kau faifekau 'i 'Ingilaní.³ Neongo kuo te'eki ke u fetaulaki mo Malia, ka na'á ku vahevahe mo ia 'okú ma fai tatau 'i he 'ofa ki he'ema ngaahi tokouá mo e 'ilo ko e 'ofa ko 'ení 'e lava ke hoko atu hili e maté koe'uhí ko e ngaahi ouau fakatemipalé. 'Oku ake ha 'ofa kiate ia foki 'i hono vahevahe 'o e 'ilo ko 'ení.

'Oku 'ikai ha ofo 'i hono meimei 'akilotoa 'e he fakafakamo'ui mo e 'alo'ofa 'o e tokāteline 'o e fakamo'ui 'o e kau pekiā 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā, 'a ia na'á ne fakamatala ko e "tefito faka'ofa'ofa tahá ni 'o e ngaahi tefito kotoa pē 'a ia 'oku kau ki he ongoongolelei ta'engatá" (T&F 128:17): "Tuku ke kalanga 'a e ngaahi mo'ungā 'i he fiefia, pea mo kimoutolu 'a e ngaahi tele'a kotoa pē ke mou kalanga 'i he le'o-lahi; pea mo kimoutolu kotoa

pē 'a e ngaahi tahí mo e ngaahi fonua mōmoá, fakahā 'a e ngaahi me'a fakaofa 'o homou Tu'i Ta'engatá! Pea mo kimoutolu 'a e ngaahi vaitafe lalahí, mo e ngaahi vaitafe íkí, mo e fanga ki'i vai íkí, ke mou tafe atu 'i he fiefia. Tuku 'a e ngaahi vaó mo e ngaahi 'akau kotoa pē 'o e vaó ke nau fakafeta 'i ki he 'Eikí; pea ko kimoutolu 'a e ngaahi maka fefeká ke mou tangi 'i he fiefia! Pea tuku ke hiva fakataha 'a e la'aá, māhiná, pea mo e ngaahi fetu'u 'o e pongipongi, pea tuku ke kalanga 'i he fiefia 'a e ngaahi foha kotoa pē 'o e 'Otuá! Pea tuku ke fakahā 'a hono huafā 'o ta'engata pea ta'engata 'e he ngaahi fakatupu ta'engatá!" (T&F 128:23).⁴

Na'e fiefia tatau pē 'a e Kāingalotu kehe 'i he ngaahi 'aho kimu'á, hangē ko Malia, 'a ia na'e 'alu loto vēkeveke ke papitaiso mā'a hono tokouá. Na'e tohi 'e ha taha 'o e fuofua Kāingalotu ko íá, ko Seli Kalisolo 'o pehē: "Ko ha me'a nāunau'ia mo'oni ia 'oku tau tui ki a'í pea . . . lava he taimí ni ke papitaiso mā'a hotau ngaahi kaungāme'a kuo pekiā mo fakamo'ui kinautolu 'o makatu'unga 'i ha fa'ahinga 'ilo pē te tau mā'u 'o kau kiate kinautolu."⁵

Ma'á e Kakai Kotoa pē — pea mā'ā e Tokotahá

Hangē ko ia 'oku fakahā 'e he ngaahi fakakaukau ko 'ení, 'oku makatu'unga e lahi 'o e ngāue hisitōlia fakafāmilí 'i he tokotaha fakatāutahá. 'Oku 'ikai ngata pē 'i he'etau ako ki he mamafa 'o e 'ofa 'a e 'Eikí, ka ki hono lolotó foki, he 'okú Ne

tokanga ki he fakafō'ituitui. Ko e 'Eiki ko ia 'okú Ne 'afio'i e tō 'a e kī'i manupuná pea fekumi ki he lami 'e taha na'e mole mei he toko teau (vakai, Mātiu 10:29; Luke 15:4) 'oku 'ikai ke Ne huhu'i fakataha kītautolu, kae fakatāutaha, 'o hangē pē ko 'Ene malanga ki he kakaí lolotonga 'Ene ngāue 'i he māmaní pea hangē pē ko 'Ene tāpuekina e kakai ne fakatahataha ki he temipale 'i Mahú (vakai, 3 Nifai 17).

'I he sīpinga tatau pē, na'e ako'i 'e he 'Eiki e fuofua Kāingalotú ki ha founga totonu 'o e tauhi lekooti ki he ngāue fakafōfonga ma'á e pekiá 'oku fai ki he tokotaha kotoa pē (vakai, T&F 128:1–5, 24). Ko ia ai, 'oku tau ngāue tōnunga ke 'ilo'i fakafō'ituitui 'etau fanga kuí, kae 'ikai ko ha ngaahi lekooti pē 'o ha lisi hingoa. 'Oku tau mamata 'i he ngāue ni ki he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, 'Ene anga'ofá, mo e mahu'inga 'o e laumālie 'e tahá.

'Ikaí ngata aí, ka 'oku tokoni hono ako e ngaahi talanoa ki he mo'ui 'etau fanga kuí ke tau 'ofa 'iate kinautolu, neongo 'enau ngaahi fehaláki mo e tōnounou. 'I he 'etau ako e founga ne fakalelei'i ai 'e he ngaahi tu'unga feliliuaki 'o e mo'ui fakamatelié 'a e fili 'etau fanga kuí, 'oku tau ongo'i ha manava'ofa kiate kinautolu. 'Oku totonu ke fakalelei'i 'e he founga ko 'eni 'etau malava ko ia ke fakatupulaki 'a e 'ofa tatau ma'á e kakai mo'uí, 'i hotau fāmilí mo e fānu kotoa pē 'a e 'Otuá fakatou'osi. 'Oku tokoni lahi 'etau ongo'i 'a e kakai kotoa pē mo 'etau hoko ko e fānu 'o ha ongomātu'a fakalangi, neongo ne omi ha ni'ihi ki he māmaní ta'e 'i ai ha faingamālie ke ma'u 'a e ngaahi fuakavá mo e ngaahi ouaú, 'o 'ilo ko e mo'uí ko ha 'ahi'ahi'i 'o 'etau tuí mo e lotu ma'a ki he tokotaha kotoa pē kuo mo'uí, "o fakatatau ki he 'enau faka'aonga 'i 'a e maama 'a ia 'oku foaki 'e he ['Otuá] kiate kinautolú."⁶

'E lava ke fakatupulaki 'e he ivi tākiekina 'o e hisitōlia fakafāmilí 'etau malava ko ia ke 'ofá. Kapau 'e faka'au ke tau 'ofa ki he kakai ne fuoloa 'enau maté, 'a ia ne nau mo'ui kehe 'aupito meiate kinautolú, 'e 'ikai nai ke tau 'ilo'i 'a e 'ofa mo e 'alo'ofa 'a e 'Otuá kiate kinautolú? Pea 'e 'ikai lava nai ke tau 'ofa ki hotau ngaahi fāmilí mo e kaungā'apí pea manava'ofa 'i he 'enau ngaahi tōnounou?

'I he vakai ko ia e ni'ihi kehé ki he la'itā pē 'e taha 'o 'eku kui fefine ko Maliá, 'oku nau fa'a pehē 'oku

feifei'avale pe 'ikai lelei hono fōtungá kiate kinautolu. 'Oku ou taukapo'i ia he vave tahá koe'uhí 'oku ou 'ilo'i ia. 'Oku ou 'ilo 'a e kī'i ta'ahine na'e luelue 'i he ve'e Vaitafe ko Sevaní 'i he'ene kei si'í pea 'i he'ene hoko ko ha fa'e 'oku 'i ai 'ene kī'i longá fānu. 'Oku ou 'ilo 'a e tokotaha na'e folau 'i he vahanoá, pea fā'ele'i 'ene tama fika faá lolotonga e fonongá. 'Oku ou 'ilo 'a e tokotaha na'e tuku hono husepānití ke 'alu ki he tauí pea mole ha pēpē valevale lolotonga 'ene mavahé. 'Oku ou 'ilo 'a e tokotaha na'e lue 'i ha maile 'e 1,000 (kilomita 'e 1,609) ki ha 'api fo'ou 'i he tafa'aki fakahihifo 'o e toafa 'o 'Ameliká. 'Oku ou 'ilo 'a e tokotaha na'e ngāue mo fai ha fuakava mo ngoue pea mo 'ofá. Pea 'i he'eku 'ilo'i iá, na'á ku ongo'i e 'ofa 'etau mātu'a fakalangí kiate iá pea ki he kotoa 'o 'ena fānaú.

Hisitōlia Fakafāmilí—ko e Taumu'a Molumalu mo 'Alo'ofá

'Oku 'ikai ko e uho 'o e hisitōlia fakafāmilí 'a e faka'aonga'i 'o ha komipiutá; 'oku 'ikai fekau'aki ia mo hono lau e ngaahi tohinima motu'á pe hiki ha ngaahi fakamatala falalanga. Ko e ngaahi me'angāue ia pe fatongia 'o e hisitōlia fakafāmilí, ka 'oku 'ikai ko e uho ia 'o e hisitōlia fakafāmilí, pea 'ikai ke nau puke 'a hono mahu'inga 'o e 'uhinga 'oku fekumi ai e kāingalotú ki he 'enau ngaahi kuí. 'Oku ako'i kinautolu 'e he hisitōlia fakafāmilí ki he natula fakalangi 'o e fakatupú mo e huhu'i pea fakamanatu mai kiate kinautolu 'i he taimi tatau 'a e to'ukupu 'alo'ofa 'o e Fakalelei 'a Kalaisí.

'E lava ke 'i ai ha ola tatau 'o e fekumi ki he 'etau fanga kuí 'i hotau ngaahi lotó mo e 'atamaí 'i he taimi 'oku tau 'ilo'i ko e tokolahi 'o e kakai kotoa ko iá—"oku ta'efa'alaua 'o hangē ko e 'one'one 'i he matātahí" (Mōsese 1:28)—pea ko e fānu 'o ha ongo mātu'a fakalangi pea 'okú Na 'ofa'i mo 'afio'i kinautolu. Tāne'ine'i ke fakamatala 'e Siosefa 'a e hū'anga ki he pule'anga fakasilesitiale 'oku fou atu 'i ha matapā "faka'ofa'ofa ta'e-hano-tatau" (T&F 137:2), he ko e hā ha me'a 'e toe faka'ofa'ofa ange 'i hono fakamo'ui fakataha kinautolu mo kinautolu 'oku tau 'ilo mo 'ofa aí, 'a ia kuo tau a'usia 'a e huhu'i 'ofa ta'efakangatangata mo fakatāutaha 'a e 'Otuá? 'Oku ou 'amanaki lelei atu ki hama fe'iloaki mo 'eku kui fefine ko Maliá 'i he matapā ko iá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitani 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 548.
2. Ne akonaki 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni ko e taha 'o e fatongia 'o e laumālie 'o 'Ilaisiá—ko ha fakahā makehe 'o e Laumālie Mā'oni—ke "fakamo'oni ki he natula fakalangi 'o e fāmilí." 'E lava ke fakatou 'uhinga 'eni ki he natula fakalangi 'o hotau ngaahi vā fetu'utaki fakafāmilí fakamatelié pehē foki ki he fakalangi mo e ivi 'o e fānu kotoa pē 'a e 'Otuá. Vakai, Russell M. Nelson, "A New Harvest Time," *Ensign*, May 1998, 34. Vakai

foki, Richard G. Scott, "Ko e Fiefia 'i Hono Huhu'i 'o e Kau Pekia," *Liahona*, Nōvema 2012, 93.

3. Papitaiso 'a Maliá Hālisi 'o fakafōfonga 'a 'Eti 'Ikale ko hoko tokoua, 1841, The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, Nauvoo Proxy Baptism Records, 1840-1845, Family History Library US/Canada film 485753, item 2, volume A, page 42.
4. Ki ha fealēlea'aki faka'autililiki ki he founga ne takiekina ai 'e he ngaahi pekia 'i he fāmilí Sāmitá 'a Siosefa Sāmita ke fekumi ki he ngaahi tali fekau'aki mo e fakamo'ui

'o e kau pekia, vakai, Richard E. Turley Jr., "The Latter-day Saint Doctrine of Baptism for the Dead" (faeasaiti hisitōlia fakafāmilí 'i BYU, 'i he 'aho 9 'o Nōvema, 2001), familyhistory.byu.edu.

5. Sally Carlisle, 'i he Steven Harper, *Making a Sense of the Doctrine and Covenants: A Guided Tour Thru Modern Revelations* (2008), 470–71.
6. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 405; vakai foki, Teutalonome 8:2; Molonai 7:16; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:41-42; 127; 137:7-9; 'Ēpalahame 3.

Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

“Ko Hoku Ngaahi ‘Aho” ‘o e Temipalé mo e Tekinolosía

*Ko e ngaahi 'aho 'eni ke tafoki kakato ai homou
ngaahi lotó ki homou ngaahi kuí pea fakahoko
'a e ngaahi ouau fakamóui ki he laui miliona
'i homou ngaahi fāmilí.*

Kuó ke fifili nai pe ko e hā ne 'omi ai koe ki
he māmaní he taimí ni kae 'ikai 'i ha kuonga
kehe 'i he hisitōliá? Na'e mei fēfē nai 'a e
tu'u 'i he tafa'aki 'o Mōsesé pe ke hoko ko ha
kaungāme'a 'o Mele, fa'ē 'a Sísuú? Fēfē 'a e mo'ui
'i Nāvuú 'i he taimi na'e fononga ai e Palōfita ko
Siosefa Sāmitá 'i he ngaahi halá, pe kau fakataha
atu mo e to'u tupu na'a nau toho mo teke 'enu
ngaahi salioté 'i ha maile 'e lauiafe ki ha 'api fo'ou
'i he Tele'a Ano Māsímá?

Taimi 'e ni'ihí 'oku tau vakai ki he ngaahi 'aho
kimu'á pe ko ha ngaahi feitu'u kehekehe pea tau
fehu'i, “Ko e hā ne 'ikai ko au ai iá? Ko e hā 'oku
ou 'i he feitu'u ai ko 'ení 'i he taimi ní?”

‘Oku ou fie fakatukupaa i kimoutolu takitaha ke fokotu u ha taumu a fakatāutaha ke tokoni ke tatau pē e lahi o e ngaahi hingoa oku teuteu i ki he temipalé mo e papitaiso okū ke fakahoko ai.

‘Oku ikai ko koe pē kuo fuofua fifili fekau’aki mo e taimi mo e feitu’u o ho’o mo’u. Na’e fehu’i e ha palōfita nofo i he ongo ‘Ameliká a e ngaahi fehu’i tatau pē. Ko hono hingoá ko Nifai—ikai ko Nifai i he kamata’anga o e Tohi a Molomoná ka ko Nifai foha o Hilamani hono uá mo e mokopuna ua o e palōfita ko ‘Alamá ko e Si’i.

I he māmani na’e nofo ai a Nifai, na’e mahu’inga ange e pa’angá, mālohí, mo e manakoá i he me’a na’e totonú. Ne tokolahi e kakai ne nau situ’a mo’oni mei he ngaahi fekaú. Na’a nau loi, kaiha’a, pea si’aki e fonu o e angama’á. Ne manukia mo ngaohikovia a kinautolu ne nau tauhi e ngaahi fekaú (vakai, Hilamani 7:4–5, 21; 8:2, 5, 7–8).

“I he mamata a Nifai [ki he ngaahi me’á ni], na’e fonu a hono lotó i he mamahi . . . pea na’á ne [tangil] i he mamahi a hono laumálié:

“Taumaiā, na’á ku lava o ma’u hoku ngaahi ahó i he ngaahi aho na’e fua ha’u ai a eku tamai ko Nifai mei he fonua ko Selūsalemá, ke u lava nai ke fiefia mo ia i he fonua o e tala’ofá; pea na’e ako’ingofua a hono kakaí i he taimi ko iá, o nau fai mālohí i he tauhi a e ngaahi fekau a e ‘Otuá, pea tuai ke tohoaki’i atu ke fai angahala; pea na’a

nau fai vave i he tokanga ki he ngaahi folofola a e ‘Eikí—

“Io, ka na’á ku mo’ui i hoku ngaahi ahó i he ngaahi aho ko iá, pehē kuo ma’u e hoku laumálié a e fiefia i he mā’oni’oni a hoku kāingá” (Hilamani 7:6–8).

Ko Nifai ko ha palōfita fakaofu a e ‘Otuá, ka na’á ne fifili i ha ki’i momeniti si’i pe ko e hā na’á ne mo’ui ai i he māmani lotonga hono taimí. Na’á ne ilo e hā’ele mai e Fakamo’uí ki māmani i he kaha’u vave maí, ka i ha fo’i momeniti, ne ngali puli ngofua ki ate ia e ngaahi me’a faka’ofu’ofa ne vave ene hokó.

I ha ta’u e 20 mei he taimi na’á ne lea’aki iá, e mahili atu ha pō ta’e fakapo’uli pea alo’i a Sisū i Pētelihema. Ne ikai lava ha ta’u e 55, na’e toetu’u ai e Fakamo’uí i he sino nāunau’ia, pea hā’ele hifo mei he langí ki he Kāingalotu i he fonua ko Mahú. Na’e i ai a e foha o Nifai, pea fefolofolai fakatāutaha a e Fakamo’uí mo ia pea fakanofu ko e taha o e kau ākongá e toko hongofulu mā ua na’e fili i he Hemisifia Fakahihifó. Te tau lava ke pehē na’e i ai e ngaahi ofefine mo e ngaahi foha mo e makapuna o Nifai i he lotolotonga o e Kāingalotu e toko 2,500 ne fakaafe’i tahataha e Kalaisi ke ha’u pea ongo’i e ngaahi matakafu o e fa’ó i Hono ongo nimá mo

e va'ē. He 'ikai faingata'a 'a e tui na'e 'i ai e makapuna ua 'o Nifai 'i he lotolotonga 'o e fānau valevale ko ia ne tāpuekina tahataha 'e he Fakamo'uí pea na'e takatakai 'a kinautolu 'aki 'a e afi pea tauhi 'e he kau 'āngelō. Kapau ne lava 'a Nifai 'o mamata ki he kaha'u 'o hono fāmili angatonú mo e ngaahi kaungāme'á, ko e mo'oni he 'ikai te ne loto ke liliu 'a e taimi 'o 'ene mo'ui fakamatelié.

Ka na'e mo'ui angamā'oni'oni 'a Nifai mo loto hounga'ia, 'o ne ako'i e kakaí 'i he loto to'a, ngāue 'i ha ngaahi mana lalahi, pea kikite'i fakataha mo e palōfita ko Sāmiuelá 'a e tu'unuku 'o e hā'ele mai e Fakamo'uí. Na'e tala'ofa 'e he 'Eikí 'i He'ene folofola pē 'a'aná te Ne tāpuaki'i 'a Nifai 'o ta'engata (vakai, Hilamani 10–11; 16).

Neongo na'á ne fifili fekau'aki mo e taimí mo e faitu'ú, ka na'á ne faka'osi 'aki ha ngaahi lea mālohi 'aupito: "Vakai, . . . [ko hoku] ngaahi 'ahó. . . 'eni" (Hilamani 7:9).

Si'oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine 'ofeina kei si'i, ko homou kuongá 'eni. Kuo fili koe ke ke mo'ui 'i he ngaahi ta'u faka'osi kimu'a 'i he hā'ele mai 'a e Fakamo'uí ki he māmaní. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo pau 'a e 'aho pe ko e ta'u 'o 'Ene hā'ele maí, ka 'oku lava ke tau vakai ki he ngaahi faka'ilonga 'e hoko kimu'a He'ene hā'ele maí.¹

'I ha 'aho 'e taha, hangē pē ko hono vakai'i 'e Nifai hono tu'unga mahu'inga 'i he teuteu ki he hā'ele mai 'a e Fakamo'uí ki he kau Nifai, te tau vakai ki mui pea mamata ki he ngaahi tāpuaki nāunau'ia na'a tau ma'u ke tau mo'ui ai 'i hotau kuongá 'i he'etau teuteu'i 'a e māmaní ki he toe hā'ele mai 'a e Fakamo'uí. Tuku mu'a ke tau sio fakalaka atu 'i he ngaahi faingata'a'ia mo e ngaahi fakafe'atungia ki he'etau ngaahi taumu'a mahu'ingá ka ki he ngaahi 'aho nāunau'ia ka hoko maí. Tuku mu'a ke tau takitaha fakaongo atu e ngaahi lea 'a Nifai: "Ko hoku ngaahi 'ahó 'eni."

'I he hoko 'a e 'ahó ni ko homou kuongá, ko e hā leva 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí meiate kimoutolú? 'Uluakí, ke ke to'o kiate koe 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí. Ako 'o kau kiate Ia mo 'Ene 'ofá mo e lelei ta'e-fa'alaua kiate koé pea fakapapau'i te ke tauhi ma'u pē 'a 'Ene ngaahi fekaú. Ke ke muimui 'i he Fakamo'uí, 'ofa ki he 'Otuá, pea ngāue tokoni kiate kinautolu 'oku mou feohí. Te tau lava kotoa ke ma'u 'a e faingamālie ke mo'ui 'o hangē ko e kau ākonga 'a Kalaisí, 'o tataki 'e Hono Laumālie pea hiki hake 'a kinautolu 'oku tau feohí.

Ko ha Fatongia Toputapu

'Oku tuku ha ngaahi a'usia ki ha ngaahi to'u tangata pau. 'Oku ou fie lave ki ha taha 'o ho'o

ngaahi fatongia toputapu 'a ia kuo te'eki ai ke tatau mo ha toe to'u tangata ki mu'a.

Ko e ngaahi ta'u si'i pē 'eni kuo 'i ai ha ngaahi tempale 'i he funga māmaní. 'I hono fakatapui 'o e Tempale Finiki 'Alesoná 'i he 'aho 16 'o Nōvema 2014, kuo 'i ai eni ha tempale 'e 144 'oku lolotonga ngāue 'i he māmaní. 'I he'eku kei si'í, ne 'i ai ha tempale 'e 13 'i he māmaní.

Na'e tupu hake hoku uaifi ko Sisitā Kefi 'Enitasení 'i he siteiti 'o Folōlita, USA. 'I hono ta'u nimá, ne 'omi 'e he'ene ongomātu'á honau fāmilí ki he tempalé ke sila 'i fakataha kinautolu ke ta'engata. Na'e fie ma'u ha 'aho 'e ono ki he fononga ko 'ení 'i he 'Tunaiteti Siteiti, 'o faka'uli 'i ha maile 'e 2,500 (kilomita 'e 4,023) ki he Tempale Sōlekí. 'Oku 'i ai ha ngaahi tempale 'e 47 he 'ahó ni 'oku ofi ange ki honau 'api 'i Folōlita 'i he Tempale Sōlekí.

Kuo fakalotolahi 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki he to'u tupu 'o e Siasí ke nau ō ma'u pē ki he tempalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e kau pekiá. Na'á ne pehē: "E hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou 'i he to'u tupú, fakakaukau ma'u pē ki he tempalé. 'Oua na'á ke fai ha me'a te ne ta'ofi koe mei ha'o hū atu 'i hono ngaahi matapaá 'o ma'u e ngaahi tāpuaki toputapu mo ta'engata aí. 'Oku ou fakamālō atu kiate kimoutolu 'oku 'alu ma'u pē ki he tempalé ke fakahoko

e papitaiso ma'á e kau pekiá, 'i ho'omou tu'u hengihengi hake ke mou kau atu 'i he ngaahi papitaiso peheé kimu'a pea kamata e akó. 'Oku 'ikai ke u lava 'o fakakaukau atu ki ha founa lelei ange ai ke kamata 'aki e 'ahó."²

Kuo mou talangofua ki he palōfita 'a e 'Eikí, 'o foaki e faingamālie 'i he ta'u takitaha ki he lau miliona 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí ke nau tali honau papitaisó. Kuo te'eki ma'u 'e ha to'u tangata 'i he mo'uí ni ha faingamālie lahi pehē fau 'o hangē ko kimoutolú ke hū atu 'i he ngaahi matapā 'o e fale 'o e 'Eikí pea tokoni 'i hono fakamo'ui 'o kinautolu kuo mo'ui kimu'a 'iate kinautolú.

Hangē ko ia 'oku mou 'ilo'i lelei, 'oku 'i ai ha 'uluaki sitepu mahu'inga 'okú ne faka'atā kinautolu ke fakahoko 'a e ngāue toputapu 'o e tempalé. Kuo pau ke tau fekumi ke ma'u e kau mēmipa 'o hotau ngaahi fāmilí kuo pekiá.

'I he fuofua 'a'ahi mai 'a Molonai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'á ne fakahā kia Siosefa "e liliu 'a e loto 'o e fānaú ki he'enu ngaahi tamaí" (T&F 2:2). Na'e toki fakamatala 'e he Palōfita ko Siosefa kimui ange 'e hoko e kāingalotu 'o e Siasí "ko ha kau fai-fakamo'ui 'i he Mo'unga ko Saioné." Na'á ne fehu'i, . . . "Ka 'e founa fēfē ha'anau hoko ko ha kau fai-fakamo'ui 'i he Mo'unga ko Saioné?" "Aki ha'anau langa honau ngaahi tempalé . . . pea laka atu 'o ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi

Na'e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o kau ki he ngāue ní ko ha "fehokotaki'anga mālohi" 'i hono fakafehokotaki fakataha e ngaahi fāmili mei he to'u tangata 'e taha ki he to'u tangata kehe (T&F 128:18).

ouaú . . . ma'a 'enau ngaahi kui kotoa kuo pekiá, . . . [pea] ko e seini 'eni 'okú ne ha'i 'a e loto 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú, mo e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí."³

Na'e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá kau ki he ngāue ni ko "ha fehokotaki'anga mālohi" 'i hono fakafehokotaki fakataha 'o e ngaahi fāmilí mei he to'u tangata 'e taha ki ha to'u tangata kehe (T&F 128:18). Na'e fakatupu 'a e fehokotaki'anga mālohi fakatu'asino 'i he kuonga 'o Siosefá 'aki hono tutu ke vaia ha ongo konga ukamea 'i ha 'ōvani vela, pea fakataha'i kinaua lolotonga 'ena kei moluú, pea tuku leva ke mokomoko 'o fefeka 'o hoko ko e seini 'oku 'ikai lava 'o motuhi. 'Oku fakamatala mahino 'a e folofolá ki he mahu'inga 'o e fehokotaki'anga fakalaumālie mālohi 'okú ne ha'i fakataha kitautolu 'o ta'e-ngatá: "He 'oku 'ikai lava ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu ta'ekau ai 'a kinautolu pe fakahaohaoa 'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kitautolu" (T&F 128:18).

Na'e hoko e fekumi ki he ngaahi hingoa fakafāmilí, lekooti kinautolú, mo hono 'omi ki he temipalé ko e tefito'i ngāue 'a e kā-ingalotu matu'otu'a 'o e Siasí 'i he kuohilí. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he na'e fie ma'u ha taimi mo e ngāue lahi ki ai. Na'e fa'a

kamata ia 'aki ha ngaahi fo'i filimi hele'uhila lalahi ne 'i ai ha ngaahi lekooti maikolofilimi. Ko e tokanga na'e matu'aki mahu'inga 'aupito ki he ngaahi 'aho mo e feitu'u, ngaahi tohi hisitōlia matolu ne fakangatangata hono ma'ú, pea taimi e ni'ihi ko e ngaahi fa'itoka mama'o 'o e fonuá 'i he taimi 'e ni'ihi.

'I he ngaahi ta'u si'i kuo hilí, kuo kamata 'a 'etau malava ke fekumi ki he'etau ngaahi kuí 'i he 'initanetí, 'aki e ngaahi fakalalakala lahi 'i he ngaahi māhina si'i kuo hilí. 'E 'omi ha ngaahi faingamālie lahi ange 'i he ngaahi māhina ka hoko maí.

Lolotonga e fai mateaki 'aupito homou to'u tangatá 'i he 'alu ki he temipalé, 'i he ngaahi māhina mo e ta'u ka hoko maí te mou tu'u kimu'a 'i hono kumi mo 'omi 'a e ngaahi hingoa ki he temipalé.

'Oku ou fie fakatukupaa'i kimoutolu takitaha ke fokotu'u ha taumu'a fakatāutaha ke tokoni ke tatau pē e lahi 'o e ngaahi hingoa 'oku teuteu'i ki he temipalé mo e papitaiso 'okú ke fakahoko aí. (Ke kamata 'aki 'a e tukupaá, 'a'ahi ki he templechallenge.lds.org.) 'Oku 'i ai ha mālohi lahi 'i hono kumi 'a kinautolu 'oku nau fie ma'u 'a e ngaahi ouau fakatemipalé, hono ako pe ko hai kinautolú, mo kau 'i he'enau ma'u 'a e ngaahi

*'I he'etau vakai kiate
kitautilu 'i hotau
ngaahi fāmilī, 'a
kinautilu ne ha'u ki-
mu'a 'iate kitautilu
mo kinautilu 'oku
muiaki māi, 'oku tau
'ilo ai 'oku tau kau ki
ha fehokotaki'anga
faka'ofa'ofa 'okū ne
fakafehokotaki kotoa
kitautilu.*

ouau toputapu ko 'enī. Ko e founa 'eni 'o e hoko "ko ha kau fai-fakamo'ui 'i he Mo'unga ko Saioné" (vakai, 'Opataia 1:21 mo e T&F 103:9). 'Oku 'i ai 'a e fiefia mo e fiemālie 'oku toki mahino pē ia 'i he ngaahi ongo fakalaumālie. 'Oku tau fehokotaki ki he'etau ngaahi kuī 'o ta'engata.

Kuo kau ha ni'ihī hotau ngaahi fāmilī ki he Siasī 'i he ngaahi to'u tangata lahi, pea kuo fakahoko e kongā lahi 'o e ngāue fakatemi-pale ki hotau ngaahi kui totonū. 'I he 2013, na'ā ku fuofua mamata ai ki he'eku ngaahi kuī 'i ha saati tohi hohoko 'i he 'initaneti, kau ai 'eku kui tangata ua ko Nila 'Enitaseni, 'a ia 'oku fakataua hinga au ki ai, pea mo 'eku kui tangata hono tolū ko Molonai Sitoka, ko e fuofua mēmipa ia 'o e fāmilī ke fakahinga ki ha palōfita 'i he Tohi 'a Molomonā. Ne u lava 'o vakai ki he ngaahi tā 'o e kau mēmipa toko lahi 'o hoku fāmilī 'i he 'initaneti. 'Okū ke 'ilo nai e fōtunga ho'o ongo kui uā?

Ko hono Kumi Hotau Kāinga Ofi

Kapau 'oku 'ikai kakato ho'o sātī 'o hangē ko aú, ko ho'o 'uluaki fatongiá ke fakafonu ia ki he lelei taha te ke lavá. 'E faka'au ke toe lahi ange ngaahi fakamatala 'e lava ke faka-'aonga 'i 'i he māhina takitaha.

Kapau 'oku te'eki kakato ho'o sātī 'o hangē ko aú, ta 'oku 'i ai ha ngāue mahu'inga 'aupito ke ke fakahoko. 'Oku hokohoko atu pē 'a e ngāue ni. Na'a mo e hā'ele 'angaua mai 'a e Fakamo'ui he 'ikai ke kakato ia. 'I he taimi 'oku ngali kakato ai 'etau sātī, 'oku tau tokoni'i e ni'ihī kehē ke ma'u 'a e ni'ihī 'i honau ngaahi hakó pea tau ma'u ai e ni'ihī 'oku fāmilī ofi mo kinautilu 'i he'etau 'akau fakafāmilī. 'Oku tau ui ia "ko hono kumi hotau kāinga ofi."

Te tau kumi fēfē hotau kāinga ofi? 'I ha ongo founa 'e ua.

'Uluakī, tau sio ki he'etau sātī, pea tau kumi e ni'ihī 'oku fāmilī ofi mo 'etau ngaahi kui tangata pe fefine hono tolū. Hangē ko 'enī, mahalo te u sio ki 'olunga 'i he'eku sātī ki he'eku Kui Fefiné Falanisesi Paueni 'Iveni pea sio leva ki he ngaahi fāmilī 'o e ngaahi tokoua mo e tuonga'ane 'o 'eku kui fefiné. Na'e 'i ai 'ene fanga tokoua 'e toko nima mo e ongo tuonga'ane 'e ua. 'E lava leva ke u ma'u hoku kāinga ofi 'i he founa ni.

Ko e founa hono ua ke kumi hotau kāinga ko e tokoni'i 'a kinautilu 'oku tau fehohi. Tau kamata 'aki e ki'i tohi tufa *Ko Hoku Fāmilī*. Kapau 'oku fo'ou ho fāmilī ki he hisitōlia fakafāmilī, fakafonu e ki'i tohi tufá. Pe kapau 'oku hangē ho'o fu'u 'akau ko aú, 'ave

‘a e tohi tufá ki ha mēmipa fo‘ou pe ha taha ‘a ia kuo te‘eki ‘aupito ke kau ki he polokalama ‘a e Siasí ‘o hangē ko ho fāmili pea tokoni ke nau fekumi ki honau fāmili. ‘I ho‘o fai iá, te ke tokoni ai kiate kinautolu ke ‘omi ha ni‘ihi kehe ki he temipalé. Ko ho ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘eni, ka ‘oku tau sai‘ia foki ke ui kinautolu ko e “kāinga ofi.”

Ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine kotoa kitautolu ‘i he fāmili ‘o ‘etau Tamaí. ‘Oku ‘ikai ke fa‘u noa‘ia pē hotau ngaahi fāmili. Kuo pehē ‘e Palesiteni Monisoni, “‘Oku tau ‘ilo ha me‘a fekau‘aki mo kitautolu ‘i he‘etau ako ki he‘etau ngaahi kuí.”⁴

‘I he‘etau vakai kiate kitautolu ‘i hotau ngaahi fāmili, ‘a kinautolu ne ha‘u kimu‘a ‘iate kitautolú mo kinautolu ‘oku muiaki maí, ‘oku tau ‘ilo ai ‘oku tau kau ki ha fehokotaki‘anga faka‘ofa‘ofa ‘oku ne fakafehokotaki kotoa kitautolu. ‘I he‘etau fekumi kiate kinautolu mo ‘ave honau ngaahi hingoá ki he temipalé, ‘oku tau ‘omi ai kiate kinautolu ha me‘a he ‘ikai lava ke nau ma‘u ta‘ekau ai ‘a kitautolu. ‘I hono fai iá, ‘oku tau fehokotaki ai mo kinautolu, pea ‘oku fakamahino ai ‘e he ‘Eikí ‘i Hono Laumālié ki hotau laumālié ‘a e mahu‘inga ta‘engata ‘o e me‘a ‘oku tau faí.

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Monisoni, “‘Oku ‘ilo‘i ‘e kinautolu ‘oku mahino ki ai ‘a e ngaahi tāpuaki ta‘engata ‘oku ma‘u mei he temipalé, ‘oku ‘ikai ha feilaulau ia ‘e fu‘u lahi, pe totongi ‘e fu‘u mamafa, ha faingata‘a ‘e fu‘u tōtu‘a, kehe pē ke ma‘u e ngaahi tāpuaki ko iá.”⁵

‘Oku ou tātaki atu ki he‘ene ngaahi leá ‘oku fakatatali e ngaahi tāpuaki mo e mālohi mei ‘olungá ki hotau fāmili kuo pekiá ‘i he‘enau tali e ngaahi ouau ‘oku tau fakahoko ma‘anautolu ‘i he ngaahi temipale mā‘oni‘oní. Kuo ‘osi ‘enau mo‘ui fakamatelié, ka ‘oku kei hokohoko atu pē ‘enau mo‘uí. Kuo tau hoko ko ha “kau fai-fakamo‘uí ‘i he Mo‘unga ko Saioné” pea ‘oku ha‘i fakataha kitautolu mo kinautolu ‘o ta‘engata.

Na‘e fā‘ele‘i koe ‘i ha taimi ‘o e ngaahi temipalé mo e tekinolosía. Ko homou ngaahi ‘ahó ‘eni ke liliu kakato ange homou lotó ki ho‘omou ngaahi tamaí.

‘Oku ou lotua ‘e tupulaki ho‘o ‘iló mo e tui ki he Fakamo‘uí pea ke ma‘u ha toe fakamo‘oni pau ‘oku kei hoko atu pē ‘a e mo‘uí he fakalaka atu ‘i he veilí ‘aki ho‘o feinga ke tokoni ki he ngāue toputapú ni, ‘i hono kumi kinautolu ‘oku fie ma‘u e ngaahi ouau pea kamata fakahoko ‘enau ngāue ‘i he temipalé fakatou‘osi.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku kei hokohoko atu pē ‘a e mo‘uí ‘i he tafa‘aki ‘e taha ‘o e veilí. ‘Oku ou fakamo‘oni ko Sisū ‘a e Kalaisí. Ko Ia hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘í. ‘Okú Ne mo‘ui. ‘Oku fakafaingāmalie‘i ‘e he‘ene Fakalelei nāunau‘iá ‘a e ngaahi ouau fakatemipale ko ‘ení ke tolonga ‘o ta‘engata. ■

Mei ha lea, “Kumi Hotau Kāingá,” na‘e fai ‘i he fakataha lotu ma‘á e to‘u tupú ‘i he ‘Aho ‘Ilo e Fāmili fekau‘aki mo e Konifelenisi Hisitōlia Fakafāmili RootsTech 2014 ‘i Sōleki Siti, ‘Iutā, ‘i he ‘aho 8 ‘o Fēpueli 2014. Ke ako lahi ange, ‘a‘ahi ki he lds.org/go/Andersen215.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Dallin H. Oaks, “Preparation for the Second Coming,” *Liahona*, May 2004, 7–10
2. Thomas S. Monson, “Ko e Temipale Mā‘oni‘oní—ko ha Maama ki he Māmani,” *Liahona*, Mē 2011, 93.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 547–48.
4. Thomas S. Monson, “Constant Truths for Changing Times,” *Liahona*, May 2005, 21.
5. Thomas S. Monson, “Ko e Temipale Mā‘oni‘oní—ko ha Maama ki he Māmani,” 92.

FOKOTU‘U HO‘O FU‘U ‘AKAU FAKAFĀMILÍ

1. Lomi‘i ‘i he hingoa ‘o ha kui na‘e fā‘ele‘i kimu‘a ‘i he 1830. ‘I lalo ‘o e puha fakahinohino fekau‘aki mo e kui ko iá, lomi‘i “Tree.”
2. ‘I he tafa‘aki to‘ohema ‘i ‘olunga ‘o e screen, lomi‘i ‘a e “View” pea fili ‘a e “Descendancy.” ‘Oku fokotu‘u atu ‘e he ngaahi faka‘ilonga fakalanulanu ‘i he to‘omata‘u ‘a e faitu‘u ‘oku mahalo ‘oku nau pulia ki ai.
3. ‘E lava ke tokoni atu ‘a e faifale‘i ‘i he hisitōlia fakafāmili homou uōtí pe koló ke lekooti ‘a e ngaahi fakamatala fekau‘aki mo e faitu‘u ‘e ma‘u ai e me‘a ne mole. Ke fetu‘u-taki ki ha faifale‘i, lomi‘i ‘i he “Get Help” ‘i he to‘omata‘u ‘i ‘olungá.
4. Vahevahe ho taukei ‘i he hisitōlia fakafāmili! Ako‘i ‘a e ni‘ihi kehé ki he founda hono fakahoko e ngaahi sitepu ko ‘ení.

KIMU‘A PEA ‘Osi ‘Etau Fonongá

Fai ‘e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

Kuo te‘eki ke u hoha‘a fekau‘aki mo e feitu‘u ke ma‘u ki ai ‘a ‘eku tamai ta‘u 92, ‘a Paula Lominií, ‘i he ho‘atā Sāpaté. ‘E ma‘u ia ki honau falelotú ‘i Sōleki Siti, ‘Iutā ‘okú ne fakamā‘opo‘opo falelotu. ‘Oku fakahoko ia ‘i ha houa nai ‘e taha.

‘Okú ne faka‘aonga‘i ‘ene tokotokó ke lue ‘aki ‘i he loto falelotú. ‘Pea piki leva ki he ‘ū seá ‘i he‘ene hiki mei he ‘otu ki he ‘otu, ‘i hono to‘o hake ha la‘i pepa ‘oku lí noa‘ia, fokotu‘utu‘u e ngaahi tohi himí, mo tånaki e momo‘i me‘akai mo e mā kuo ngangana ‘i he kāpetí. Ko ha ngāue ia kuó ne fakahoko ‘i he Sāpate kotoa pē, talu mei hono fakanofa ia ko e tikoní ‘i he 1934, tukukehe ha ngaahi ‘aho makehe.

Teuteu ki he Lotú

‘Okú ne pehē “‘Oku ou fai ia ke fakahā ‘eku ‘ofa ki he ‘Eikí.” “‘Oku tokoni e falelotu ‘oku ma‘á ke tau hū kiate Ia.”

‘I he‘ene hoko ko e tikoní, na‘e ako ‘e Paula Lominií ne kau ‘i hono ngaahi fatongia ‘a hono tokanga‘i e ngaahi fie ma‘u fakatu‘asino ‘a e uōtí. ‘Okú ne pehē, “Ne u ‘ilo‘i e founga ‘e taha ke fai ‘ení ‘a ia ko e fakamā‘opo‘opo hili e ngaahi fakatahá.” “Ko ia ne u kamata fai ia, ‘o a‘u mai pē ki he ‘ahó ni.” Kuo te‘eki ai hoko ia ko ha fatongia pe uiui‘i fakasiasi, ka neongo ia ‘oku ‘i ai pē ha ngaahi ‘aho Tokonaki ‘oku fa‘a tokoni ai ki ha ni‘ihi kuo vahe ke nau fakama‘a ‘a e ‘apisiasí.

‘Oku fakahaa‘i ‘e Paula Lominií ‘ene ‘ofa ki he ‘Eikí ‘aki hono fakamā‘opo‘opo ‘o e falelotú.

*Ko e ni'ihī koe 'oku
nau kātaki ki he
ngata'angá, 'oku
loloto ange 'enau tuí
'i he ta'au 'o taimí.*

Taimi e ni'ihī 'oku tokoni ki ai 'ene fānaú. 'I he'ene hoko ko e mēmipa 'o e kau pīsopelikí 'i ha ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'á ne pou pou 'i e kau tikoní ke nau fai 'a e me'a tatau.

Ka ko e taimi lahi 'oku tatali pē kae 'oua kuo 'osi e fakataha faka'osi 'o e 'ahó. Hili iá, 'oku ha'u fakalongo-long pē ia 'o fai 'ene ngāue tokoni ke tauhi e falelotú ke maau. Pea 'okú ne fakahoko faivelenga ia, 'i he Sāpate kotoa pē.

*Kuo fakahā mai 'e he fa'ifa'itaki-
'anga 'eku tamaí neongo pē ko e hā
hotau tūkungá, te tau lava ma'u pē 'o
'ilo ha founga ke ngāue tokoni ai. Kuó
ne ako 'i au fekau'aki mo e loto-'apasiá
mo e teuteu ki he lotú. Pea kuo tokoni
ia ke u 'ilo 'oku 'i ai ha ngaahi me'a
lahi 'e lava ke tau ako mei he ni'ihī
'oku matu'otu'a angé mo 'enau fo-
nonga he mo'uí ni.*

Liliu 'o e Ngaahi Fatongia

Kuó u ako ha ngaahi me'a tatau mei hoku ngaahi kaungá'apí. Kuo ngāue 'i mo lava 'i lelei 'e Leli Mōkani, ta'u 97, mo hono uaifi ko 'Ilisapeti, ta'u 94 ha ngaahi fatongia kehekehe 'i he'ena nofomalí: ko e husepāniti mo e uaifi, tamai mo e fa'ē, pea mo ngāue fakafaifekau ko e ongo hoa mali 'i Hōlani. 'I hono ta'u 72, na'e ui ia ko e tokoni 'i he kau pīsopelikí. Na'e 'i ai ha kau uitou 'e toko 79 'i he taimi ko

iá 'i homau feitu'ú, pea na'e 'a'ahi 'a Leli mo 'Ilisapeti kiate kinautolu kotoa ko e vahe ange 'e he pīsopé.

Ko e ta'u 'e 40 tupu nai 'eni 'a e fakataha e fānau mo e makapuna pehē foki ki he makapuna ua 'o Leli mo 'Ilisapeti, 'i he efiāfi 'o e ngaahi 'aho Sāpate 'aukaí, ke vete fakataha 'enau 'aukaí. 'Okú ne pehē, "Na'á ma loto ke fiefia fakataha homau fāmilí, pea ko e tokotaha kotoa pē 'oku manako ki he kaí." "Na'e lahi 'ema uité 'i he tuku'anga koloá, ko ia na'a mau momosi pē 'emau mahoa'á pea ta'o 'emau pisikete. Pea mau kai leva kae 'oua kuo fiu 'a e tokotaha kotoa." 'I he'ene faingofua peheé, kuo fakatupulaki 'e he vahevahe 'o e me'akaí 'a e ngaahi ongo tu'uloa 'o e uoua-ngataha 'a e fāmilí.

'I he 'aho ní, 'oku feime'atokoni e fānaú mo e makapuná. Kuo 'atamai ngalongalo 'a 'Ilisapeti ka 'okú ne 'ilo'i 'oku ofi mai pē 'a e fāmilí. Ki he tokotaha kotoa pē 'oku 'a'ahi ange, 'okú ne toutou fakalea ange, "Ofa atu." Hili e houa ma'u me'atokoní pea mātuku atu hono kotoa, 'okú ne

manako leva he fanongo kia Leli 'okú ne lau le'o lahi e folofolá mo e ngaahi fakamatala 'i he makasini 'a e Siasí mo e ongo'i malu 'okú ne 'i aí.

Fakafuofua nai ki he ta'u 'e ua kuo hilí, ne tō ai 'a Leli 'o uesia hono huitu'á. Na'e 'ikai toe lava 'o lue. 'Okú ne pehē, "Oku 'ikai te u fakamole taimi ke fehu'i, 'Ko e hā ne hoko ai kiate aú?" "Na'á ku ma'u ha tāpuaki lakanga fakataula'eiki. Na'e fakahā mai te u toe lava pē 'o lue, neongo he

*'Oku fakahā 'i 'e Leli mo 'Ilisapeti Mōkani
'a e hoko atu 'o 'ena fetukupā'aki.*

‘ikai hoko ‘i he mo‘uí ni. Koe‘uhí ko e Fakaleléi pea mo e Toetu‘ú, ‘oku ou ‘ilo ‘e hoko ia. Kuó u ‘ilo‘i ko ‘etau Tamai ‘i Hēvaní ‘oku pulé. ‘I he taimi ‘oku tau tali ai Hono finangaló, te tau lava leva ke falala ki He‘ene tokoní.”

Tupulaki ‘a e Fakakaukáu

Na‘á ku fuofua fetaulaki mo Mele Kulisiteniseni ‘i ha senitā tokoni ‘o e mo‘uí ‘i Pilikihami Siti, ‘Iutā. Ko e kui fefine ‘o ha kaungāme‘a homau fāmilí, na‘e ‘amanaki ke fakafiefia‘i e hokosia hono ‘aho fā‘ele‘i ta‘u 101. Ne ‘ātakai‘i ‘a Mele ‘i hono lokí, ‘e he ngaahi tohi mo e tā suvenia. Na‘e

ongō makehe kiate au ha ongo tā ‘e ua na‘á ne vahevahe.

Ko e ‘uluakí, ko ha kulupu fānau ako semineli, kau ai e ngaahi ‘ofefine ‘o Melé, na‘e faitaa‘i ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí. ‘Oku pehē ‘e Mele, “‘Oku nau ‘i he ‘otu mu‘á mo ‘enau faiakó, ko Poiti K. Peeka.” “‘Okú hā kei si‘i, ka ko ha faiako lelei ia.” ‘I he ‘ahó ni, ko e Palesiteni ia ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.

‘I he kei si‘i ‘a Melé, na‘e puke he pōlioó. ‘Okú ne pehē, “Na‘e ‘ikai faingofua ‘ene hoko ko ha kí‘i ta‘ahine ta‘u hongofulu tupú.” “Na‘e pau ke tupulaki ‘eku tuí ke u hokohoko atu. Ka ne tokoni‘i au ‘e he ‘Eikí ‘i he taimi ko iá, pea ‘okú Ne tokoni‘i au he taimi ni.” ‘Oku fa‘a fāinga ‘a kinautolu ‘oku nau mo‘ua ‘i he pōlioó ‘i he‘enau kei talavou‘u mo e ngaahi faingata‘a ‘i he‘enau lahi haké, ‘o fekuki mo e ngaahi faka‘ilonga hangē ko e vaivai e uouá mo e ongosia fakalūkufua. ‘Oku pehē pē ‘a Mele.

Ko e taimi ‘oku ongo‘i ongosia aí, ‘okú ne manatu‘i ‘a e folofola ‘i he ‘Alamā 7:11-12 fekau‘aki mo e Fakamo‘uí ‘i He‘ene “to‘o kiate

ia ‘a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki ‘oku mo‘ua ai hono kakaí . . . koe‘uhí ke ne ‘afio‘i . . . ‘a e founga ke tokoni‘i ai ‘a hono kakaí ‘o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí.” ‘Okú ne pehē leva, “‘okú ke falala ‘oku ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e me‘a ‘okú ke fehanganagai mo iá. To‘o ia ‘i he ‘aho takitaha, lotu, pea ‘alu ki he lotú, mo angalelei ki he ní‘ihi kehé. Ko e fanga kí‘i me‘a iiki te ne tokoni‘i koe ke ke ikuna‘i ia.”

Ko e tā hono ua na‘e faka‘ali‘ali mai kiate au ‘e Melé na‘e ‘i ha tohi manatu—ko ha tā ‘o e toko tolu ‘o hono ngaahi ‘ofefine ‘e toko nimá. Ko e fānau fefine kotoa ‘ene fānau, pea na‘e fā‘ele‘i ‘a e toko tolu ‘i he 1936

KO HA TOFI‘A ‘O E ‘AMANAKI LELEÍ

“Ko e fē pē feitu‘u ‘okú ke ‘i ai ‘i he hala ke ma‘u ‘a e me‘a‘ofa ‘o e

mo‘ui ta‘engatá, ‘okú ke ma‘u ‘a e faingamālie ke fakahinohino ki ha kakai tokolahi ‘a e hala ki ha fiefia lahi ange. Ko e taimi ‘okú ke fili ai ke fakahoko pe tauhi ha fuakava mo e ‘Otuá, ‘okú ke fili ai pe te ke tuku ha tukufakaholo ‘o e ‘amanaki leleí kiate kinautolu te nau fie muimui ‘i ho‘o sīpingá.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluaki, “Ko Ha Tukufakaholo Mahu‘inga ‘o e ‘Amanaki Leleí”, *Liahona*, Mē 2014, 22.

‘Oku fiefia ‘a Mele Kulisiteniseni ‘i he ‘ilo ko ia ‘e lava ke ne toe mamata ki he ní‘ihi ‘oku ‘ofa aí.

ko e māhanga tolu, ko e fuofua māhanga tolu ia ne fā'ele'i 'i Pilikihami Sití. 'Oku pehē 'e Mele, "Ne hāhā-molofia ke 'i ai ha māhanga tolu 'i he taimi ko iá." Na'e 'ikai ke fu'u lelei e faito'ó, pea ko e toko ua 'o e tamaiki fefiné ne fā'ele'i mo ha palopalema 'o e mafú. Ne mālōlō 'a Seiloni 'i he 1958 mo Taiana 'i he 1972. Ko Sēnisi, 'a ia ne 'ikai ha palopalema ki hono mafú, ne mālōlō ia 'i he 1992 ko e kanisā.

'Oku fakamatala 'e Mele "'Oku ou 'ofa kotoa 'i he'eku fānaú, honau ngaahi husepānití, hoku makapuná, mo e makapuna uá." Ka 'oku manatu 'ofa ki hono husepāniti ko Teviá, 'a ia kuo ta'u 'eni 'e 26 si'ene mama'ó, pea mo 'ene māhanga tolú, 'a ia te nau ta'u 79 'i 'Epeleli 'o e ta'ú ni.

'Okú ne toe lau 'ia 'Alamā: "Pea te ne to'o kiate ia 'a e maté, koe'uhi ke ne vete 'a e ngaahi ha'i 'o e maté 'a ia 'oku ha'iha'i 'a hono kakaf'" ('Alamā 7:12).

'Oku pehē 'e Mele "'Oku ou 'ilo na'e ikuna'i 'e he Fakamo'uí 'a e maté." "'Oku ou 'ilo te u toe sio ki hoku husepānití mo 'eku māhanga tolú pea mo e kotoa 'o hoku fāmili, koe'uhí ko ia." 'Okú ne pehē, 'oku tupulaki 'o mālohi e loto fakapapau ko iá 'i he 'aho kotoa pē.

Na'e mālōlō 'a Sister Christensen 'i Sepitema 2014, 'i he 'osi hono hiki 'o e talanoa ko 'eni.

Luelue Fakataha

'Oku sa'i'ia 'a 'Afa mo Lūseti Paselapa 'o Lōseni, Suisalaní, ke na 'o luelue fakataha. 'Okú na sa'i'ia taha 'i he lue he matātahi 'o e Ano Sinivá, 'a ia 'oku 'ātakai'i 'e he 'otu Mo'ungá 'a e tahi 'i he loto fonuá. 'I ha ngaahi ta'u kuo mahili atu, lolotonga 'ena luelué na'á na manatu melie ki he kuohilí.

Na'e pehē 'e 'Afa, ta'u 78, "Neongo

'Oku manatu melie 'a Lūseti mo 'Afa Paselapa fekau'aki mo 'ena mo'ui fakataha 'i he Siasí.

na'á ku kei ta'u hongofulu tupu, ka na'á ku fekumi ki he mo'oní. "Na'á ku pehē ma'u pē kiate au, Kapau 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, kuo pau 'oku 'i ai 'Ene palōfita mo'ui 'i he māmaní. Na'e nofo 'a e fo'i fakakaukau ko iá kiate au he taimi kotoa pē."

'I he kamata ako 'a 'Afa 'i he ako-'anga mā'olunga angé hili 'a e kolisí, na'e fakalotolahi'i ia 'e hano kau-ngāme'a ke ne 'alu ki ha kalasi lea faka-Pilitānia ta'etotongi ne ako'i 'e he kau faifekau 'o e Siasí. Hili ha taha 'o e ngaahi kalasí, na'e fakaafé'i ia 'e he kau faifekau ki he lotú.

Na'e manatu 'a 'Afa 'o pehē, "Ko e fuofua taimi ne u 'alu aí, na'e fekau-'aki e lēsoni 'o e Lautohi faka-Sāpaté mo e Tamái, ko e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oní'oní ko ha tangata kehekehe 'e tolu." "Na'e pehē 'e he faiakó 'oku tau 'ilo'i ha me'a lahi kau ki he 'Otuá pea fakamālō ai ki he ngaahi akonaki 'o ha palōfita 'o onopōnī, ko Siosefa Sāmita, pea 'oku 'i ai ha kau palōfita mo'ui he 'ahó ni. Na'á ku ofo. Na'a nau talanoa fekau'aki mo ha me'a ne fuoloa 'ene nofo 'i hoku lotó. Ne 'ikai fuoloa kuó ne kau ki he Siasí, "pea 'i he 'aho kotoa pē talu mei ai, 'oku ou fiefia 'oku 'i ai ha kau palōfita 'i he māmaní."

Na'e tupu hake 'a Lūseti, ta'u 80, 'i he Tau Lahi 'a Māmani Hono II 'Okú ne pehē, "I hoku ta'u 14 ne pau ke u

ngāue pea 'ikai lava faka'osi 'eku akó." "Ka ne u 'ilo 'e 'omi 'e he Siasí ha ngaahi faingamālie ke hokohoko atu 'eku akó." Hili 'ene ngāue fakafaipekau taimi kakató, na'e kamata teiti leva mo 'Afa. Na'á na mali 'i he temipalé, 'ohake ha fāmili, pea 'i he'ena vakai ki he'ena fonongá, 'oku kau ai 'a e hoko 'a Lūseti ko ha palesitēni 'o e Palaimeli 'i he uōtí 'i ha ta'u 'e 14, ko 'Afa 'i ha ta'u 'e 32 'i he alēlea'anga mā'olunga 'o e siteikí, ngaahi 'a'ahi hokohoko ki he temipalé, 'a'ahi ki he fānaú mo e makapuná, mo e loto hounga'ia ma'u pē ki he mo'oni na'á na tali 'i he'ena kei si'í.

'Oku pehē 'e Lūseti, "Kuo faitāpuekina kimaua ke ma fononga fakataha." "Pea kuo faka'au ke mālohi 'ema tuí, 'i he fo'i laka takitaha."

'Oku ou ako lahi mei he ngaahi kaungāme'a ko 'eni 'oku nau matu'otu'a ange 'iate au. 'Oku ako'i au 'e Leli mo 'Ilisapeti ke fakahoko e ngaahi fatongia feliliuaki 'o e mo'ui 'i he mo'ui taau mo e tokoni mei he 'Eikí. 'Oku hāsino meia Mele ko e kātaki ki he ngata'angá kuo pau ke langa ia 'i he 'ahó ni 'o fakafou 'i he tui ki he Fakamo'uí. Pea 'oku fiefia e ongo Paselapá 'i he ongoongolekē he 'aho kotoa pē. Ko e ngaahi lēsoni kotoa ia te ne fakamālohia au kimu'a pea 'osi 'eku fonongá. ■

TOKETĀ PE 'ELETĀ?

I he'eku 'osi mei he ako'anga mā'olungā, na'á ku 'ilo'i ne pau ke u tatali 'i ha ta'u 'e ua pe lahi ange kimu'a peá u ngāue fakafaifekau. Na'á ku fakakaukau ke kamata 'eku ako 'i he 'univēsiti, 'i hono fika 'i 'e lava ke u 'osi mei he ako'anga fakafaito'ó 'i he ta'u nai 'e ono kapau te u tokanga kakato. Na'á ku palani ke u toki 'alu 'o ngāue fakafaifekau taimi kakato hili iá.

Hili hono fakakakato e ako'anga fakafaito'ó 'i hoku ta'u 24, na'á ku kamata ha ako ngāue kiliniki, 'a ia na'e fakalahi ai hoku ngaahi faingamālie ngāue 'i he kaha'ú. Lolotonga e taimi ko 'eni na'á ku fehanganhangai mo ha fili 'e ua: 'oku totonu nai ke u ngāue fakafaifekau, pe 'oku totonu pē ke hoko atu 'eku ngāue? Ne na'i-na'i kotoa mai 'eku ongomātu'á, hoku ta'oketē ('a ia ne toki foki mai mei he'ene ngāue fakafaifekau), ko 'eku pīsope, mo ha tokoni 'i he kau palesitenisī fakamisiona fakalotofonuá ke u ngāue fakafaifekau.

Na'á ku tui na'a nau mo'oni, ka na'e faingata'a ke fakatoloi 'eku faingamālie ngāue lelei he mala'e fakafaito'ó. Na'á ku lotu mo 'aukai ki ha ue'i fakalaumālie. Na'á ku lau foki 'a hoku tāpuaki fakapēteliaké, 'a ia na'e fokotu'u ai ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau taimi kakato pea tala'ofa mai 'e ma'u ai ha ngaahi tāpuaki.

'I ha 'aho 'e taha, 'i he'eku foki pasi ki 'api mei he'eku ako ngāue, na'á ku fetaulaki ai mo e pēteliaké 'o e site-ikí. Na'á ma hifo 'i he tau'anga pasi tatau, peá ma lue 'o hu'u ki he feitu'u tatau. Na'á ne fakatokanga 'i ko ha mēmipa au 'o e Siasí.

Lolotonga 'ema lue fakatahá, na'á ne fehu'i mai pe ko e hā 'eku palani ki he'eku mo'uí. Na'á ku fakamatala

ange ko ha toketā au pea na'á ku faingata'a'ia 'i hono fakakaukau 'i 'eku ngāue mo e ngāue fakafaifekau. Na'á ne talamai kiate au 'i ha le'ō mālohi ke u ngāue ma'á e 'Eikí 'aki 'eku 'alu 'o ngāue fakafaifekau, peá ne tānaki mai, 'e tāpuekina ai au. Na'e hangē kiate au, ne ha'u 'ene talí mei he 'Eikí.

'I he mōmeniti pē ko iá ne ha'u ki hoku 'atamaí 'a e folofola ko 'eni: "Mou fuofua kumi 'a e pule'anga 'o e 'Otuá mo 'ene mā'oni'oni, pea 'e foaki 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē kiate kimoutolu" (3 Nifai 13:33).

Na'á ku fakapapu 'i kuo tali mai 'e he 'Eikí. Na'á ku fakakaukau leva ke toloi 'eku ngāue kau ngāue fakafaifekau, ta'e toe veiveiua. Na'e pehē 'e hoku kaungā toketaá 'e ngalo 'iate au e ngaahi founga fakafaito'ó hili 'eku mama'o 'i ha ta'u 'e ua. Na'a nau fakahoha'asi au, ka na'á ku tu'u ma'u 'i he'eku filí.

'I hono si'aki hoku hingoa "Toketaá", na'á ku ngāue 'i ha ta'u 'e ua 'i he Misiona Temokālati Lepapulika 'o Kongokou Kinisasá.

Hili ha ta'u 'e nima mei ai, ne u hiki ha lisi 'o e ngaahi tāpuaki lalahi ne hoko hili 'eku ngāue. 'Uluakí, ne u ma'u ha uaifi—ko ha mēmipa faivelenga 'o e Siasí pea mo 'eku fiefia funganí. 'Oku 'i ai 'eni 'ema fānau 'e toko ua. 'Oku sila 'i homau fāmilí ki he ta'engata. Kuó ma ngāue fakafofonga 'i he tempalé 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau ma'a 'etau ngaahi kuí. 'Oku 'i ai 'eku ngāue tu'u ma'u, 'o malava ai homau fāmilí ke falala pē kiate kimaoutolu. Ko ha ni'ihī pē 'eni 'o e ngaahi tāpuaki kuo mau ma'u mei he 'Eikí.

'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai loi e Tamai Hēvaní pea 'e faifai pē peá Ne fakahoko kotoa 'Ene ngaahi tala'ofa kiate kimaoutolú 'i he'etau falala kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. ■

Mukandila Danny Kalala, Laipīlia

Ne na'ina'i mai e tokotaha kotoa pē kiate au ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau, ka na'e faingata'a ke toloi 'eku faingamālie ngāue lelei 'i he mala'e fakafaito'ó.

NE FAKA'AU KE U 'ILO'I 'A E FAKAMO'UI

I hoku 'uluaki ta'u 'i he ako'anga mā'olungá, ne u fai ai ha tukupā ke lau 'a e Fuakava Fo'ou mei he kamata'angá ki he'ene 'osi. I he tuku 'a e akó mo e faka'osinga 'o e uiké, na'á ku 'alu ki he fungavaka ki 'olunga homau falé 'o lau 'a e folofola 'a e Fakamo'uí mo 'Ene ngaahi maná mo 'Ene mo'uí.

Neongo ne 'ikai fa'a mahino ki he'eku fakakaukau kei si'i 'a e lea 'o e Tohi Tapú, ka na'e faka'au ke u 'ilo'i 'a Sisū Kalaisi. Na'á ku 'ilo'i ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá, pea na'e fekau'i mai Ia ke ne fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá. Na'á ku 'ilo'i na'á Ne 'a'eva, lea, pea faitapuekina e kakai angama-heni, mo vaivai—hangē ko aú.

Na'á ku fa'a puputu'u he taimi 'e ni'ihī lolotonga 'eku lau 'a e ngaahi konga faingata'a 'i he ngaahi 'ipiseli 'a Paulá mo e tohi 'a Sione 'i he tohi Fakahaá, ka na'á ku ongo'i ma'u pē 'a hono mo'oni 'o 'enau ngaahi akonakí. Na'á ku fakatokanga'i na'e tokoni'i au 'e he lau folofolá 'i he ngaahi 'aho faingata'a he akó mo 'omi ha tatakí 'i hono fakahoko e ngaahi fili mahu'ingá.

Hili ha ngaahi ta'u lahi, 'i he'eku teuteu ki he ngāue fakafaifekau, ne u fehu'ia ai 'eku ngaahi taumu'a ke ngāué. Na'á ku ongo'i na'e 'ikai 'i ai ha me'a mātu'aki makehe fekau'aki mo au pe ko 'eku fakamo'oní. Na'á ku fakakaukau pe ko 'eku teuteu ki he ngāue fakafaifekau 'oku makatu'unga ia 'i he fatongia ki he'eku ongomā-tu'á mo 'eku kau takí, 'a ia na'a nau ngāue mālohi ke ako'i kiate au 'a e ongoongolelé. Na'e a'u 'ou fakakaukau mahalo 'oku lelei ange e 'Eikí ia 'i he 'ikai ke u ngāue fakafaifekau.

I he 'aho 'e taha lolotonga 'eku lau e Tohi 'a Molomoná, na'e ongo 'a e

ngaahi lea 'a 'Apinetá ki hoku lotó:

"E pehē 'a hono taki atu, 'o kaluse-fai, mo tāmata'e. . . .

"Pea na'e pehē hono maumau'i 'e he 'Otuá 'a e ngaahi ha'i 'o e maté, kuó ne ikuna 'a e maté. . . .

"Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, *ko hai ha taha te ne fakamatala ki hono tupu'angá?*" (Mōsaia 15:7-8, 10; toki tānaki atu hono fakamamafa'i).

Na'á ku toutou lau 'a e laine faka-'osi ko iá, mo fifili pe na'e 'i ai pē kimu'a. I hono lau 'o e Fuakava Fo'ou, na'á ku ako ki he mo'ui 'a e Fakamo'uí pea mo e to'u tangata 'o kinautolu ne fononga fakataha mo Iá. Ka ko e ni'ihī 'o e to'u tangata 'a e Fakamo'uí he 'ikai lava ke nau 'a'ahi ki he kaka'i he 'ahó ni ke ako'i 'a 'Ene 'ofá, 'Ene Fakalelé, mo Hono Siasí. Ko ia te u

fakatonuhia 'i fēfē 'a e 'ikai *vahevahe 'eku fakamo'oni kiate Iá?*

Na'e finangalo e 'Eikí ke u vahevahe 'a e ongoongo fakafiefia 'o e ongoongolelé kuó u ma'ú. Na'á ku 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e ongoongolelé, pea na'á ku fie ma'u ke vahevahe 'a e ngaahi mo'oni ko ia ne u ako lolotonga 'eku lau e folofolá.

Ne 'ikai fuoloa mei he a'usia ko 'eni, na'á ku hū leva 'o ngāue fakafaifekau. Te u pehē 'i he 'ahó ni ne makatu'unga 'a 'eku holi ke ngāué 'i he me'a na'á ku ako kei si'i fekau'aki mo e Fakamo'uí 'i hono lau 'o e folofolá. ■

Brian Knox, 'Alesona, USA

I he'eku teuteu ke ngāue fakafaifekau, ne u fehu'ia ai 'eku ngaahi taumu'a ke ngāué.

Ne 'osi mateuteu 'a Nive ia ke tali 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí, ka na'á ne ki'i momou 'i héema fakaaféi ia ke papitaisó.

'OKU OU HOUNGA'IA 'I HO VA'É

Na'e 'ikai ha me'a mātu'aki mahu'inga fekau'aki mo hoku topuva'é, ko ia na'á ku ki'i puputu'u 'i he taimi ne pehē ai 'e Nive, ko ha papi ului 'i Poliviá, na'á ne hounga'ia aí.

Na'á ne talamai kiate kimaua 'i he uike hili hono papitaisó, "Oku ou hounga'ia 'aupito 'i homo topuva'é."

Ne 'osi mateuteu 'a Nive ia ke tali 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí, ka na'á ne ki'i momou 'i he'ema fakaaféi ia ke papitaisó.

Na'á ne fakamatala na'e mo'ua 'i ha faingata'a'ia fakamamahi ki he kilí. 'I he taimi 'oku lave ai e vai momokó ki hono kilí, ne hangē ia ne hoka'ia 'aki ia ha ngaahi fo'i hui 'e lauiafé. Na'e ta'ofi ia 'e he faingata'a ko 'ení mei hono fai 'o ha ngaahi ngāue angamaheni, hangē nai ko e fufulu vesitapoló pe nusinusi 'o e foó.

Na'á ma fakamatala ange 'e lava pē ke vai mafana e fai'anga papitaisó, peá ma fakapapau'i kia Nive 'e papitaiso ia 'i ha vai māfana. Na'e maama hono fofongá, peá ne fili ke papitaiso 'i he 'aho Kilisimasí. Na'á ma fakahā mo hoku hoá ki he palesiteni fakakoló fekau'aki mo e palopalema hono kilí, peá ne pehē 'e fakamāfana'i kei

taimi pē 'a e vai papí ki he papi 'i he taimi ho'ataá.

'I he'ema a'u atu ki he 'apisiasí ki he papitaisó, kuo fakafonu 'a e vai papí 'aki ha vai momoko 'aupito. Na'e toki fakamatala 'e he palesiteni fakakolo loto-hoha'á, 'e toki mau e vaí ia 'amui ange koe'uhí ko ha fehālaaki 'i he fetu'utakí.

Na'á ma 'ilo'i mo hoku hoá na'e fie ma'u 'e Nive ke papitaiso 'i he 'aho pē ko iá, pea na'á ma tui na'e finangalo e 'Eikí ki he me'a tatau. Na'á ma ma'u ha loki ne 'atā peá ma hū 'o lotu ke tokoni Ia ki hono papitaiso 'a Nive.

Na'á ma ongo'i fiamālie hili e lotu pea fakakaukau ke hoko atu pē 'a e polokalamá. Na'e faka'ofa'ofa e ngaahi akonaki 'a kinautolu ne lea kimu'a pea fai e papitaisó, ka na'e fakafokifā pē 'eku ongo'i tailiili 'i he'eku fanongo ki he, "E papitaiso leva 'e 'Eletā Nalesoni 'a Sisitā Nive 'i he taimí ni."

Na'á ku feinga ke fufuu'i 'eku ta'efiamālie 'i he'eku hopo hifo ki he vai momokó. Na'e puke atu 'e Nive hoku nimá pea tu'u hifo hono va'é ki he vaí. Na'á ku mateuteu ki he me'a 'e hokó, ka na'e 'ikai kikī pe mata mamahi 'a Nive. Na'á ne hifo fiamālie

pē 'i he sitepú mo malimali hake kiate au.

Hili e lotu 'o e papitaisó, na'á ne papitaiso 'i he vai momokó. 'I he'eku hiki hake iá, na'á ne tu'u malimali hake. Na'á ku mātu'aki hounga'ia mo'oni. Kiate au, ko 'ene papitaisó ko ha mana ia.

Ko e taimi fakamuimuitaha ne u sio ai kia Nivé, na'á ne lea 'aki ha me'a na'á ne to'o 'eku puputu'u fekau'aki mo 'ene mahu'inga'ia 'i hoku va'é. Na'á ne pehē, "Oku ou hounga'ia 'aupito 'i homo va'é, 'a ia ne fononga mai ki hoku matapaá 'o 'omi kiate au 'a e mo'oní."

'Oku ou fakakaukau kia Nive mo 'ene tui faingofuá mo e lotu hounga'ia, 'i he taimi kotoa pē 'oku ou fanongo ai ki he ngaahi lea ko 'ení 'a 'Īsaia: "Hono 'ikai faka'ofa'ofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'e 'o ia 'okú ne 'omi 'a e ngaahi ongoongo leleí, 'a ia 'okú ne fakahā 'a e melinó; 'a ia 'okú ne 'omi 'a e ngaahi ongoongo lelei 'o e leleí; 'a ia 'okú ne fakahā 'a e fakamo'uí; 'a ia 'okú ne pehē ki Saione, 'Oku pule 'a ho 'Otuá!" ('Īsaia 52:7; vakai foki, Mōsaia 12:21). ■

Nicholas Nelson, Tekisisi, USA

NGAAHI TOPUVA'E 'O E FAIVELENGÁ

I ha taimi lahi ne u fie ma'u ke faitaa'i e Temipale Sikueá 'i Sōleki Sití—kau ai 'a e vai kaukau sio 'atá, ko e ngaahi matavaí, mo e 'alu'angá—na'e 'ufi'ufi 'aki e sinoú pea 'ikai 'ilonga ai ha ngaahi topuva'e. Ke ma'u 'a e 'ata 'o ha sinou fo'ou ta'e 'i ai ha topuva'é, na'á ku 'ilo'i ne pau ke u a'u pongipongia ki he Temipale Sikueá hili ha afá sinou 'i he taimi po'ulí.

I he efiafi 'e taha, hili ha fakatokanga sinou ki he poó kakato, na'á ku mateuteu. Na'á ku seti 'eku uasi fafangú ki he 3:00 a.m. pea fakamā-'opo'opo 'eku me'a ngāué, koe'uhí he 'oku kamata teke 'e he kau ngāue 'i tu'a 'o e Temipale Sikueá 'a e ngaahi lue'angá 'i he 5:00 hengihengi.

I he'eku faka'uli atu 'i he ngaahi hala te'eki teké 'i he pongipongi hono hokó, na'á ku a'u atu ki he Temipale Sikueá 'i he 4:15 hengihengi 'oku kei lolotonga tō e sinoú. Hili iá ne u faka'uli takai holo leva 'i he sikueá, 'o kumi ha feitu'u ke tau ai e me'alelé 'a ia 'e faingofua ki he'eku faitaa.

Na'á ku fakatokanga 'i he'eku 'uluaki takai 'i he Temipale Sikueá, na'e 'ufi'ufi 'a e ki'i hala ki he hū-'anga 'o e Temipale Sōlekí 'e he sinoufo'ou—'ikai 'ilonga ha ngaahi topuva'é! Na'á ku 'ilo'i te u ma'u 'eku 'ata haohaoá. Na'á ku toe faka'uli takai leva mo 'eku fiefiá ke kumi ha feitu'u tau'anga me'alele.

I he'eku lele fakahahake 'i he Hala Temipale Noaté, na'á ku fakakaukau te u ma'u ha feitu'u ofi pē ki he hala lue'angá. Kimu'a peá u fakatokanga'i haké, kuo 'osi e ngaahi tau'anga me'alelé pea na'á ku toe ofi atu pē ki he hū'anga ki he temipalé.

I he'eku tu'u 'i ha maama kulokula, ne u sio ki hoku

tafa'aki to'omata'ú ki he sinou fo'ou ne te'eki ue'i. I he'eku sio ki hoku tafa'aki to'ohemá ki he Senitā Konifelenisí, ne u fakatokanga'i ha fefine toulekeleka 'okú ne vala lelei, na'e male'ei hono 'ulú ki he tō 'a e sinoú 'i he'ene lue atu ki he temipalé.

Na'á ku fakakaukau, "Oiauē, fakapō." "He 'ikai ma'u 'eku la'i taá!"

I he kolosi hake 'a e fefiné 'i mu'a 'iate aú, na'á ku tafoki 'o sio ki he ki'i hala 'oku 'amanaki ke maumau'i peá u sio ki ha fefine 'e taha ne 'osi lue hifo ia 'i he ki'i halá pea 'oku lolotonga afe atu ki he hū'anga 'o e temipalé. Na'á ku sio leva ki mui ki he 'uluaki fefiné 'okú ne lolotonga lue hifo 'i he ki'i halá. Na'e kāpui 'e he sinoú hono suú mo hono tunga'i va'é, peá ne molomolo-muiva'e 'i he

tokotaha ne mu'omu'á, 'o lue māmālie hifo 'i he ki'i halá, pea hū atu 'i he matapaá ki he hū'anga 'o e temipalé.

I he'eku fakakaukauloto ki he me'a ne u mamata ki aí, na'á ku sio ki he uasi 'i he'eku kaá: ko e 4:20 hengihengi ia. I he'eku tangutu 'i he'eku loto kā māfaná mo siofi e ngaahi topuva'e 'i he sinoú, na'á ku ongo'i loto fakatōkilalo 'i he faivelenga 'a e ongo fefine ko 'ení 'i he'ena fononga ke fakahoko hona ngaahi fatongia kuo vahe naua ki aí.

Na'á ku toe faka'uli takai, tau e me'alelé, to'o mai 'eku me'a faitaa, pea faitaa'i e ngaahi topuva'e 'i he sinoú—ko ha 'ata ne mahu'inga lahi ange ia 'i he me'a ne u 'uluaki fakakaukau ki aí. ■

Randolph Shankula, 'lutā, USA

Ke ma'u 'a e 'ata 'o ha sinou fo'ou ta'e 'i ai ha ngaahi topuva'é, na'á ku 'ilo'i ne pau ke u a'u pongipongia ki he Temipale Sikueá.

Tāpuekina ‘i he

‘Aho Sāpaté

Fai ‘e Emmaline R. Wilson

Na’e hoko ko e ‘ahi’ahi kia ‘Anapele Haiti ‘a hono tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā’oni’oni ‘i he’ene ma’u ‘a e faingamālie ako ngāue ‘i ha kautaha pa’ake fakafiefia. Na’e ako ‘i ‘a ‘Anapele ke lotu, mālōlō, pea ngāue tokoni ki he ni’ihi kehé ‘i he ‘aho Sāpaté ‘i he’ene kei tupu hake ‘i Tekisisi, USA. Ka ‘i he’ene hiki ki Folōlita ke kamata ‘ene ako ngāue, na’e pau ke ne ngāue ‘i he ‘aho Sāpaté.

‘Okú ne fakamatala ‘o pehē, “‘I he kamata na’á ku ‘alu ta’e toe fehu’ia ki he ngāue, ‘o hangē ko e toenga ‘o e kau ngāue. Hili ha ngaahi uike si’i, na’e kamata ke u fakatokanga ‘i ‘eku ongo’i lotomamahi lolotonga e uiké koe’uhí ko e ‘ikai ke u ma’u e sākalamēnití pe fanongo ki ha ngaahi akonaki fakalau-mālie ne fie ma’u ke u fanongoá.

‘I ha ‘aho ‘e taha na’á ne lotua ha tokoni peá ne loto-to’a fe’unga ke talanoa ki he’ene supavaisá fekau’aki mo ‘ene faka’amu ke ‘alu ki he lotú pe mālōlō ‘i he ‘aho Sāpaté.

**Ko e tauhi ‘o e
‘aho Sāpaté ke
mā’oni’oni ‘oku
felave’i tonu ia
mo e talangofuá,
tō’onga mo’uí,
mo e fili ‘okú
te fakhokó.**

Na’e ‘ikai mahino ki he supavaisá ‘a e ‘uhinga na’e fu’u mahu’inga ai ki aí. Ka na’e vilitaki pē ‘a ‘Anapela. Ko e taimi kotoa pē na’e fetaulaki ai mo mo ‘ene pulé pe supavaisa, na’á ne tala-ange na’á ne fakamanatu ange na’e fie ma’u ke ‘oua na’a ngāue ‘i he ngaahi ‘aho Sāpaté pea ‘okú ne loto fiamālie ke ngāue lahi ‘i he ngaahi ‘aho kehé kae malava ke hoko ia.

‘Okú ne pehē, “Ne faifai pea hoko ia ‘i ha mana!” “Na’e hoko ‘a e ‘aho

Tokonakí mo e Sāpaté ko ‘eku ‘aho mālōlō mei he ngāue, ‘a ia na’e hāhā-molofia ‘ene hoko ki ha tokotaha ako ngāue fakataimi na’e toki māhina pē ‘e taha ‘i he polokalamá. Na’e angamaheni ‘aki ke ma’u ‘e kinautolu ne tu’unga mā’olunga ange ‘i he ngāue ‘a e faingamālie ke mālōlō ‘i he fakao’osinga ‘o e uiké.”

‘Okú ne fakamo’oni ki he ngaahi tāpuakí: “Na’e lava ke u sio mo ongo’i ha faikehekehe lahi, ‘i hono toe fakafoki mai ‘a e maama ‘o e foki ki he lotú ki he’eku mo’uí. Ko e taimi ne fehu’i mai ai hoku ngaahi kaungā ngāue pe ko e hā ‘oku ou ‘alu ai ki he lotú pe ko e hā ‘oku fu’u mahu’inga ai ke u ‘alu ki he lotú, na’á ku fakafefe’i leva kinautolu ke mau ō. Na’e kamata ke u ‘omi ha ni’ihi ‘o hoku kaungā ngāue ki he lotú. ‘Oku ou ‘ilo’i ta’e toe veiveiua ‘oku mahu’inga hono taukave’i ‘a e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. Ko e tauhi ‘o e ‘aho Sāpaté ke mā’oni’oni ko ha fie ma’u tefito ia ke ma’u ai ‘a e Laumālie

‘i ho’o mo’u’i peá ke hoko ko ha tokotaha lelei ange.”

Na’e tãpuekina ‘a ‘Anapele, ‘o hangē pē ko ha kakai lalahi kei talavou tokolahi, ‘i he’ene tauhi ‘ene tukupā ke tauhi e ‘aho Sãpaté ke mā’oni’oni. Neongo ‘e malava ke faingata’a ‘a hono matu’uaki ‘a e ‘ahi’ahi ko ia ke ngāue pe kau ‘i he ngaahi ‘ekitiviti angama-heni lolotonga e uiké, ka ko hono tauhi ko ia e ‘aho Sãpaté ke mā’oni’oni ‘oku fēlave’i tonu ia moe talangofuá, tō’onga mo’u’i, mo e fili ‘okú te fakahokó. ‘E hoko mai ha ngaahi tãpuaki ma’ongo’onga. ‘Oku vahevahe ‘e he kakai lalahi kei talavou ‘e toko tolu ko ‘eni’ enau ngaahi fakamo’oni ki hono tokoni’i ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ene fãnau ke tauhi Hono ‘ahó ke mā’oni’oni.

Na’e ‘Omi ‘e he ‘Eikí ha Founa

Na’e fakafokifã hono sivi’i ‘a e tukupā ‘a Katalina Sãlesi ‘o Siamané ke tauhi e ‘aho Sapaté ke mā’oni’oni he taimi na’e hū ai ki he ‘univēsiti ne mama’o mei ‘apí. Na’á ne pehē, “Na’e ako’i ‘e he’eku ongomātu’á mo hoku ngaahi tokouá ‘a hono mahu’inga ‘o e tauhi ‘a e ‘aho Sãpaté ke mā’oni’oni.” “Kiate kimautolu ne ‘uhinga ia he ‘ikai fai ha ngāue, fakatau, pe va’inga sipoti he Sãpaté. Na’e ‘ikai toe tali ha fa’ahinga faka’uhinga kehe.

“Na’e fie ma’u mei he’eku ‘univēsiti

ke u kau ‘i ha seminã na’e fakalele ma’u pē ‘i he faka’osinga ‘o e uiké—‘a e ‘aho Tokonakí mo e Sãpaté fakatou’osi. Na’á ku fehengahangai mo ha fili faingata’a—he ‘ikai lava ke u kau ki he tãnaki tu’ungá kapau he ‘ikai ke u kau ki ai; ka ‘i he tafa’aki ‘e tahá, na’á ku fie tauhi ‘a e ngaahi fekau kotoa pē ‘a e ‘Eikí. ‘I he’eku vakai’i ‘a e tu’unga na’á ku ‘i a’i, ne u ‘ilo ko e palopãlemá ni he’ikai ke u lava ‘o solova ‘iate au pē. Na’á ku tangi ki he ‘Eikí mo kole kiate Ia ke Ne fakahã mai kiate au ‘a e founa ke tauhi e fekaú mo fakakakato ‘eku akó. Hili ‘eku lotú na’á ku ongo’i ‘a e nongá ‘i hoku lotó.

“‘I he faka’au ke ofi e ‘aho ‘o e seminaá, na’á ku ongo’i manavasi’i ka na’á ku kei loto-falala pē te Ne lava ‘o teuteu ha founa. ‘I ha ‘aho ‘e taha na’á ku tu’u ‘i he papa fanongonongo ‘oku hiki ai ‘a e taimi-tēpile ‘o e ngaahi seminaá. Ko e lahi tahá ne fakahoko he faka’osinga ‘o e uiké, ka na’e ‘i ai ha konga ‘e taha na’e fakataimi-tēpile’i ia ‘i ha ‘aho ‘e tolu, ‘ikai ke kau ai e Sãpaté. Ne u ‘ilo’i ai na’e tokoni mai ‘a e ‘Eikí ke u tauhi e ‘aho Sãpaté ke mā’oni’oni. Ne te’eki ‘i ai ha taimi kimu’a pe ko ha toe taimi na’e fakahoko ai e seminã ko iá ‘i ha ‘aho kehe mei he Sãpaté, ka ko e ta’u na’á ku fie ma’u lahi ai iá, na’e faka’atã ia ‘e he ‘Eikí ke hoko. ‘Oku ou hounga’ia ne ‘omi ‘e he

‘Eikí ha founa ke tokoni’i au ke tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.”

Teuteu ke Ma’u Lotu he Sãpaté

Na’e fa’a ‘ahoaia ‘a Kefilini Uilakinisoni mei ‘Iutaá, ‘i he ngaahi pō Tokonakí. Na’á ne pehē ‘i fakamatala ki ha faka’osinga e iuiké ‘e taha, “Na’a mau ō mo hoku ngaahi kaungãme’á ‘o kai falekai, sio hele’uhila, pea mau talanoa pē ‘o a’u ki he hengihengi. Mahalo na’á ku toki mohe kuo ‘osi e 2 hengihengi.

“‘I he pongipongi Sãpaté, na’á ku taufã holo ke tãmate’i ‘eku uasi fafangu ‘i he 7:30 a.m. kae liliu ki he 8:00 a.m. koe’uhí na’á ku kei fiemohea pea toki kamata e lotú ia he 8:30 a.m. ‘I he faifai peá u tu’u haké, ne pau ke u fakato’oto’o na’á ku tōmui. Hili ‘eku kaukau miniti ‘e ua pea ta’e kai pongipongi, na’á ku fakatovave atu ki tu’a.

“Na’e ngali lōloa e lotú. Ne ‘ikai ke u mei lava ke ‘ãã lolotonga e ngaahi kalasí. Na’á ku siofi e uasí, ‘o lau miniti pē ki he taimi te u a’u atu ai ki ‘api ‘o mohé. Ne toki a’u ki he kamata ‘a e Lautohi faka-Sãpaté na’á ku toki fakatokanga’i ai ne ngalo fakatou’osi ‘eku folofolá mo e tohi lēsoní, ‘i he’eku fakatovavé.”

Na’e faifai pea fakakaukau ‘a Kefilini na’e fie ma’u ke liliu ia kae fiefia ‘i he ‘aho Sãpaté mo tauhi ia

KO HONO MANATU’I ‘A KALAI SI ‘I HE SãPATÉ

“Ko e Sãpaté ko ha ‘aho ia ke tau mãmãlie hifo ai, k’i mālōlō, pea mo manatu’i ai. ‘Oku tau ō ki he’etau ngaahi houalotu faka-Siasí; fakalaululoto ki hotau mālōhinga, ngaahi tãpuaki, mo ‘etau tōnounou; kumi ha fakamolemole; ma’u ‘a e sãkalamēniti; mo fakalaululoto ki he mamahi ‘a e Fakamo’u’i ma’a kitautolú. ‘Oku tau feinga ke ‘oua na’a fakahala’i ‘e ha fa’ahinga me’a te ne ta’ofi kitautolu mei he lotu kiate lá. . . . Ka ‘i ai ha fa’ahinga ngāue ‘oku tau kau ai he Sãpaté ‘oku totonu ke fenãpasi mo e Laumãlie ‘o e manatu’i ‘o Kalaisí. Kapau

‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku tau fai ‘i ha konga ‘o e Sãpaté ‘okú ne to’o e Fakamo’u’i mei he’etau fakakaukau mo e ngāue tokoni he Sãpaté ‘o hangē ko ia na’á Ne mei fakahokó, pea mahalo ‘oku totonu ke tau toe fakakaukau’i e me’a ‘oku tau fai. . . .

“Tuku ha taimi ‘i he ‘ahó ni ke fa’u ai ha palani lelei ‘i he fa’a fakakaukau ‘o ha ngaahi me’a te ke fai ke ngaohi mo’oni ai ‘a e ‘aho Sãpaté ko ha ‘aho toputapu mo mā’oni’oni ‘i ho’o mo’u’i. Peá ke ngāue’i leva ho’o palani.”

Larry M. Gibson, tokoni ‘uluaki ‘i he kau palesitenisi lahi ‘o e Kau Talavou, “Oku ou Manatu Ma’u pē Kiate Ia,” *Liahona*, Sãnuali 2014, 56.

ke mā'oni'oni. Na'á ne pehē “Na'á ku fakalaululoto ki he 'aho Sāpaté 'o'okú.” “Na'á ku 'ā tōmui, fakatovave ta'e maau ki he lotú, kātaki'i e ngaahi fakataha'anga houa 'e tolú ('i ha 'ulu-ngaanga kovi), pea foki mai ki 'api 'o mohe. Pea na'e 'ikai ko e fuofua taimi 'eni na'e pehē ai 'eku 'aho Sāpaté. Na'á ku fakatokanga'i na'e faka'au ke u mama'o mei he ngaahi tāpuaki kakato 'o e lotu 'i he 'aho Sāpaté, kae tautautefito ki he sākalamēnití mo e ngaahi tāpuaki 'okú ne 'omi kiate aú.

“Ko e tauhi 'o e Sāpaté 'oku mahulu ange ia 'i he ma'ulotú 'ata'atā pē; 'oku 'uhinga ia ke 'i ai faka'atamai mo fakalaumālie. 'Oku ou fie fai ia. Na'e ako 'i 'e Palesitēni Sīpenisā W. Kimipolo (1895–1985), “Oku fie ma'u

'a e Sāpaté ke 'i ai ha ngaahi fakakaukau mo e ngāue langaki mo'ui, pea kapau 'oku nofo noa pē ha taha ia he 'aho Sāpaté, 'okú ne maumau 'i ia. Ke tauhi ia, 'e fie ma'u ke tū'ulutui 'i he lotú fa'a lotu, teuteu 'i ha ngaahi lēsoni, ako e ongoongoleléi, fakalaululoto, 'a'ahi ki he mahakí mo e faingata'a'ia, mohe, lau 'o e ngaahi nāunau lelei, pea 'alu ki he ngaahi fakataha kotoa 'e fie ma'u [ke te kau] ki ai 'i he 'aho ko iá' (*The Miracle of Forgiveness* [1969], 96–97). 'I he'eku kamata ko ia ke liliu mo faka'apa'apa'i e 'aho toputapu ko 'ení, kuó u ongo'i ha ngaahi tāpuaki mā'ongo'onga 'i he'eku mo'uí.” ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i *Tutā, USA*.

TOKONI MAKEHE KE OLA LELEI HONO TAUHI 'O E 'AHO SĀPATÉ

- 'Alu ki he lotú ke hū ki he 'Eikí, fakafo'ou e ngaahi fuakavá, mo fakamālohia koe mo e ni'ihī kehe 'i ho uōtí pe koló.
- 'Ai 'a e ako 'o e folofolá ko ha me'a mahu'inga 'i he "keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí" (2 Nīfai 31:20).
- Ngāue 'i ho uiui'í. Tatau ai pē pe ko e tokotaha tā piano talifaki "pē" koe, te ke kei lava pē 'o teuteu.
- Ngāue tokoni ki he tokotaha 'o fakafou 'i he faiako faka'api pe faiako 'a'ahī. Kapau 'oku te'eki ke vahe atu ha'o ngāue ke fai, fili 'i he fa'a lotu ha taha 'e lava ke ne faka'aonga 'i ho laumālie fietokoní pea ke 'alu 'o fakalea ki ai.
- Tuku ha taimi ke fetalanoa'aki mo e fāmili pea fakahoko fakataha ha ngaahi 'ekitiviti 'apasia mo lelei foki.
- Fakakaukau ki he 'uhinga 'okú ke fakahoko ai iá: 'oku tokoni nai ia ke ke ngāue ma'á e 'Eikí mo fai 'Ene ngāue? 'Oku ma'uma'uluta nai ai ho fāmili pe uōtí?
- Lotua ha fakahinohino ki ha founga 'e lava ke ke faka'apa'apa 'i ai 'a e 'Eikí 'i Hono 'ahó.

‘Alofaki mo e
Fakamo‘oni Mālohi ‘i

Tahiti

Fai ‘e Mindy Anne Leavitt

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

‘O ku ‘i ai ha ‘otu motu ‘e 118 ‘i he lotolotonga ‘o e ‘Oseni Pasifiki na‘e fa‘u mei he ngaahi mo‘unga afi pe motu feo ‘i lolofonua. Na‘e mahu ‘a e ‘otu motú ni ‘i he ‘ulu pāmé, mata‘itofe ‘uli‘ulí, mo e matala‘i Sialé pea ko e ‘api ia ki ha kakai Tahiti ‘e toko 275,000 nai (na‘e angamaheni hono ui ‘aki kinautolu ko e kakai Polinisia Falaniseé).

Ko Keli Huutí, ko e taha ia ‘o e kakai ko ‘ení pea ko ha papi ului ‘oku ta‘u 29. ‘Oku manako ‘i he sipoti fakapule‘aga ko e *va‘a*, pe ko e siu‘a‘aló, ‘a ia kuo hoko ko e kongá mahu‘inga ‘o ‘ene mo‘uí talu mei he‘ene ta‘u 16. Hili ha ta‘u ‘e nima mei he‘ene kamata lová, na‘á ne fetaulaki ai mo Letuliana—ko e hau ‘i he siu‘a‘aló pea mo e mēmipa ‘o e Siasí. Koe‘uhí ko ‘ene tā sipingá, na‘e papitaiso ai ‘a Keli pea ngāue fakafaifekau ‘i Niu Kaletōnia kae ngāue ‘a Letuliana ‘i Tahiti. Na‘á na mali hili ha uike ‘e ono e foki mai ‘a Keli mei he ngāue fakafaifekau.

‘I he ‘ahó ni, hili ha ngaahi ta‘u lahi mo e foha pē ‘e taha, ‘oku kei kau pē ‘a Keli ki he ngaahi fe‘auhi *va‘á*—ka ‘okú ne tauhi hono fāmilí ‘aki ‘ene ngaohi ha ngaahi pate ‘a‘alo ma‘á e ngaahi vaka *va‘á*. “‘Oku tu‘u pē ‘eku pisinisí ‘i homau ‘apí,“ ko ‘ene fakamatalá ia. “‘Oku ou ‘alu ‘o kumi e ‘akau ke tutu‘u pea fakapipiki

fakataha ke fa‘u ‘aki e ngaahi pate ‘a‘aló.” ‘Oku ngali faingofua, ka ‘oku ‘aho kakato ‘e nima hono ngaohi e pate ‘a‘alo faka‘ofu‘ofa ‘e taha. Pea koe‘uhí ko e kau siu‘a‘alo ‘e toko 20,000 nai ‘i he motu ‘o e fāmilī Huutí ‘i Tahiti, ‘oku fie ma‘u lahi ‘aupito e ngaahi pate ‘a‘aló.

Neongo ‘oku fakatou femo‘u-ekina ‘a Keli mo Letuliana ‘i he ngaahi fatongia he Siasí, ka ‘okú na kei tuku taimi pē ke ō ki he tempalé. ‘Oku pehē ‘e Keli, “‘Oku toe lelei ange homa vā fetu‘utakí, koe‘uhí ko ‘ema ‘alu ki he tempalé.” “‘Oku toe tāpuekina foki kimaua ‘i he tafa‘aki fakangāue. Mahalo ‘e lelei pē ho‘o fakatau atu e ngaahi pate ‘a‘aló ‘iate koe peé, ka ‘oku toe lelei ange ia ‘i ho‘o fakahoko ia mo e ‘Eiki.” ‘Oku mahu‘inga ‘a e tokoni fakalangi ko iá ki he fāmilī Huutí. ‘Oku toe ma‘u foki ‘e Keli mo hono uaifí ha fakamo‘oni mālohi ki he vahehongofulú. ‘Oku pehē ‘e Keli, “Kuo te‘eki ai ke ma puputu‘u pe ‘e tāpuekina kimaua ‘e he Tamai Hēvaní.” “Kapau te ke totongi ho‘o vahehongofulú, te ke ma‘u koe ‘o toe lahi ange ‘i he me‘a ‘okú ke ma‘ú.”

Ki he fāmilī Huutí, ‘oku mahulu ange ‘a e *va‘á* ‘i he sipoti‘ata‘atā pē. Kuo tokoni ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e mo‘ui lī‘oá mo e tukupā ‘a ia ‘oku fie ma‘u ki ha tokotaha ‘a‘alo

Ki ha ongo me‘a mali kei talavou ‘i Tahiti, kuó na ‘ilo ha ngaahi me‘a ‘oku faitatau ai e ongoongoleléi mo e sipoti ‘okú na manako taha aí.

leléi, ke toe lahi ange ai ‘a e mo‘ui lī‘oa fakatou‘osi ‘a Keli mo Letuliana ki he ongoongoleléi ‘Oku fakamatala ‘a Keli, “‘Oku lelei ‘aupito ‘a e fakatu‘asinó ‘i he *va‘á*, ka ‘oku ‘ikai ko e me‘a mahu‘inga tahá ia. Ko e me‘a ‘oku mahu‘inga tahá ‘a e ‘atamaí—‘a e fakapapau‘i ko ia ke faka‘osi ‘ete lová. ‘I he taimi kuo pau ke ke ‘a‘alo ai ‘i ha houa ‘e fā mo e kongá, ‘e lava ke talaatu ‘e ho sinó he ‘ikai te ke lava‘i, ka ‘e talaatu ho‘o ‘atamaí te ke lava‘i ia. ‘Oku mahu‘inga ‘aupito e loto vilitakí ‘i he ongoongoleléi. Ko e taimi ‘e ní‘ihi ‘okú ke loto fo‘i, ka ‘e lava ‘e he tuí ‘o tokoni‘i koe ke ke lavame‘a ‘i ho‘o muimui ki he palani ‘a e ‘Otuá ki ho‘o mo‘uí. Te tau lava ‘o ako ma‘u pē ha me‘a mei he *va‘á* ‘a ia ‘oku fakafehoanaki ki he ongoongoleléi.” ■

FAKAMATALA LAHI ANGE FEKAU'AKI MO KELI

Ko e hā e me'akai tukufakaholo faka-Tahití 'okú ke sai'ia taha aí?

Kaku. 'Oku ngaohi ia mei hono tuki e meí pea kai 'aki e niu tatau taufua mo e *poisson cru* (ko e 'ota ika ko ha kuki makehe 'a Tahiti).

Ko e hā e me'a 'okú ke manako aí?

'Oku manako homau fāmilí he 'alu ki he tahí, tānaki 'a e la'i 'akaú, mo va'inga fakataha.

Ko e hā ha tō'onga fakafonua 'oku makehe ki Tahiti?

Ko e hula faka-Tahití ko ha kongā ia 'o e anga fakafonua faka-Polinisiá. Ko e kātōanga fakata'u 'o e hula 'a e Heivá kuo talu hono fakalele mai mei he tá'u 1881.

KO E SIASÍ 'I TAHITI

Kāingalotu 'e toko 22,659

Siteiki 'e 8

Ngaahi uooti mo e kolo 'e 83

Ngaahi senitā hisitōlia fakafāmilī 'e 16

Misiona 'e 1

Temipale 'e 1 (Pape'ete)

'I HE LAU FIKÁ

'Oku uta fakata'u ki muli e mata'itofe 'uli'uli 'oku fé'unga hono mahu'ingá mo e pa'anga 'e 100 miliona U.S

'Oku ma'u 'e Tahiti 'a e sikuea maile 'e 1,930,500 (3,106,839 km²) 'o e tahí, ka ko e sikuea maile pē 'e 1,544 (2,485 km²) ko e fonuá.

Ko e 'avalisi 'o e 'eá ko e 79°F/ 26°C; pea 'avalisi e māfana 'o e vai ko e 80° F/27° C

Ko e mata'itohi 'e 13 'i he 'alafapeti faka-Tahití.

FAKAMATALA MO'ONI FEKAU'AKI MO TAHITÍ

Kolomu'á: Pape'ete, 'i he motu ko Tahití
Ngaahi leá: Faka-Falanisē, faka-Tahití

KUMI KI HE ‘OTUÁ ‘I HE ‘AHO KOTOA PĒ

*‘I hono foaki mai ‘etau me‘akai faka‘ahó,
‘oku feinga e ‘Otuá ke ako‘i
kiate kitautolu ‘a e tuí.*

**Fai ‘e ‘Eletā
D. Todd
Christofferson**

‘O e Kōlomu ‘o e
Kau ‘Aposetolo ‘e
Toko Hongofulu
Mā Uá

‘**O**ku kau ‘i he Lotu ‘a e ‘Eikí ‘a e kole “Foaki mai he ‘ahó ni ha‘amau me‘akai” (Mātu 6:11) pe ko e “Foaki mai kiate kimautolu ha‘amau me‘akai ‘i he ‘aho kotoa pē” (Luke 11:3). ‘Oku ou tui te tau fakahā ‘i he loto fiamālie ‘oku ‘i ai ‘etau ngaahi fie ma‘u ‘i he ‘aho takitaha ‘oku tau fie ma‘u ai e tokoni ‘a e Tamai Hēvaní ke fakahoko ia. Ki ha ni‘ihi, ‘oku nau fie ma‘u e mā ‘i he ‘aho ‘e ni‘ihi—‘a ia, ko e me‘akai ‘oku fie ma‘u ke hoko atu ‘aki e mo‘uí he ‘aho ko iá. ‘E lava pē foki ke hoko ko ha mālohi fakalaumālie mo fakatu‘asino ke lava‘i ai mo ha toe ‘aho ‘e taha ‘o e fehanganhangai mo ha mahaki tauhi pe ko ha fakaakeake fakamamahi ‘oku tuai. ‘I he ngaahi fie ma‘u kehé ‘e lava pē ke fie ma‘u ha ngaahi me‘a fakaesino, hangē ko e ngaahi me‘a ‘oku fekau‘aki mo e ngaahi ngafa pe ‘ekititití ‘o ha taha ‘i he ‘aho ko iá hangē ko ‘ení, ko hono ako‘i ha lēsoni pe fakahoko ha sivi.

‘Oku ako‘i ‘e Sīsū kitautolu ko ‘Ene kau ākongá, ‘oku totonu ke tau kumi ki he ‘Otuá ‘i he ‘aho takitaha ke ma‘u ha mā—ha tokoni mo ha me‘akai—‘a ia ‘oku tau fie ma‘u he ‘aho ko iá.

Ko e fakaafe ko ia ‘a e ‘Eikí ke kumi ‘etau me‘akai faka‘ahó mei he to‘ukupu ‘o e Tamai Hēvaní ‘okú ne fakahaa‘i ha ‘Otuá ‘ofa, ‘okú ne

‘afio‘i ‘o a‘u ki he ngaahi fie ma‘u faka‘aho iiki ‘a ‘Ene fānaú pea ‘okú Ne vēkeveke ke tokoni‘i kinautolu taki taha. ‘Okú ne folofola mai te tau lava ‘o kole ‘i he tui ki he Tokotaha ko iá “‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valokí‘i; pea ‘e foaki ia kiate ia” (Sēmisi 1:5). Ko hono mo‘oní ‘oku fakafiemālie lahi ia, ka ‘oku ‘i ai ha me‘a heni ‘oku toe mahu‘inga ange ia ‘i he tokoni ke ikuna‘i ‘a e ‘aho takitaha. ‘Oku tupulaki ‘etau tuí mo e falala ki he ‘Otuá mo Hono ‘Aló, ‘i he ‘etau fekumi mo ma‘u faka‘aho ‘a e me‘atokoni fakalangí.

‘Oku Tanumaki e Tuí ‘i he Fekumi Faka‘aho ki he ‘Eikí

Te ke manatu ‘i ‘a e fononga ‘a e fa‘ahinga ‘o ‘Isilelí mei ‘Isipité pea mo e ta‘u ‘e 40 ‘i he feitu‘u maomaonganoá kimu‘a pea nau a‘u ki fonua ‘o e tala‘ofá. Na‘e pau ke fafanga‘i e fu‘u ha ‘ofanga kakai tokolahi ko ‘eni na‘e laka hake ‘i he toko laui milioná. Ko hono mo‘oní he ‘ikai lava e fu‘u tokolahi ko iá ‘i he feitu‘u pē ‘e tahá ‘o mo‘ui fuoloa ‘i he va‘inga tuli manú, pea na‘e ‘ikai tokoni ‘enau tō‘onga mo‘ui fehikitakí ke tauhi ha ngoue pe fanga monumanu lahi fe‘unga. Na‘e solova ‘e Sihova ‘a e faingata‘á ‘aki hano tuku hifo mei he langí ‘enau me‘akai faka‘ahó—‘a e maná. Na‘e

fakahinohino'i 'e he 'Eikí 'a e kakai 'ia Mōseke ke tānaki pē 'a mā fe'unga ki he 'aho ko iā 'i he 'aho takitaha, tuku kehe pē 'a e 'aho kimu'a e Sāpaté, 'a ia te nau tānaki ai ha me'akai fe'unga ki he 'aho 'e ua (vakai, 'Ekesōtosi 16:19–29).

'I hono 'omi faka'aho 'a e tokoní, na'e feinga 'a Sihova ke ako'i e tui ki ha pule'anga kuo laka hake he ta'u 'e 400 e mole 'a e tui 'enau ngaahi kuí. Na'á ne ako'i kinautolu ke nau falala kiate Ia, ke nau "sio pē kiate [Ia] 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē" (T&F 6:36). Na'á ne 'omi faka'aho pē 'a e me'a fe'unga ki he 'aho 'e taha. Na'e 'ikai lava ke nau tuku 'a e maná ke toki faka'aonga 'i 'i he 'aho hono hokó, tuku kehe pē 'a e 'aho hono onó. Ko hono mo'oní, na'e pau ke 'a'eva fakataha e fānau 'o 'Isilelí pea mo Ia 'i he 'ahó ni pea falala te Ne 'omi ha me'a-kai fe'unga ki he 'aho hono hokó 'i he 'aho hono hokó, pea fai pehē atu ai pē. 'I he founga ko 'ení he 'ikai mama'o 'enau ngaahi fakakaukau mo e lotó.

Falala ki he 'Eikí—'E Ma'u e Ngaahi Talí 'i Hono Taimi Totonu

'I ha taimi kimu'a pea toki ui au ko ha Taki Mā'olungá, ne u fehangahangai mo ha faingata'a'ia faka'ekonōmika fakatāutaha 'i ha ngaahi ta'u lahi. 'I he taimi 'e ni'ihi ne ngali fakatu'utāmaki e faingata'á ni kiate au mo hoku fāmili, pea na'á ku fakakaukau te mau fehangahangai mo ha faka'auha fakapa'anga. Na'á ku lotua ha mana fakafo ke ne fakahaofi

'Oku tupulaki 'etau tui mo e falala ki he 'Otuá mo Hono 'Aló, 'i he 'etau fekumi mo ma'u faka'aho 'a e me'atokoni fakalangí.

Ko e fakaafe ko ia 'a e 'Eikí ke kumi 'etau me'a-kai faka'ahó mei he to'ukupu 'o e Tamai Hēvaní 'okú ne faka-haa'i ha 'Otuá 'ofa, 'okú ne 'afio'i 'o a'u ki he ngaahi fie ma'u faka'aho iiki 'a 'Ene fānaú pea 'okú Ne vēke-veke ke tokoni'i kinautolu taki taha.

kinautolu. Neongo ne u fai e lotu ko iá 'i he taimi lahi mo e loto holi fakamātoato mo'oni, ka ko e tali na'á ku ma'ú ko e "Ikai." Faifai pea u ako ke u lotu 'o hangē ko ia ne fai 'e he Fakamo'uí: "Kae 'oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'ou" (Luke 22:42). Ne u fekumi ki he tokoni 'a e 'Eikí 'i he kihí'i me'a kotoa pē ke ma'u ha tali aofangatuku.

Ne 'i ai e taimi ne 'osi ai 'eku ngaahi ma'u-anga tokoni kotoa pē, pea 'ikai ha feitu'u pe ha taha ke u tafoki ki ai 'i he taimi ko iá. Na'á ku toutou fakatō mape'e 'i he 'ao 'o 'eku Tamai Hēvaní, 'o tangi mo kolea 'Ene tokoní. Pea na'á Ne tokoni mai. Ko e taimi 'e ni'ihí ko ha ongo'i nonga pē, mo ha ongo'i fakapapau 'e lelei e me'a kotoa pē. Ne 'ikai lava ke u sio ki he fongá pe ko e halá, ka na'á Ne 'omi ke u 'ilo'i te Ne faka'atā ha founa, 'o fakahangatonu pe 'ikai. 'E ala liliu e tū-kungá, ha'u ha fakakaukau fo'ou mo 'aonga ki he'eku fakakaukau, hū mai ha pa'anga ta'e'amanekina pe ko ha ma'u'anga tokoni kehe 'i he taimi na'e fie ma'u vivili taha aí. Na'e 'i ai ma'u pē 'a e solova'anga.

Neongo na'á ku faingata'a'ia he taimi ko iá, ka 'i he'eku vakai atu he taimi ní, 'oku ou fakamālō ai ne 'ikai ha solova'anga vave ki he'eku palopalemá. Ne ako'i au 'aki hano fakamālohi'i ke u tafoki ki he 'Otuá ke ma'u

ha tokoni he meimei 'aho kotoa, 'i ha ngaahi ta'u lahi, ke u 'ilo'i mo'oni 'a e founa ke lotu mo ma'u ai ha ngaahi tali mo ako'i au 'i ha founa mahino mo'oni ke u tui ki he 'Otuá. Ne lava ke u 'ilo'i 'eku Fakamo'uí mo 'eku Tamai Hēvaní 'i ha founa pea 'i ha tu'unga na'e 'ikai mei lava ke hoko 'a ia ne mei fuo-loa ange ha'aku feinga ke a'usia ia. Na'á ku ako ai ko e me'atokoni faka'ahó ko ha koloa mahu'inga ia. Na'á ku 'ilo ai 'e ala mo'oni pē 'a e mana he 'aho ní 'o hangē ko e mana fakaesion 'i he hisitōlia 'o e tohi tapú. Ne u ako ke falala ki he 'Eikí 'aki hoku lotó kotoa. Ne u ako ke 'a'eva mo Ia 'i he 'aho takitaha.

Ngāue'i Fakakongokonga Faka'aho e Ngaahi Palopalema Lalahi

'Oku hoko hono kole 'etau me'atokoni faka'aho mei he 'Otuá, kae 'ikai ko 'etau me'atokoni fakauike, fakamāhina, pe fakata'ú, ko ha founa ia ke tukutaha ai 'etau tokangá 'i he fānga ki'i konga iiki ange 'o e palopalemá 'e lava 'o mapule'í. Mahalo 'e fie ma'u ke tau ngāue'i fakakongokonga iiki ha fu'u faingata'a lahi 'aupito. Ko e taimi 'e ni'ihí ko e me'a pē te tau malavá ko ha 'aho 'e taha (pe ko ha kongá pē 'o e 'ahó) 'i he taimi. Tuku ke u 'oatu ha sīpinga 'oku 'ikai mei he folofolá.

'I he 1950 tupú na'e ikuna'i ai 'e he'eku fa'e'e ha tafa fakafaito'o 'o e kanisaá, ka 'i he'ene faingata'á, na'e muiaki mai 'i he tafá ha ngaahi faito'o fakamamahi lahi 'a ia 'e lava ke pehē 'i he taimí ni ko ha tu'unga fakafaito'o motu'a ia. 'Okú ne pehē na'e ako'i ange 'e he'ene fa'e'e ha me'a kuó ne tokoni'i ia talu mei mu'a: "Na'á ku fu'u puke lahi mo tā vaivaia, pea na'á ku pehē ange kiate ia 'i ha 'aho 'e taha, "E Fa'ē, he 'ikai ke u toe lava au 'o matu'uaki mo ha toe faito'o pehē 'e 16.' Na'á ne tali mai, 'Ka te ke lava pē 'o 'alu he 'ahó ni?" "Io." "Ta ko ia, ko e me'a pē ia te ke fai he 'aho ní." "Na'e tokoni 'eni kiate au he ngaahi taimi lahi 'i he'eku manatu'i ke fai pē 'a e me'a 'e taha 'i he 'aho pe me'a 'e taha he taimi 'e taha."

‘I ho’o kolea ho’o me’atokoni faka’ahó ‘i he lotú, fakakaukau ‘i fakalelei ho’o ngaahi fie ma’ú—‘a e me’a ‘oku malava ke ke tō nounou aí mo e me’a kuo pau ke ke malu ‘i fakatou’osi. ‘I ho’o tokoto ke mohé, fakakaukau ki he ngaahi lavame’a mo e tō nounou ‘o e ‘ahó pea mo e me’a ‘e toe lelei ange ai ‘a e ‘aho hono hokó. Pea fakamālō ki ho’o Tamai Hēvaní koe’uhi ko e mana kuó Ne tuku ‘i ho halá ke tokoni ‘i ai koe ‘i he ‘aho ko iá. ‘E tupulaki ho’o tui kiate Iá ‘i ho’o fakakaukauloto ‘i ho’o mamata ki Hono to’ukupú ‘i hono tokoni ‘i koe ke ke kātaki ‘i ha ngaahi me’a pea liliu ‘a e ni’ihi kehé. Te ke lava ‘o fiefia ‘i ha fo’i ‘aho ‘e taha, mo ha sitepu ‘e taha ki he mo’ui ta’engatá.

Ko Sīsū Kalaisi ‘a e Mā ‘o e Mo’uí

Pea ‘i he ngaahi me’á ni kotoa, manatu ‘i ‘oku tau ma’u Ia na’e fakataipe ki ai ‘a e maná pea hoko ko e faka’ilongá, ko e mā mo’oni ‘o e mo’uí, ko e Huhu ‘i.

“Pea talaange ‘e Sīsū kiate kinautolu, Ko au ko e mā ‘o e mo’uí: ko ia ‘oku ha’u kiate aú, ‘e ‘ikai ‘aupito fiekaia; pea ko ia ‘oku tui kiate aú, ‘e ‘ikai ‘aupito fieinu ia. . . .

“Ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou tala kiate kimoutolu, Ko ia ‘oku tui kiate aú, ‘oku ‘iate ia ‘a e mo’ui ta’engatá.

“Ko au ko e mā ko ia ‘o e mo’uí” (Sione 6:35, 47–48).

‘Oku ou fakamo’oni atu ki hono mo’oni ‘o e mo’ui ‘a e Mā ‘o e Mo’uí, ‘a Sīsū Kalaisi, pea mo e ivi ta’e fakangata-ngata ‘o ‘Ene Fakalelei. Ko hono aofangatukú, ko ‘ene Fakalelei, mo ‘Ene ‘alo’ofá, ‘a ‘etau me’atokoni faka’ahó. ‘Oku totonu ke tau fekumi faka’aho kiate Ia, ke fai Hono finangaló he ‘aho takitaha, ke hoko ‘o taha pē mo Ia hangē ko ‘ene taha mo e Tamai (vakai, Sione 17:20–23). ‘Oku ou tāpuekina kimoutolu ‘i ho’omou fekumi kiate Iá, ‘e foaki atu ‘e he Tamai Hēvaní ho’omou me’atokoni faka’ahó. ■

Mei ha faeasaiti ‘a e Potungāue Ako ‘a e Siasí ne fai ‘i he ‘aho 9 ‘o Sānuai 2011.

Fai 'e 'Eletā
Jorge F. Zeballos

'O e Kau
Fitungofulú

KO HONO MA'U HA MĀLOHI 'i he Ngaahi Kaungāme'a Lelei

Na'e fā'ele'i mo ohi hake au 'i ha ki'i kolo 'i Silei.
'I he'eku ta'u 12, na'á ku fuofua mamata ai ki he kau faifekaú, pea u fifili. 'I ha 'aho 'e taha ne talamai ai 'e hoku kaungā ako 'i he kalasí kuó ne kau mo hono fāmilí ki he Siasí. Na'á ne fakaafe'i au, pea na'á ku 'alu ki he ngaahi fakataha'anga kotoa 'i he Sāpaté mo e ngaahi 'ekitiviti 'i he Tūsité 'i ha ngaahi māhina lahi.

Na'e toki fokotu'u pē homau ki'i koló, pea koe'uhí ne talu pē 'eku 'alu 'i he kamata'angá, ne fakakaukau e taha kotoa ko ha mēmipa au. Hili ha māhina 'e ono na'á ku talaange ki ha taha 'o e kau faifekaú 'oku 'ikai ko ha mēmipa

au, koe'uhí he ne u fakakaukau ne tokanga pē 'a e kau faifekaú ia ki he ngaahi fāmilí.

Ne feinga e kau faifekaú ke fakakau mai hoku fāmilí, ka na'e 'ikai tokanga 'eku ongo mātu'á mo hoku ngaahi tokouá ki ai. Na'a nau fakaafe'i au ke u papitaiso, ka na'e fie ma'u ha ngofua mei he'eku ongomātu'á, koe'uhí na'á ku kei ta'u 12. Na'á ku fakakaukau 'e talaange he'eku tamaí ke u talitali kae 'oua kuo hoko hoku ta'u 18, ka na'á ne talaange, "Kuó u mamata ki hoku fohá 'oku 'ā hake he pongipongi Sāpate kotoa pē lolotonga e kei mohe hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, 'o tui hono vala lelei tahá, pea lue ki he falelotú. Kapau 'e fakapotopoto hoku fohá 'i he fili ko 'ení, te u fakangofua ia." Ne 'ikai ke u tui ki ai! Na'á ku fiefia lahi 'i he momeniti ko iá. Ko ia na'e papitaiso au 'i he 'aho hono hokó.

*'E lava ke liliu lahi hoo móu'ú 'e he ngaahi
kaungāme'a 'okú ke filí, 'o hangē pē ko aú.*

Ko e mo'oni, 'oku 'omi ha ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'i he'ete hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí. Ka na'e foaki mai foki ai mo ha'aku ngaahi kaungāme'a lelei. 'I he taimi ne u papitaiso aí, ne kamata ke ha'u 'a e kau talavou tokolahi 'i hoku toú ki he lotú, pea ne mau fokotu'u ai ha kulupu vāofi 'aupito. Na'e kamata ke mau 'alu fakataha ki he fakataha mo e 'ekitiviti kotoa pē.

Na'á ku mavahe mei hoku koló 'i hoku ta'u 17, ke u hū ki he 'univēsiti. Na'e fakakaukau ha toko tolu 'o hoku ngaahi kaungāme'a ke mau ō ki he 'univēsiti tatau, pea ne mau nofo fakataha. Ko ha tāpuaki ma'ongo'onga 'eni koe'uhí te mau lava ke fetokoni'aki mo fepoupouaki. Ne mau fepoupou'aki ke mau ō ki he lotú. Ne mau fakahoko foki e fakafāmilí 'i 'apí 'ia kimautilu toko fā pē, pea taimi 'e ni'ihi na'a mau fakaafe'i 'a e fānau ako kehe ne nau kau ki he Siasí. Ne mau fefakamālohia'aki 'i he ngaahi ta'u kotoa ko ia 'i he 'univēsiti.

'I he ta'u 'e fāngofulu mā nima mei ai, 'oku kei hoko pē 'a e kau talavou ko iá ko hoku ngaahi kaungāme'a mamae. Neongo 'oku mau nofo 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'o e māmaní, ka 'oku mau fetu'utaki ma'u pē. Ne mau ngāue fakafaifekau kotoa.

Ko e 'uhinga ia 'oku ou tapou atu ai ke ke ma'u ha ngaahi kaungāme'a lelei 'i he Siasí 'i ho'o kei sí. Falala kiate kinautilu mo tokoni'i kinautilu. 'E loto fiamālie ma'u pē ha kaungāme'a lelei ke tokoni atu, 'e tonu 'a ho'o falalá, pea 'e 'ikai te nau fakamamahi'i koe. 'Oku 'ikai ke u pehē

'e fie ma'u ke haohaoa ho ngaahi kaungāme'a, ka 'oku totonu ke nau faka'apa'apa'i ho ngaahi tu'unga mo'uí mo e 'ulungaangá. 'Oku 'ikai 'uhinga 'a e hoko ko ha kaungāme'a lelei ke fakafiefia ma'u pē. 'Oku kau ai 'a e tokanga fakamātoato ki he lelei ho'o ngaahi kaungāme'a mo e lototo'a fe'unga ko ia ke fakahā ki ho'o ngaahi kaungāme'a e taimi 'oku 'ikai ke nau fai ai e me'a 'oku totonú.

'Oku ou tangane'ia 'iate kimoutolu ko e to'u tupu 'o e Siasí. Kuo liliu lahi 'a e taimí talu mei he'eku kei talavou. 'Oku tōtōatu 'a e vaha'ataimi ko 'ení 'i he māmaní, ka 'oku toe fakatu'utamaki 'i he taimi tatau. Kuo pau ke ke "piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá" (1 Nifai 8:30) pea muimui ki he talatalaifale mo e fale'i 'a ho'o mātu'á mo e kau taki 'o e Siasí kae lava ke ke ikuna 'i ia. 'E tokoni'i koe 'i hono fakatupulaki 'o e ngaahi feohi fakakaume'a lelei ke ke fai 'eni.

'E lava ke 'i ai hamou ni'ihi 'e ongo'ui tuēnoa koe'uhí ko koe pē 'a e mēmipa 'o e Siasí 'i homou 'apiakó pe ko ho'o kalasí. Ka 'oku 'ikai ke ke tuēnoa. 'Oku fakakaukau hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo 'etau Tamai 'i Hēvaní ko ha makakoloa 'a kimoutolu takitaha, pea 'okú Na vēkeveke ke tokoni'i koe 'i ho'o mo'uí. 'E poupou'i koe 'e ho'o ngaahi kaungāme'a mo'oní ke ke 'unu'unu ofi ange kiate Kinaua.

'Oku pehē 'e he folofolá ko e "feohi fakakāinga 'a ia 'oku 'iate kinautilu 'i hení 'e 'iate kinautilu ia ['i he langí, ka 'e ō fakataha ia mo e nāunau ta'engatá" (T&F 130:2). 'Oku ou faka'ānau atu pē ki he taimi te tau fakataha ai 'i he maama ka hokó, hono 'ākilotoa kinautilu 'e he nāunaú, mo e fiefia kakato mo hotau ngaahi kaungāme'a mo e fāmilí. 'E hoko ia ko ha taimi faka'ofó'ofa, pea 'e ta'engata ia. ■

Ko e Taimi 'oku Hē Ai 'a e KAUNGĀME'A LELEÍ

“**N**a’á ma kaungāme’a lelei, pea na’á ma ma’u ma’u pē ‘a e ngaahi tu’unga mo’ui tatau. Ka na’e . . .”

‘Oku ongo maheni nai ia Kuo tau ‘osi a’usia kotoa ia pe mamata ki ha’ane hoko—‘oku kamata ha kaungāme’a lelei ke fai e ngaahi me’a ‘oku ‘ikai totonú peá ne poupou’i e ni’ihi kehé ke nau fai pehē foki. Ko e ni’ihi ‘o e ngaahi fehu’i faingata’a te ke ala fehangahangai mo iá ko e “Oku totonu nai ke u talanoa ki hoku kaungāme’á fekau’aki mo e ‘ulungaanga ko ‘eni?’ mo e “Oku totonu nai ke ta’ofi ‘eku feohi mo hoku kaungāme’á kapau ‘oku hokohoko atu pē ‘a e ‘ulungaanga ko ‘eni?’”

‘Oku ‘ikai ha tali ‘e taha ‘e fe’unga mo e tūkunga kotoa pē, ko ia ‘e fie ma’u ‘a e tuí mo e loto-to’á ke kumi ha tali ‘i he tohi tufa *Ki hono Fakamālohia ‘o e Tō’u Tupú*: “I ho’o feinga ko ia ke ke hoko ko ha kaungāme’a ki he ni’ihi kehé, ‘oua na’á ke fai ha me’a ke fetongi ‘aki ho’o ngaahi tu’unga mo’uí. Kapau ‘e fakaloto’i koe ‘e ho kaungāme’á ke ke fai ha ngaahi me’a ‘oku hala, taukave’i ‘e koe ‘a e totonú, neongo te ke tu’u toko taha pē. ‘E fie ma’u ke ke kumi ha ngaahi kaungāme’a kehe te nau poupou’i koe ‘i hono tauhi ‘o e ngaahi fekau. Fekumi ki he faka-hinohino ‘a e Laumālie Mā’oni’oni’i ho’o fai e ngaahi fili ko ‘eni?’ ([2011], 16–17).

Ko ha ngaahi sīpinga ‘eni ‘e ni’ihi ‘o e to’u tupu na’a nau fehangahangai mo ha ngaahi kaungāme’a ne nau kamata faka’ai’ai kinautolu ki he hala ‘oku ‘ikai totonú.

Ko e hā 'oku totonu ke ke fai, kapau 'e fakaholomui ha kaungāme'a na'e mā'olunga 'ene ngaahi tu'unga mo'ui?

Ko Hono Tukuangé

“Ne 'i ai ha'aku kaungāme'a na'e kamata ke ne fakalotolahi'i au ke si'aki 'eku ngaahi tu'unga mo'ui, pea na'á ku fanongo ki ai 'i ha ki'i vaha'a taimi. Ne faifai peá u fakakaukau na'e fe'unga pea he 'ikai te u tuku ke ne toe tākiekina au. Na'á ku lotua ha ivi mo ha fakahinohino, pea na'á ku ma'u e fakahinohino na'á ku kolé koe'uhí na'á ku toe mo'ui 'i he founa 'oku ou 'ilo'i na'e totonú. Na'e iku pē pea 'ikai ke ma toe feohi, pea kuo tupulaki fau 'eku fakamo'oní, 'i he ngaahi mähina kuo hilí. 'Oku hoko *mo'oni* ha faikehekehe lahi 'i ho'o malava ke mo'ui 'i he founa 'oku ako'i 'e he ongoongolelé 'o makatu'unga 'i he ni'ihí 'okú ke kaungāme'a mo iá.”

Makeleta Tenisi K., ta'u 17, Tutā, USA

Ko hono Tauhi 'o e 'Amanaki Leleí

“I he kamata'anga 'o e ako lotolotó, na'á ku fetaulaki ai mo ha mēmipa kehe 'o e Siasí 'a ia na'e fu'u mālohi fakalaumālie 'aupito. Ko ha tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone ia pea na'e hangē ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei 'o ha taha na'á ne mo'ui 'aki e ongoongolelé. Na'á ma kaungāme'a lelei peá ma fa'a talanoa lahi 'o kau ki he Siasí. 'I he'ema lalahi angé, na'e kamata ke holo hono mahu'inga fakatāutahá mo e malava ko ia ke pukepuke 'ene ngaahi tu'unga mo'ui. Neongo na'á ma kei kaungāme'a pē, ka na'á ne feohi mo e ni'ihí 'a ia na'e 'ikai ke nau hoko ko ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei. Na'á ku fanongo kiate ia na'á ne kapekape ma'u pē pea fakakata fekau'aki mo e anga ta'ema'á

mo e ngaahi me'a ta'e-taau kehe. Ko e ni'ihí 'o hono ngaahi kaungāme'a ne nau faka'ikai'i e 'Otuá pea na'a nau talanoa ta'efaka'apa'apa kau ki he 'Tui faka-Māmongá.' Hoko aí, na'e ma'unimā ia 'e he tií, pea 'i ai hono kaume'a 'i hono ta'u 13.

“Na'e 'ikai te u 'ilo e me'a ke faí. Ne u feinga 'i he taimi lahi ke talaange kiate ia 'i ha founa anga fakakaume'a 'a 'eku hoha'á, ka na'á ne fakasítu'a'i au. Ne 'ikai pē ke u fo'i. Na'á ku pukepuke 'eku ngaahi tu'unga mo'ui pea feinga ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga kiate iá. Na'e 'ikai ke u loto ke 'oua te ma toe kaungāme'a, ka 'i he faka'au ke kovi 'aupitó, ne kamata ke ngali lelei ange 'a e hala ia ko iá. Faifai peá u tū'ulutui tu'o lahi 'o lotua ke malu'i ia.

KO E IVI TĀKIEKINA 'O E NGAAHI KAUNGĀME'Ā

“Oku tokoni 'a e ngaahi kaungāme'ā ke fakapapau'i ho kaha'ū. Te mou hehema ke hangē ko kinautolú, pea 'ilo kimoutolu ki he feitu'u 'oku nau fili ke ō ki aí. Manatu'i, 'oku tataki 'a e hala 'oku tau muimui ai 'i he mo'ui ní ki he hala te tau muimui ai 'i he mo'ui ka hokó. . .

“E hanga 'e he kaungāme'ā te ke filí 'o tokoni'i pe fakaféatungia'i ho'ó lavame'ā.”

Palesitani Thomas S. Monson, “In Harm's Way,” *Ensign*, May 1998, 47.

“Ne ma'u leva ha ngāue 'ene tamaí 'i ha siteiti 'e taha. Na'e hoko e hiki ko 'eni ne panaki maí, ke 'ā ai e mata hoku kaungāme'ā 'o sio ki he me'a kotoa pē kuó ne faí. Na'e fakafokifā pē kuo mahino e me'a kotoa pē na'á ku feinga ke talaange kiate ia 'i he ta'u 'e tolú. 'I he ngaahi uike si'i hono hokó, na'á ne ngāue mālohi ke liliu 'ene mo'ui motu'á 'i he lahi taha te ne ala lavá. 'I he'eku talanoa ki aí, na'á ne fakamālo mai 'i he'eku sīpingá mo e 'ikai ke u fo'i 'iate iá. Na'e fiefia lahi 'aupito pea mahino mo'oni kiate ia hono 'uhinga 'o e hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí.

“Ki ha kaungāme'ā pē 'oku hē, 'oku ou pehē 'oku lelei taha ke fakatokanga kiate ia fekau'aki mo 'ene ngaahi 'ulungaangá. Kae kapau he 'ikai ke fanongo 'o hangē ko hoku kaungāme'ā, 'oua na'á ke fo'i. Mahalo ko e taimi 'eni te ne fie ma'u lahi taha ai ha kaungāme'ā mo'oní. Tauhi ho'o ngaahi tu'unga mo'uí, 'o tatau ai pē pe 'okú ne fakatauele'i koe ke ke fai ha me'a kehe. Lotua ia. 'Oku ou 'ilo te ke lava 'o ma'u 'a e mālohi 'i he

me'á ni, pea he 'ikai te ke tūenoa 'i ho'o ngaahi feingá. 'Oku faingofua ke te ongo'i vaivai mo ta'elata 'i he'etau tu'u ma'u 'i he lelei. Ka 'e fakahoko 'e he 'Eikí ha ngāue lahi, 'o fakafou 'i he vaivaí.”

Kōlini Z., ta'u 16, Uaiōmingi, USA

'Oku 'ikai ke taha e tali ki he fehu'i “Oku totonu nai ke ta'ofi 'eku feohi mo hoku kaungāme'ā?” Ka 'oku 'i ai ha me'a pau 'e taha: lotua ma'u pē e tataki 'a e Laumālié pea loto fiamālie ke talangofua ki ai. 'Oku totonu ke hoko e loto-tokangá ko ho tefito'i 'ulungaanga. Tokanga ki ho lelei fakalaumālie mo ho kaungāme'ā. Tokanga ki ho'o tā sīpingá mo ho ivi tākiekina ki ho kaungāme'ā. Tokanga ki he ivi tākiekina ho kaungāme'ā kiate koé. Pea 'i ho'o tui ki he 'ofa 'aufuatō 'a e Tamai Hēvaní, te ke ma'u 'a e ngaahi tali 'okú ke fekumi ki aí. ■

KO 'ETAU TAFATAKI

KO HONO VAHEVAHE 'A E FAKAKAUKAU MO E TOHI 'A MOLOMONÁ

Lolotonga 'eku ngāue fakafaifekau 'i ha ki'i kolo 'i Uēlesi, na'á ma uiui mo hoku hoá 'i ha hala na'e lele hake 'i he taha 'o e ngaahi tafungofunga lahi ai. Ko ha 'aho māfana ia 'o e fa'ahita'u māfaná. 'I he'ema

a'u ki he tumutumu 'o e tafungofungá, na'e faka'ofa'ofa 'aupito, ko ia na'á ma fakakaukau ai mo hoku hoá ke ma ki'i mālōlō nounou 'o mātā 'a e mātangá mo fakatau 'ema manavá.

'I he'eku to'o hake ha fo'i moli mei he'eku kató, na'á ku sio ki ha fefine Siaina 'oku lue hake he tafungofungá. 'Oku 'ikai ke u 'ilo hono 'uhingá, ka na'á ku ta'alo atu ki ai. Na'á ne ta'ata'alo fiefia mai pea lue mai 'o mau tangutu. Na'á mau kamata talanoa, pea na'á ne fakamatala na'á ne ha'u ki he tafungofungá ke mātā hono faka'ofa'ofa koe'uhí na'e fakamanatu ange ai kiate ia 'a e 'Otuá mo 'Ene'ofa kiate iá. Na'á ne toe vahevahe mai na'á ne mateuteu ke foki ki Siaina mo e ma'u mai ha

faingamālie ngāue 'i Uēlesi. Na'á ne tali ia, 'i he'ene tui na'e 'omi 'e he 'Otuá 'a e ngāue ko 'eni 'i ha 'uhinga na'e 'ikai ke ne 'ilo'i.

Hili pē 'a e fuofua fetaulaki ko 'eni, na'á ma kamata ke ako'i ia 'i he 'api 'o ha taha ne toki papi ului pea mau vahevahe fakataha ha ngaahi momeniti fakalaumālie lahi. 'Oku ou tauhi loto ha taha 'o e ngaahi momeniti ko iá. Na'a ma foaki kiate ia ha tatau faka-Siaina 'o e Tohi 'a Molomoná mo 'ema fakamo'oni kuo hiki 'i he takafi mu'á. Na'e fu'u mālohi 'aupito e Laumālie pea kamata ke ne tangi.

Na'e 'ikai fuoloa mei ai, kuó u hiki au ki ha feitu'u 'e taha. Me'apangó, na'e 'ikai lava ke u toe foki ki he feitu'u ko iá ki he'ene papitaisó, ka 'e fakamālohia ma'u pē au 'i he'eku manatu ki he'ema fuofua fetaulaki 'i ha tafungofunga mā'olunga.

Suleki Peita, Siamane

FAKATAHA 'O TA'ENGATA

"Ko e fāmili ke ta'engata, palani 'a e Tamai" ("Ko e Fāmili ke Ta'engata," *Ngaahi Himi*, fika 192). 'Oku ou sai'ia 'i he fo'i hiva ko 'eni 'a e Palaimeli, 'a ia 'okú ne ako'i 'e lava ke sila'i 'a e ngaahi fāmili ke ta'engata. Na'á ku lotua ke hoko 'eni 'o mo'oni ki hoku fāmili, tautautefito 'i he hili e mālōlō 'eku tangata'eiki.

Na'e tali 'e he 'Eiki 'eku lotú kimuí ni mai. Na'e lava ke mau fononga mo 'eku fa'eé, mo hoku ongo tuonga'ané, ki he Temipale Manila Filipaini ke mau sila fakataha mo 'eku tamai. Ko e fuofua taimi ia ne mau 'i he tempalé fakataha ai, pea 'oku ou kei manatu'i pē 'a e fiefia na'á ku mamata ki ai 'i he fofonga 'o 'eku fa'eé mo hoku ongo tuonga'ané. Na'e 'i ai ha fu'u fiefia lahi 'i ai.

'Oku ou 'ilo ko e tempalé ko e fale ia 'o e 'Eiki pea 'oku ma'u 'e kinautolu 'i he tempalé 'a e mafai totonu ke fakahoko 'a e ngaahi ouau toputapú. 'Oku ou fakamālo koe'uhí ko e ngaahi ouau ko 'eni, 'e lava ai ke toe fakataha hoku fāmili mo 'eku tamai. Talu mei he'ema o ki he tempalé, 'oku mau feinga ke hoko ko ha fāmili mālohi ange pea fai e me'a kotoa pē te mau lavá ke tauhi 'ema ngaahi fuakavá kae lava ke mau fakataha 'o ta'engata.

Kulisaniō Koloma, Filipaini

Me'a 'Oku Tau
'Ilo Fekau'aki mo e

MO'UI 'I HE MAAMA FAKALAUMĀLIÉ

'Oku tāpuekina kitautolu 'e he ngaahi tefito'i
móoni fekau'aki mo e móui kimu'a pea tau
ha'u ki he māmaní 'aki ha ngaahi fakakaukau
faka'ofóofa.

Fai 'e Norman W. Gardner

Semineli mo e 'Inisititiui

Na'e fakaloto'i ha tangata na'e fakakaukau ke mali kae 'ikai ngāue fakafaifekau ke 'uluaki ma'u hono tāpuaki fakapēteliaké. "Lolotonga 'a e tāpuaki, na'á ne mātā tonu ki ha kongā si'i 'o hono tu'unga 'i he maama fakalaumālié. Na'á ne vakai ki he'ene lototo'a mo ivi lahi 'i hono fakalotoa e ni'ihi kehé ke muimui 'ia Kalaisi. 'I he'ene 'ilo'i ko 'eni ko hai mo'oni iá, 'e anga fēfē ha 'ikai ke ne 'alu 'o ngāue fakafaifekau?"¹ Ko ha sīpinga 'eni 'e taha 'o e founga 'e lava ke fakahoko ai 'e he 'ilo ki he móui 'i he maama fakalaumālié ha faikehekehe ma'atautolu.

'Oku faingofua ke tali 'a e "Ko ho'o ta'u fiha 'eni?". 'Oku fakafuofua 'i 'e he ngaahi 'aho fā'ele'í 'a e ta'u motu'a 'o hotau sino fakamatelié. Ka ko e mo'oni, 'oku tau matu'otu'a ange kitautolu ai. Ko kitautolu takitaha "ko e foha pe 'ofefine 'o ha mātu'a fakalangí" mo "ha natula fakalangí mo ha iku'anga pau."² Kimu'a pea fakatupu hotau sino fakalaumālié, na'a tau hoko

pē "ko e 'atamai 'o e ngaahi Laumālié," 'a ia "'oku 'ikai ke 'i ai ha kamata'anga ia . . . pe 'e 'i ai hano ngata'anga."³

'Oku lilii 'etau mo'ui 'i he'etau 'ilo'i ko ia 'oku ta'engata hotau sinó pea mo ha ongomātu'a fakalangí 'aki hono tokoni'i kitautolu ke tau vakai kiate kitautolu mo 'etau mo'ui 'i ha fakakaukau ta'engata?

Ne ako'i kitautolu 'i he maama fakalaumālié 'i he ngaahi lēsoni 'a ia na'e teuteu'i ai kitautolu ke tokoni ki he Tamai Hēvaní 'i hono fakamo'ui 'o 'Ene fānaú (vakai, T&F 138:56). Na'a tau ma'u foki 'a e tau'atāina ke fili ke muimui mo talangofua ki he 'Otuá. Na'e makehe ha ni'ihi 'o e fānaú 'a e Tamai 'i he'enu "fu'u tui lahi 'aupito mo e ngaahi ngāue lelei" pea na'e tomu'a fakanofu, pe foaki ha ngaahi ngāue kiate kinautolu, ke nau ngāue 'i ha ngaahi founga pau 'i he māmaní ('Alamā 13:3). Ko e ma'ongo'onga taha 'o kinautolu na'e muimui 'i he Tamai Hēvaní 'i he taimi ko iá ko 'Ene 'uluaki 'alo fakalaumālié, 'a Sīsū Kalaisi—pe ko Sihova, hangē ko ia na'e 'ilo'i 'aki Ia aí.

Na'e fakamatala 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē lolotonga hotau tu'unga fakalaumālié, na'a tau 'i ai kotoa pē 'i hono fakamatala 'i 'e he 'Otuá 'Ene palani ki hono fakamo'ui 'o 'Ene fānaú. Na'a tau ako ai na'e fie ma'u ha Fakamo'ui ke ne ikuna 'i 'a e ngaahi palopalema na'e 'omi 'e he ngaahi tu'unga 'o e móui fakamatelié.⁴

Na'e fehu'i 'e He'etau Tamai 'i Hēvaní, "Ko hai te u fekau'í [ke hoko ko e Fakamo'ui]?" Na'e tali 'a Sīsū Kalaisi, "Ko au 'eni, fekau'í au" ('Ēpalahame 3:27). Ko e "'Ofa'anga mo e Tokotaha kuo [Ia] Filí talu mei he kamata'angá" ia 'a e Tamai (Mōsese 4:2) pea na'e fakataumu'a ma'u pē ke fakahoko 'a e fatongia ko 'eni. Ka na'e fakatanga 'i 'e Lusifā 'o ne foaki ia fakataha mo ha fokotu'u 'e faka'auha 'a e tau'atāina ke fili 'a e tangatá pea hakeaki 'i 'a Lusifā 'o mā'olunga 'i he 'afio'anga 'o e 'Otuá (vakai, Mōsese 4:1–4). Na'e folofola 'a e Tamai Hēvaní, "Te u fekau'í 'a e 'uluaki" ('Ēpalahame 3:27). Na'e angatu'u 'a Lusifā pea na'e 'iloa ia ko Sētane.

Na'e fakatupu 'e he mavahevahe

‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi laumālié ha tau ‘i he langí. Na’e tafoki e vahe tolu ‘e taha ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá meiate Ia ‘o muimui ‘ia Sētane (vakai, T&F 29:36–37). Na’e ta’ofi ‘a e sino fakamatelié mei he ngaahi laumālie angatu‘u ko ‘ení, na’e kapusi hifo ‘a kinautolu ki he māmaní, pea hoko-hoko atu ke tau ‘i ‘a e Kaingalotu ‘o e ‘Otuá (vakai, T&F 76:25–29). Na’e kalanga fiefia e toenga ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá koe‘uhí te nau lava ‘o ha‘u ki he māmaní pea koe‘uhí na’e fili ‘a Sīsū Kalaisi ke ikuna ‘i ‘a e angahalá mo e maté (vakai, Siope 38:7).

Na’a tau ma‘u ‘a e ‘ilo ki he ongo-ongolelé, fakamo‘oní, mo e tui ki he Fakamo‘uí mo ‘Ene Fakalelé ‘i he maama fakalaumālié. Na’e hoko ‘a e ngaahi me‘á ni ko ha malu ‘i mo e mālohi mahu‘inga ‘i he tau ‘i he langí. Na’e ikuna ‘i ‘e kinautolu na’e muimui ‘i he ‘Otuá ‘a Sētane mo ‘ene kau ‘āngeló “‘aki ‘a e ta‘ata‘a ‘o e Lamí mo e lea ‘o ‘enu fakamo‘oní” (Fakahā 12:11). ‘I he‘etau ako ‘a e ongoongolelé mo ma‘u ha fakamo‘oní ‘i he māmaní, ‘oku tau toe ako ‘a e me‘a na’a tau ‘ilo mo ongo‘i ‘i he‘etau mo‘uí ‘i he maama fakalaumālié.

‘Oku liliu ‘etau mo‘uí ‘e he ‘ilo‘i ko ia na’e fili ‘e he tokotaha kotoa pē ‘i he māmaní ke muimui ki he Fakamo‘uí ‘i he maama fakalaumālié ‘aki hono tokoni‘i kitautolu ‘i he‘etau fakahoko e ngāve fakafai’ekau. Hangē ko e lea ko ia ‘a ‘Eletā Lisiate G. Sikoti ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “Na’e fili e fānau kotoa pē ‘a e ‘Otuá ‘i he matelié ki he palani ‘a e Fakamo‘uí. Tui kapau ‘e ‘oange ha faingamālie te nau toe fai pē ia.”⁵

Hangē ko ia ko e ‘ikai lava ke tau manatu ‘i ‘a e ngaahi fuofua ta‘u ‘o e

mo‘uí fakamatelié, kuo ta’ofi ‘etau manatu ki he maama fakalaumālié. Na’e fie ma‘u ‘eni ke tokoni ke tau ako ke ‘a‘eva ‘i he tuí mo teuteu‘i kitautolu ke tau hoko ‘o hangē ko Iá. Ka ‘e lava ke tau fakapapau ‘i na’a tau ‘ilo mo ‘ofa ‘i he‘etau Tamai Hēvaní. Ne tala‘ofa ‘e Palesiteni ‘Eselā Tafu Penisoni, “‘oku ‘ikai ha me‘a te ne faka‘ohovale‘i lahi ange kitautolu ‘i he‘etau fou atu ‘i he veilí ki he tafa‘aki ‘e tahá ka ko hono fakatokanga ‘i e lelei ‘o ‘etau ‘ilo‘i ‘etau Tamai pea mo ‘etau maheni mo Hono fofongá.”⁶

‘Oku liliu ‘etau mo‘uí ‘i hono ‘ilo‘i ko ia ‘oku ‘afto‘i mo ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní ‘iate kitautolú ‘aki hono fai ‘etau ngaahi lotú ke fakafaituitui mo vāofi ange.

Kuo ako ‘i ‘e Palesiteni Poiti K. Peekā, ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “‘Oku ‘ikai ha founga ke ‘uhingamālie ai e mo‘uí ta‘e ‘i ai ha ‘ilo ki he tokāteline ‘o e mo‘uí ‘i he maama fakalaumālié. . . . ‘I he mahino kiate kitautolu ‘a e tokāteline ‘o e mo‘uí ‘i he maama fakalaumālié, ‘e ‘uhingamālie leva e me‘a kotoa.”⁷

Kuo tāpuekina fēfē koe ‘e he mahino fekau‘aki mo e maama fakalaumālié? ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Randall L. Ridd, “Ko e To‘u Tangata Filí,” *Liahona*, Mē 2014, 57.
2. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 240; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 93:29.
4. Vakai, *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta*, 239.
5. Richard G. Scott, “Kuó u Tuku Kiate Kimoutolu ‘a e Fakatātā,” *Liahona*, Mē 2014, 34.
6. Ezra Taft Benson, “Jesus Christ—Gifts and Expectations,” *Ensign*, Dec. 1988, 6.
7. Boyd K. Packer, “The Mystery of Life,” *Ensign*, Nov. 1983, 18.

KO ‘ETAU MO‘UI ‘I HE MAAMA FAKALAUMĀLIÉ

Ko ha ngaahi potufolofola ‘eni ‘oku fekau‘aki mo e ngaahi tafa‘aki kehekehe ‘o e mo‘uí ‘i he maama fakalaumālié:

Fānau Fakalaumālie

Loma 8:16–17.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:23, 29, 33–34.

‘Ēpalahame 3:22–23

Tomu‘a fakanofó

Selemaia 1:5

‘Alamā 13:3

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:55–56

Sīsū Kalaisi — ‘Alo Lahí

Sione 1:1–2; 8:56–58; 17:5

‘I Pita 1:19–20

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:7, 21

Fakataha Lahí ‘i he Langí

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:32

Mōsesē 4:1–4

‘Ēpalahame 3:24–28

Tau ‘i he Langí

Fakahā, 12:4, 7–11

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:36–37

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:25–29

“Ne toki mole ha'aku kaungāme'a mamae. Te u fehengahangai fēfē mo e loto mamahí?”

Ko e taha 'o e ngaahi 'ahi'ahi faingata'a taha 'e lava ke ke fehengahangai mo iá 'a e pekia 'o ha kaungāme'a. Ko ha ongo angamaheni pē 'a e loto mamahí hili ha mole pehē. 'Okú ke ongo'i loto mamahi koe'uhí na'á ke 'ofeina ki ho kaungāme'á. “Ke mou nofo fakataha 'i he 'ofa, 'o a'u ki ho'omou tangi koe'uhi ko e mole 'a kinautolu 'oku maté” (T&F 42:45).

Ko e ní'ihí 'o e ngaahi ongo faingata'a 'e lava ke hoko lolotonga e taimi fakamamahí 'oku kau ai 'a e loto mamahí, 'itá, siva e 'amanakí, ongosiá, mole 'a e tokanga ki he ngaahi 'ekitiviti, mo ha ongo'i lōmekina. Ka 'i he taimi tatau pē, 'oku ongo'i nonga e kakai 'oku nau loto mamahí, 'i he'enau fekumi ki he 'Eikí mo 'unu'unu ke ofi kiate Ia; 'oku nau ma'u 'a 'Ene tala'ofá: “Oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia 'oku tangí, he 'e fakafiemālie 'i 'a kinautolu” (3 Nifai 12:4). 'Oku ongo 'a e mamahí, ka 'oku toe hoko pē ko e fakafiemālie.

Feinga ke tuku taha ho'o tokangá ki he lelei, 'i ho'o fakalelei'i ho ngaahi ongó. Mata'ikoloa 'aki e ngaahi manatu lelei 'okú ke ma'u ki ho kaungāme'á. Lotu ke ke ongo'i 'a e nonga mo e fiemālie 'a e Fakamo'uí. Ma'u ha 'amanaki lelei 'i he 'ofa 'a e Tamai Hēvaní, angalelei, mo e palani 'o e fakamo'uí.

'Oku 'ikai 'uhinga 'a e ongo'i loto mamahí 'oku 'ikai ke ke ma'u 'a e tuí. Na'e lea 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahí fekau'aki mo e mole 'a hono uaifí. Na'á ne pehē, “Oku 'ikai lava 'e he'eku pehē 'oku ou 'ofa aí 'o fakamatala 'i e ngaahi ongo hoku lotó.” Na'á ne lea lea kau ki he ngaahi faingata'á 'o peheni: “Oku tau 'ilo'i 'oku 'i ai ha ngaahi taimi te tau foua ai 'a e mamahi 'o e lotó, ha taimi te tau loto mamahi ai, mo ha taimi 'e 'ahi'ahi 'i ai kitautolu 'o a'u ki he ngata'anga 'o 'etau kātakí. Ka 'oku hanga 'e he ngaahi faingata'a ko iá 'o 'ai ke tau liliu 'o lelei ange, ke toe fakalelei'i 'etau mo'uí 'i he founga 'oku ako'i ai kitautolu he'etau Tamai Hēvaní” (“E 'ikai Te u Fakatukutuku 'i Koe, pe Li'aki Koe,” *Liahona*, Nōvema 2013, 85, 87).

Ko e hā ha ngaahi founga 'e ue'i ai koe 'e he mate 'a ho kaungāme'á ke ke toe lelei ange?

Fakataha'i 'a e Loto Mamahí mo e Tuí

'Oku 'ikai ke kovi 'a e tengihia. (Ka neongo ia, 'e lava ke kovi ia kapau 'okú ke loto mafasia

ma'u pē.) Ko e founga lelei taha ke fekuki mo e mole ha 'ofa'angá ko hono fakataha'i 'a e loto mamahí mo e tuí. Fakakaukau ki ho kaungāme'á he taimi ni, 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie, pea mo e me'a ho kaungāme'á 'okú fakahoko aí. 'Okú ne 'ofa 'iate koe mo fie ma'u ke ke fiefia. 'E lava ke fakatupulaki ho'o mahino ki he palani 'o e fakamo'uí pea 'omi ha nonga, 'amanaki lelei, mo e tuí 'i he ako fekau'aki mo e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie. 'Oua na'a ngalo ke ke lotua ha tokoni mei he Tamai Hēvaní. 'Oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, 'a e me'a 'okú ke ongo'i pea te Na tokoni'i koe 'o kapau te ke kole fakamātoato.

Mele G., ta'u 14, Veisinia, USA

Kumi Tokoni mei he Folofolá

Na'e mālōlō kimuí ni mai haku kaungāme'a lelei 'i ha fakatu'utā-maki me'alele faka-

mamahi. Kuó u ma'u 'a e nongá 'i he ha'u kia Kalaisí. Na'e pau ke u ma'u ha fakamo'oni ki he 'ofa fakatāutaha 'a Kalaisi kiate kitautolú; ne pau ke mahino kiate au pe ko hai kitautolu 'i he'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá; pea mahu'inga tahá na'e pau ke u ma'u e mahino ki he palani mo e finangalo 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú. 'I he'eku tafoki kiate Ia 'o fakafou 'i he folofolá, ma'u lotú, mo e ngaahi

nāunau 'o e Siasí, ne u lava 'o ma'u 'a e fakamo'oni ko iá pea ongo'i nonga mo fiamālie. Na'e tokoni lahi 'aupito 'a e lēsoni ki he to'u tupú, ko e taumu'á "Te u ma'u fēfē ha faka-fiamālie 'i he mate ha taha 'oku ou tokanga ki ai?" 'Oku fakaofa kotoa 'a e folofola, ngaahi fakamatala, mo e vitiō na'e hā 'i he lēsoni ko 'enī pea na'á ne liliu 'eku mo'uí.

Metiline N., ta'u 18, 'Aiouā, USA

'Oku 'Ofa 'a e 'Otuá 'i Ho Kaungāme'á

Neongo 'oku faingata'a kiate koe ke ke fehingahangai mo e loto mamahí, ka 'e lava ke fakafiamālie'i koe 'e he palani 'o e fakamo'uí 'a 'etau Tamai Hēvaní 'o e fakamo'uí. Pea manatu'i ko e mo'uí 'i he māmaní ko ha taimi nounou pē ia ke 'ahí'ahí'i mo sivi'i ai kitautolu. 'Oku foaki 'e he Tamai Hēvaní ha feitu'u ki ho kaungāme'á. 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú.

Māvini S., ta'u 16, Metulō Manila, 'Otu Filipainí

Fiefia 'i Ho Kaungāme'á

'I he mole 'a e kakai 'oku ou 'ofa aí, 'oku ou feinga ke manatu'i 'oku 'i ai ha palani 'etau Tamai Hēvaní kiate kinautolu pea 'e lava ke u toe mamata kiate kinautolu. 'E lava ke tau fiefia koe'uhí he 'oku 'ikai ke nau toe fie ma'u ke nau mamahi 'i he ngaahi faingata'a'ia 'o e mo'uí fakamatelié. 'Oku fakamamahi 'a e 'ikai ke nau toe 'i heni fakaesinó, ka 'e lava ke tau 'amanaki atu ke toe fetaulaki mo kinautolu.

'Eliatina T., ta'u 19, Mekisikou Siti, Mekisikou

FEKAU'AKI MO E TAONAKITÁ

Na'e akonaki 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālatai 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehe:

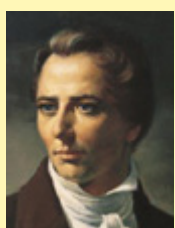
"Ko e to'o ko ia ha mo'ui a ha taha ko ha me'a fakamamahi mo'oni koe'uhí 'oku uesia ai ha ni'ihī tokolahi: 'uluakí ko e pekiá, pea mo e ni'ihī kehe tokolahi—fāmilí mo e kaungāme'á—'a ia 'oku to'é, ki ha ni'ihī ke fehingahangai mo e ngaahi ta'u 'o e loto mamahí mo e puputu'ú. . .

"'Oku mahino he 'ikai ke tau 'ilo'i e tūkunga kakato 'o e taonakita kotoa pē. Ko e 'Eikí pē 'okú Ne 'afio'i kotoa 'a e ngaahi fakaikiikí, pea ko ia te ne fakamāu'i 'etau ngaahi ngāue 'i he māmaní.

"'I he taimi 'e fakamāu'i ai kitautolú, 'oku ou ongo'i te ne fakakaukau ki he ngaahi me'a kotoa pē: 'etau me'a teuteu tukufakaholo mo fakasainenís, hotau tu'unga faka'atamaí, hotau ivi faka'atamaí, ngaahi akonaki kuo tau ma'ú, ngaahi talatukufakaholo 'a 'etau ngaahi tamaí, ko 'etau mo'ui lelei, pea hokohoko pehē atu. . .

"Ko ha angahala 'a e taonakita—ko ha angahala mamafa 'aupito, ka he 'ikai fakamāu'i pau 'e he 'Eikí 'a e tokotaha ko iá 'i he ngāue 'iate ia pē. 'Oku 'afio e 'Eikí ki he ngaahi tūkunga 'o e tokotaha ko iá mo e tu'unga 'o 'ene ha'isiá 'i he taimi na'á ne fai ai iá."

Mei he "Suicide: Some Things We Know, and Some We Do Not," Liahona, Mar. 1988, 17, 18.

KO E MATÉ KO E KONGA IA 'O E PALANI 'A E 'OTUÁ

"'Oku faingata'a ke u mo'ui 'i he māmaní 'o mamata ki he kau talavou ko 'eni ne tau fakafalala ki he'ēnau tokoní mo 'ēnau poupou, 'i hono to'o atu 'i he lotolotonga 'o 'ēnau kei tutupu haké. 'Io, 'oku faingata'a ke tau talia 'a e ngaahi me'á ni. Kuó u fakakaukau 'i he taimi 'e ni'ihī te u fiamālie lelei ange ke ui atu au 'o kapau ko e finangalo ia 'o e

'Otuá; ka 'oku ou 'ilo'i 'oku totonu ke tau fakalongolongo mo 'ilo'i 'oku mei he 'Otuá ia, pea talia Hono finangaló; 'oku tonu 'a e me'a kotoa pē."

Ko e Palófitā ko Siosefa Sāmitá, Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita (2007), 204-05.

FEHU' I KA HOKO MAÍ

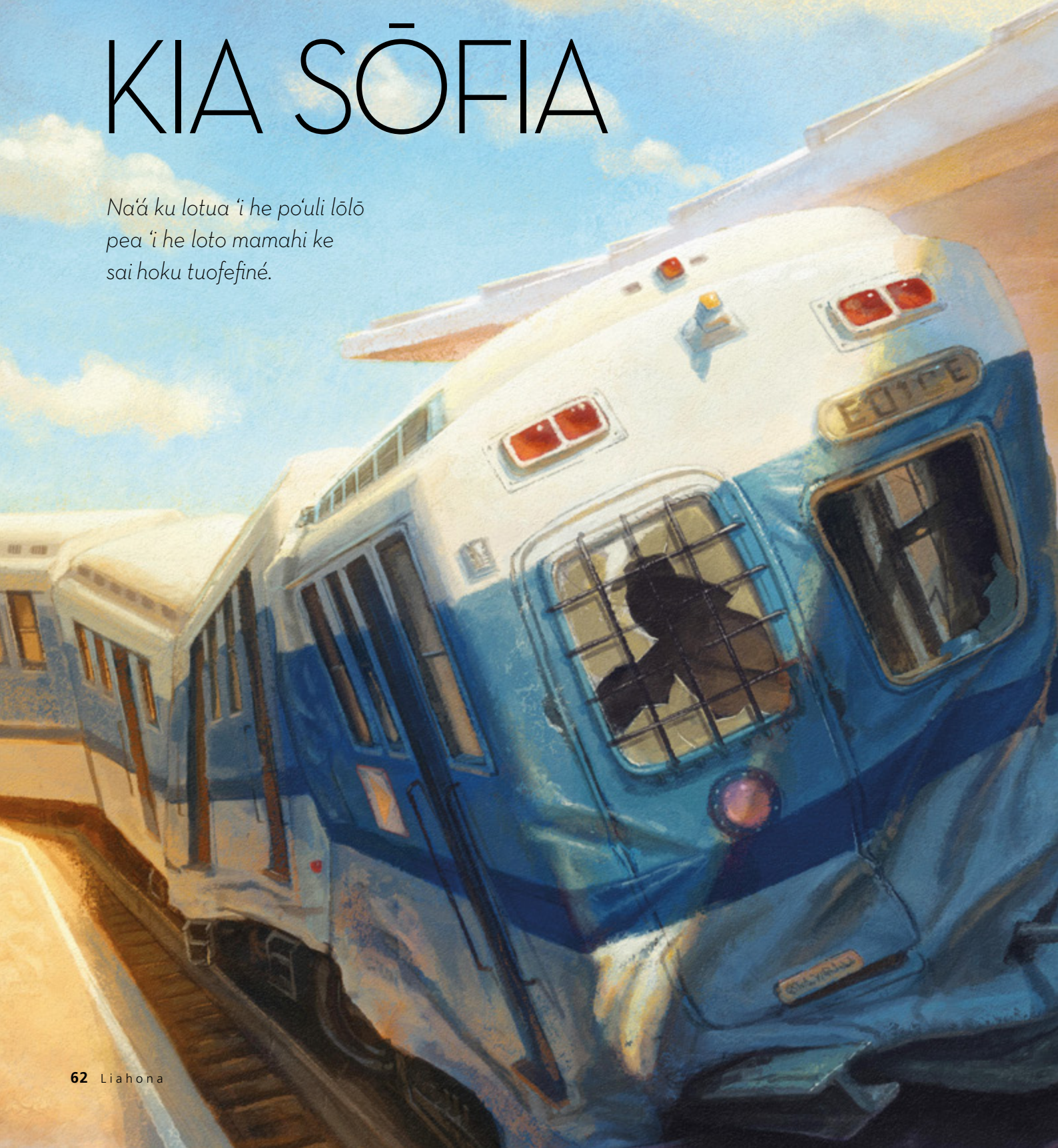
"'Oku fakakaukau ha ni'ihī 'o hoku ngaahi kaungāme'á 'oku fakamole taimi 'a e 'alu ki he lotú. Te u tokoní'i fēfē kinautolu ke nau 'ilo 'e lava ke hoko ia ko ha tāpuaki ma'ongo'onga?"

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 15 'o Mā'asi 2015 ki he liahona.lds.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org, pe meili'i (vakai ki he tu'asila 'i he peesi 3).

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeilí pe tohí 'a e ngaahi fakamatala ko 'enī mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fáeleí, (3) uóti pe koló, (4) siteikí pe vahefonú, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamóoni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeilí) ke pulusi ho'o talí mo e taá.

‘OKU MAU ‘OFA KIA SŌFIA

*Na‘á ku lotua ‘i he p‘uli l‘ol‘o
pea ‘i he loto mamahi ke
sai hoku tuofefin‘e.*

Fai 'e Fernando Peralta

he 2012 na'á ku fakakakato 'a e seminelí mo e ako'anga mā-olungá, pea na'e kamata ha 'epoki fo'ou 'i he'eku mo'uí. Na'e lelei 'a e kamata'anga 'o e ta'ú, kae tautautefito ki he kemi fakavaha'a siteiki 'o e to'u tupú. Ne u ongo'i ne tāpuekina mo malu'i au 'e he Tamai Hēvaní.

I he ngaahi ta'u kimu'á, ne u 'osi fakapapau'i te u ngāue fakafaifekau taimi kakato, peá u palani 'i he 2012 ke u tukupā ke fakahaofi e pa'anga kotoa pē te u lavá. 'Oku ou fakamālō ai ki hoku tuofefine lahi, kia Sōfia ko e ngāue na'á ku lava 'o ma'u 'i he kautaha na'e ngāue aí. I he 'aho 22 'o Fēpuelí, na'á ma ō lēlue mo Sōfia ki he ngāué. Ko ha 'aho faka'ofa'ofa ia, ka 'i he'ema a'u atu ki he feitu'u na'á ma fononga ki aí, na'á ku fanongo ki ha longoa'a le'o lahi, pea fakapo'uli e me'a kotoa.

I he'eku 'ā haké, na'á ku fēlangaaki mo puputu'u. Na'e ofi nai e ngata'anga 'eku fononga 'i he māmaní? Na'á ku fu'u fie ma'u ke u a'usia ha ngaahi me'a pau, hangē ko e 'alu 'o ngāue fakafaifekau mo e ma'u ha fāmilí. Ko ia na'á ku lotu, 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke 'omi kiate au ha fai-ngamālie ke u mo'ui ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau.

I he'eku tokoto ko ia 'i he lelue kuo ta'e'aongá, na'á ku vakavakai holo ke fakasio hoku tuofefiné, ka na'e 'ikai ke u sio ki ai. Faifai peá u

fanongo ki he kau tangata tāmāte afi 'oku nau kole ki he tokotaha kotoa pē ke nau fakafiemālie, peá u ongo'i ha 'amanaki lelei 'i hoku lotó. Na'á ku lotua hoku tuofefiné koe'uhí na'e 'ikai ke u 'ilo'i e feitu'u na'á ne 'i aí. Na'á ku ongo'i ha fiemālie lahi 'i he'eku lotú. Ne pau ke u feinga ke kātaki'i 'a e mamahi ne u ongo'i, ka na'e 'omi 'e he Tamai Hēvaní kiate au 'a e mālohi na'á ku fie ma'ú.

Hili ha houa 'e taha na'e fakahaofi au. Na'á ku ongo'i na'e 'iate au 'a e 'Eikí lolotonga e taimi ko iá. I hono 'ave au ki he falemahakí ke tafa hoku va'é, na'e 'ikai lava ke ta'ofi 'eku fakakaukau ki hoku tuofefiné mo 'eku ffilí pe na'e fēfē. Ka 'i he taimi kotoa pē ne u fakakaukau ai ki aí, na'á ku ongo'i ha nonga.

I he 'aho hono hokó ne fakahā mai 'e he'eku ongomātu'á na'e 'ikai ke hao 'a Sōfia mei he fakatu'utāmaki. Na'e 'omi 'e he ongoongo ko iá 'a e mamahi lahi taha kuó u ongo'i 'i hoku lotó. Ka 'i he taimi tatau, ne u ongo'i fiemālie mo hounga'ia 'i he ngaahi fuakava toputapu na'e fai 'e he'eku ongomātu'á 'i he tempalé 'i hono sila'i fakataha homau fāmilí ki he ta'engatá.

I he'eku foki ki 'api mei he falemahakí, na'e tāpuekina 'e he 'Eikí hoku fāmilí 'o fakafou 'i homau ngaahi kaungāme'á mo e kāingá, 'a ia ko 'emau kau 'āngeló, 'i hono 'omi 'a e fakafiemālie kiate kimautilú. Te mau hounga'ia ma'u ai pē 'i he me'a

ko iá. 'Oku ou fakamālō ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, na'á ku lava 'o toe lue 'o vave ange 'i he taimi na'e fai ki ai e 'amanakí. Ne u lava 'o lue lelei hili pē ha ngaahi māhina si'i.

'Oku faka'ofa'ofa e ongoongolelé 'i he founga kotoa pē 'okú ke vakai atu ki aí. 'Oku ou hounga'ia 'i he ngaahi tempalé mo e ngaahi ouau fakatempalé. 'Oku ou 'ilo kuo teuteu'i 'e he 'Eikí ha tāpuaki toputapu ma'a hoku tuofefiné. 'Oku 'ikai ke faingofua e mo'uí 'i he 'ikai ke ne 'i hení, pea he 'ikai pē, ka 'oku mālohi ange e fakapapau mo e nonga 'oku mau ma'ú 'i he mamahi 'oku mau ongo'i 'i he'ene puliá. 'Oku mau 'ofa kia Sōfia 'aki homau lotó kotoa pea 'oku mau manatua ia 'i he 'aho kotoa pē. Na'e pehē 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he 'ikai fakalata 'a hēvani kapau he 'ikai kau ai ho fāmilí (vakai, *I he Vaha'a 'o Hēvani mo Māmaní* [DVD, 2005]), pea 'oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni ia.

'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu, pea he 'ikai te Ne tuku ke tau tūenoa. 'Oku pehē 'e 'Isaia 54:10, "Ko 'eku 'ofá 'e 'ikai mole meiate koe, pea 'e 'ikai hiki 'a e fuakava 'o 'eku melinó, 'oku pehē 'e he ['Eikí] 'a ia 'oku 'alo'ofa kiate koé." ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fa'ū 'i Puenosi 'Aile, 'Āsenitina.

Ke 'ave ha fakamatala fekau'aki mo e Liahona, 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

“‘OUA TE KE MA ‘ULALOA KI HE LOI ‘A SĒTANÉ TOKUA ‘OKU ‘IKAI KE ‘I AI HAO TAIMI KE AKO E FOLOFOLÁ.

Fili ke tuku ha taimi ke ako ai kinautolu. ‘Oku mahu‘inga ange ‘a e keinanga ‘i he folofola ‘o e ‘Otuá he ‘aho kotoa peé ‘i he mohé, akó, ngāué, polokalama televīsoné, va‘inga vitioó pe mītia fakasōsialé. Mahalo ‘oku fie ma‘u ke ke ‘ilo e me‘a ‘oku mahu‘inga kiate koé, ke ke tuku ha taimi ke ako e folofola ‘a e ‘Otuá. Kapau ‘oku pehē, fai ia!”

‘Eletā Richard G. Scott
‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá
“Fakamu‘omu‘a Ho‘o Ngāue‘i e Tu‘i,”
Liahona, Nōvema 2014, 93.

Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

Ngaahi tohi mei he Kui-Fefine ko Uitoló

The kei si'i 'a 'Eletā Lisiate G. Sikotí, na'e 'ikai mēmipa 'ene tamaí 'i he Siasí. Na'e kau 'ene fa'eé ki he Siasí, ka na'e 'ikai ke ne fa'a 'alu ki he lotú. 'I he ta'u valu 'a Lisiate, na'e 'ikai ke papitaiso ia. Pea na'e ha'u leva 'ene kui-fefine ko Uitoló 'o 'eva.

Ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei 'aupito 'a e kui-fefine ko Uitoló. Na'á ne tokoni'i 'a Lisiate mo hono ngaahi tokouá ke nau ako e mahu'inga ko ia ke papitaiso mo 'alu ki he lotú. Ne 'ikai fuoloa kuo papitaiso 'a Lisiate mo hono ta'oketé.

Ko e taimi kotoa pē na'e lea ai 'a Lisiate 'i he lotú, 'e tā telefoni ki

he'ene Kui-Fefine ko Uitoló ke 'omi 'ene ngaahi fakakaukaú. Taimi si'i pē te ne ma'u ha tohi 'i he meilí mo ha lea na'e tohi 'e he'ene kui fefiné ma'ana. 'I he'ene ki'i matu'otu'a angé, te ne 'omai pē ha fokotu'utu'u mo e ngaahi fakakaukau ke tokoni ki ai ke fa'u 'ene lea pē 'a'ana. 'Oku

'ilo'i ma'u pē 'e Lisiate 'oku 'ofa 'ene kui Fefine ko Uitoló 'iate ia mo e ongoongolelei.

Na'e fetaulaki 'a Lisiate mo ha toe fa'ifa'itaki'anga lelei 'e taha 'i he kolisi. Ko hono hingoá ko Sēniné. 'I ha pō 'e taha na'á ne talaange ai kiate ia, "Ko e taimi te u mali aí, 'e fakahoko ia mo ha taha 'osi ngāue fakafaifekau, 'i he temipalé." Na'e fakakaukau 'a Lisiate ke ne lotu fekau'aki mo e 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Taimi nounou pē na'á na fakatou 'alu mo Sēnine 'o ngāue fakafaifekau. Hili 'ena foki ki 'apí, na'e mali 'a Lisiate mo Sēnine 'i he Temipale Manitai 'Tutaá. ■

Fai 'e Pīsope
Gary E. Stevenson
Pīsope Pulé

Ko Ho'ō Taimí 'Eni

Ihe ta'u kuo 'osí, ne mamata'i 'e he kakai mei he funga 'o e māmaní 'a e fe'auhi e kau sipoti mei he ngaahi fonua 'e 89 'i he Fe'auhi 'Olimipiki 'o e Fa'ahita'u Momokó 'i Sōtisi, Lūsia. Ko e toko hongofulu 'o e kau sipoti ko 'ení ko ha kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ne ma'u mētali ai ha toko tolu!

Ngāue Mālohi

Tuku mu'a ke u vahevahe 'a e talanoa 'o Noeli Paikasi-Peisi, ko ha taha 'o e kau sipoti Siasi. Ko 'ene polokalama sipotí 'a e skeleton. Fakakaukauloto pē ki ha'o fononga 'i ha halanga 'aisi 'i ha maile 'e 90 (kilomita 'e 145) he houa pea mavahe si'i pē ho fofongá mei he kekelelé, 'i ha ki'i saliothe fakaheheke! 'I he 'olimpikí, ko e miniti 'e fā na'e

ma'u 'e Noelí—ko ha lova sekoni 'e 60 'e fā—ke ma'u 'a e mētali.

Na'e 'ikai ko e fuofua taimi 'eni kia Noeli ke fe'auhi 'i he 'olimpikí. Na'e fasi hono va'é 'i he 2006 pea na'e 'ikai lava ke kau ki he fe'auhi 'olimpikí. Ne siva 'ene 'amanakí 'i he 2010 'i he'ene tuai 'aki ha laui sekoni pea 'ikai kau ai he ma'u mētali. Ka na'e 'ikai te ne fo'i. Na'á ne fakamalohisino 'i he ngaahi houa, 'aho, uike, mo e ngaahi māhina. Ne meime'i haohaoa 'ene lova i he 'Olimipiki 'o e 2014! Na'á ne ikuna 'a e mētali silivá!

Feinga pē.

Na'e kau 'a Kulisitofā Fōketi 'i he timi ne nau ikuna 'a e mētali polonisé 'i he lova four-man-bobsled. Na'e mei loto fo'i hili ha fakatu'utāmaki ne hoko 'i he 'Olimipiki 'o e 2010. Ka na'á ne kei feinga pē, hangē ko Noelí. Pea na'á ne ikuna mo ia foki ha mētali!

Tokoni ki he Ní'ihī Kehé

Na'e faka'ohovale'i 'e Toa'ila Palaití, ko e finemui Siasi mei 'Aositelēlia, 'a e māmaní 'i he'ene fakatokanga'i na'e lotosí'i e tokotaha fe'auhi sikí sinou ko Keli Kalaké hili e kovi e ola 'o 'ene 'uluaki fe'auhi. Na'e 'ikai ke tukutaha 'ene

tokangá ki he'ene faka'alí'alí, ka na'e fā'ofua 'a Toa'ila kia Keli kae 'oua fiamālie mei he'ene manavahé. Koe'uhí ko e ki'i 'ulungāanga anga'ofa meia Toa'ilá, na'e tu'u e ongo tamaiki fefiné ni 'i he tu'u'anga 'o e kau ikuná. Na'e ikuna 'e Toa'ila ha mēтали siliva pea ikuna 'e Keli 'a e polonisé. Kapau 'oku 'i ai ha'o kau-ngāme'a pe mēmipa 'o e fāmilí 'okú ne fie ma'u ha fakalotolahi, tokoni'i kinautolu foki.

Ko Ho Taimí 'Eni

'Oku tatau tofu pē ho'o mo'ui ta'engatá mo e a'usia 'a e ongo sipoti 'atelita ko 'ení. Na'á ke nofo

mo e 'Otuá, 'i ho'o hoko ko 'Ene foha pe 'ofefiné. Na'á ke teuteu ke ha'u ki he māmani ko 'ení 'i ha ki'i taimi si'i. 'Oku hangē 'a e mo'ui 'i he māmani ko e miniti 'e faá kia Noelí. 'E fakapapau'i 'e ho'o ngaahi tō'onga 'i hení pe te ke ma'u ai 'a e pale 'o e mo'ui ta'engatá.

Ngaahi Lisi Vakai'i Ma'áú

Na'e pau ke fakahoko 'e Noeli, Kulisitofā, mo Toa'ila ha ngaahi founa pau ke hoko ai ko ha kau sipoti 'olimipikí. 'Oku 'i ai ha lisi vakai'i ke tokoni'i koe ke ke toe foki ai ki he Tamai Hēvaní. Ko e ngaahi me'a 'eni hangē ko e papitaisó, ma'u e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní, fakanofu 'o e lakanga fakataula'eikí, ngaahi ouau 'o e temipalé, mo e ma'u 'o e sākalamē-nití he uike takitaha.

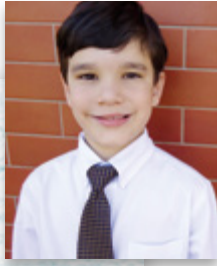
Ke tokoni'i koe ke ke a'usia ho'o ngaahi lisi vakai'í, 'e fie ma'u ke ke lotu faka'aho mo ako e folofolá pea 'alu ki he lotú. Talangofua ki he ngaahi fekaú, tauhi e ngaahi fuakava kuó ke fakahokó, pea mui-mui ki he ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí. Kapau 'okú fie ma'u ke ke fakatomala, manatu'i 'a e mana 'o e Fakaleleí. He 'ikai tuku 'e he Tamai Hēvaní ke ke tūenoa.

Manatu'i, kuó ke teuteu ki ho taimi 'i he māmani. Ko e mōmeniti 'eni ke ke faka'alí'ali aí. Ko ho'o taimí 'eni! ■

Mei he "Ko Ho'o Miniti 'e Faá" Liahona, Mē 2014, 84–86.

"Ko e mo'uí ni ko e taimi ia . . . ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá" (3 'Alamā 34:32).

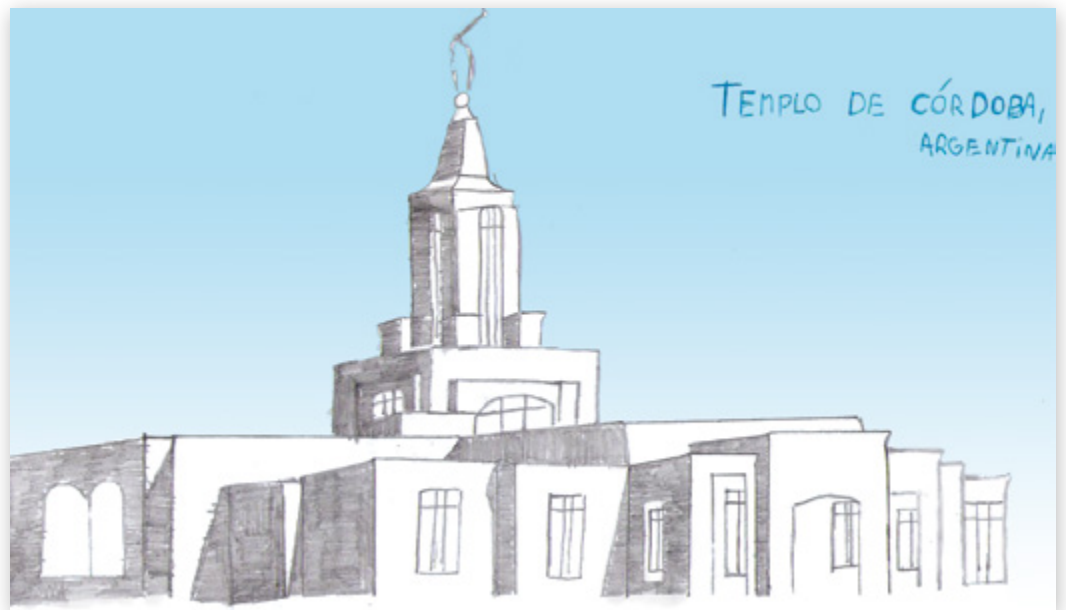
KO 'ETAU PĒSÍ

"Oku ou fie hoko ko ha faifekau," fai 'e Samuela Q., ta'u 8, Palāsila.

"Ko e Fakatupú," fai 'e Viviana A., ta'u 6, Sipeini. 'Oku pehē 'e Viviana, "'Oku ou fakamālō ki he'eku Tamai Hēvani 'i hono fakatupu 'o e fanga monumanú. 'Oku nau ngaohi ke faka'ofa 'a e māmani 'i honau ngaahi lanu mo e fa'ahinga kehekehe."

"Temipale Kōtopa, 'Āsenitiná" fai 'e Tisiano S., ta'u 10, Āsenitina. 'Oku pehē 'e Tisiano, "'Oku ou fu'u fie ma'u mo'oni ke fakakakato vave pē 'a e temipalé koe'uhi ke u hū ki loto 'i he'eku ta'u 12."

“Oku lilingi ta’etuku mai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e ngaahi tāpuakí.”

—Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Mei he “Ko Hono Mo’ui Fiefia ‘Aki e Ongoongolelé,”
Liahona, Nōvema 2014, 121.

Fai 'e Barbara Hopf

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Oku ou lotu 'i he tui. 'Oku ou fakataufolofola ki he Tamai Hēvaní”
(“I Pray in Faith,” Children’s Songbook, 14).

Na'e pehē 'e Siohani, “Ha'u foki, Fini. Kuo taimi ke ta 'alu!”

Na'e fiu tali 'a e tokoua 'o Finí, 'a Siohani, 'i he matapā 'i mu'á.

Na'e 'ikai ke ne loto ke tōmui ki he akó.

Na'e fakafulofula 'a Fini. Na'e 'ikai ke ne fie 'alu ki he akó. Na'e toki hiki mai hono fāmilí ki ha 'api fo'ou.

Ko hono 'uluaki ta'u ia 'i he akó, pea na'e

hala ke 'i ai hano kaungāme'a 'i he akó. Na'á ne 'ofa ki hono ngaahi kaungāme'a motu'á.

“Oku ou ilifia!” Na'e pehē 'e Fini 'i he'ene lele ki he'ene fa'eé. “Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke u 'alu ki he akó?”

Na'e fā'ofua e fa'ē 'a Finí kiate ia. “E sai pē ia. Na'á ne pehē, “Ta fai ha lotu.” “Oku 'i ai ma'u pē 'a e taimi ke lotu.”

Na'a na tū'ulutui 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni'i 'a Fini. Hili iá pea 'alu leva 'a Fini mo hono tokouá ki he akó. Na'e sai ange 'a e 'ahó.

'I he pongipongi kotoa pē mei ai, na'e tū'ulutui hifo 'a Fini 'o fai ha lotu ki he

Tamai Hēvaní ke tokoni.

Ne māmālie pē, 'a e sai 'a e me'a kotoa. Na'e ma'u 'e Fini hano kaungāme'a, pea na'e 'ikai ke ne toe ilifia. Hili ha ki'i taimi si'i, na'e kamata ke sai'ia 'a Fini 'i he akó.

'I ha 'aho 'e taha na'e lue ai 'a Fini mo hono tokouá ki he akó, pea na'e ongo'i fiefia 'a Fini. Na'á ne fakatokanga 'i 'a e ulo 'o e la'aá. Na'á ne fakakaukau ki he ngaahi me'a fakafiefia kotoa pē na'á ne akó. Fakafokifā pē, na'á ne tu'u ma'u.

Na'á ne pehē ange kia Siohani, “Na'e ngalo ha me'a 'iate au!”

Na'e toe lele 'a Fini ki honau falé.

Ne mata hoha'a 'ene fa'eé

'Oku 'i ai Ma'u Pē 'a e Taimi ke LOTU

*Na'e fu'u faingata'a 'a e akó.
'E toe faka'au nai ke lelei ange
'a e me'a kotoa?*

'i he'ene lele ange ki lotó.

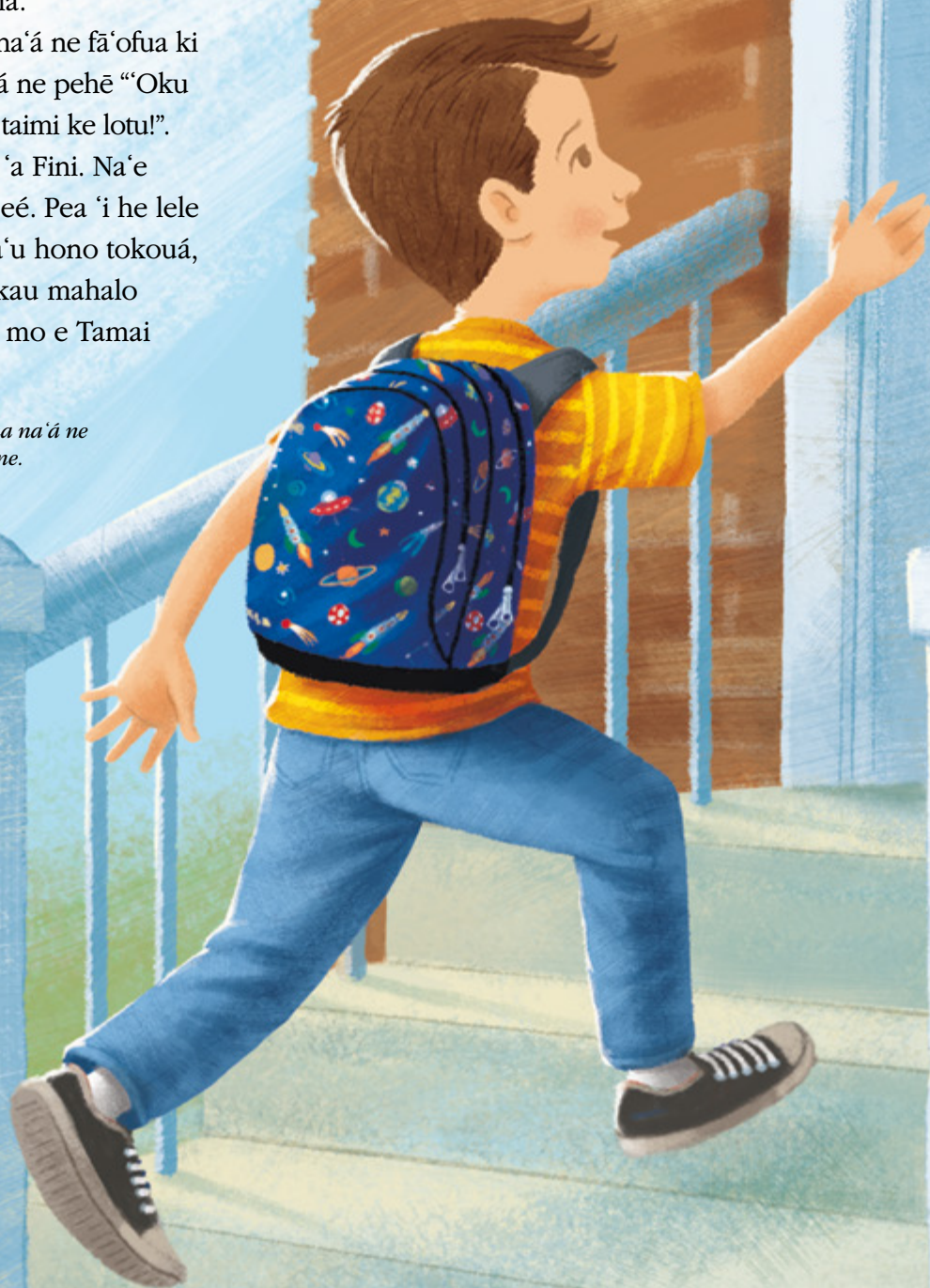
Na'á ne fehu'i ange, "Ko e hā e me'a 'oku fehalākī?"

Na'e pehē ange 'e Fini, "Kuo ngalo ia ke u lotu!" Na'á ne tū'ulutui hifo. Na'á ne fie ma'u ke fakamālō ki he Tamai Hēvaní 'i hono tokoni'i iá.

Hili 'ene lotú, na'á ne fā'ofua ki he'ene fa'eé. Na'á ne pehē "Oku 'i ai ma'u pē 'a e taimi ke lotu!"

Na'e malimali 'a Fini. Na'e malimali 'ene fa'eé. Pea 'i he lele atu 'a Fini ke ma'u hono tokouá, na'á ne fakakaukau mahalo ne malimali foki mo e Tamai Hēvaní. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Pevalia, Siamane.

Tokoni 'i 'o ha Kaungāme'a Fo'ou

Fai'e Quinnley W.,
ta'u 9,
Mīsuli, USA

Na'e kau mai ha ki'i ta'ahine fo'ou ki he'emau kalasí 'i he vae-ua'anga 'o e ta'ú. Na'e fōtunga pea lea kehe mei he toenga 'o e fānau akó. Ne si'i toutou hikihiki holo pea faingata'a ke ma'u

Ke ke Loto-to'a!

ha'ane ngaahi kaungāme'a. Na'e fa'a ha'u ki he akó 'oku tangi koe'uhí na'e fa'a hoko ha ngaahi me'a fakamamahi 'i honau fāmili. Na'á ku 'ilo'i 'oku fie ma'u ke u feinga ke tokoni ki he ta'ahine ko 'ení, ka na'e 'ikai ke u fu'u fakapapau'i pe 'oku sai pē koe'uhí he na'e 'ikai ke fa'a sai'ia he talanoa ki he fānau kehé. Na'á ku lotua e me'a 'oku totonu ke u faí pea na'á ku lava 'o ongo'i e fanafana mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni' 'oku totonu ke u feinga

pē ke hoko ko hano kaungāme'a.

Na'á ku tokoni ki ai 'i he'ene ngāue fakaakó, pea fakamatala ki ai na'e foaki ange 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a hono ngaahi talēniti makehé ke ne faka'aonga'i mo vahevahe ia mo e ni'ihi kehé. Na'á ku fakaafe'i ia ke mau va'inga mo e fānau ako kehé 'i he mālōlō sí'i. Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'á ne vahevahe mai ko au 'ene fuofua kaungāme'a.

Na'e fie ma'u ke toe hiki, pea na'á ku ongo'i loto-mamahi mo'oni. Na'á ku kole ki he sekelitali 'o e akó ke 'ave ha tohi ki ai 'i he'ene tu'a-sila fo'ou. 'I he tohí, na'á ku talaange ki hoku kaungāme'a te u 'ofa kiate ia pea te ne hoko ma'u pē ko hoku kaungāme'a. Na'á ku tā ha fakatātā 'o 'emau va'inga fakatahá pea fakamanatu ange ki ai ha

ni'ihi 'o 'ene ngaahi talēniti. Na'á ku talaange 'oku totonu ke loto-to'a pea feinga ke ma'u ha kaungāme'a fo'ou koe'uhí ke lava 'o tokoni ki ha taha kehe. Na'á ku lotu ke ne ma'u ha kaungāme'a 'i he'ene 'apiako fo'ou pea ke angalelei 'a e fānau kehé ki ai.

'Oku ou 'ilo 'oku 'ofa e Tamai Hēvaní ki He'ene fānau kotoa, pea 'oku ou fakamālō 'okú Ne tokoni'i kitautolu ke tau fetokoni'aki. ■

'I he Papitaiso 'a Sīsū Kalaisí

(Fakafaingofua 'i)

'Apsia ♩ = 88-96

Fakalea mo fakatu'ungafasí 'e
Jeanne P. Lawler

E^b Fm B^b7

1. 'I he pa - pi - ta - i - so 'A Sī - sū Ka - la -
2. 'I ho - ku pa - pi - tai - só, Mui - mui 'i - a - te

E^b C⁷ F⁷ B^b7

i - sí, 'A - fio 'a e to - lu - 'i 'O - tuá 'i he 'o -
I - a.— Ko ho - no fa - ka - u - ku He mā - lohi tau - la - 'ei -

E^b Fm B^b7

fa. Ne fo - lo - fo - la ma - i E Ta - ma - í mei
kí. Ho - ko ko ha mē - mi - pa 'I Ho - no pu - le -

E^b C⁷ F⁷ B^b7 E^b

la - ngi; Ma - liu e Lau-mā - li - é 'O ha - ngē ha lu - pe.
'a - ngá, Ma - 'u e Lau-mā - li - é Ke ta - ta - ki a - u.

© 1997, 1989, 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e fo'i hivá ni ke faka'aonga 'i 'i he ngaahi me'a 'a e Siasí 'oku 'ikai fakakomēsiálé pe ko hono faka'aonga 'i pē 'i 'apí. Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'en' 'i he tatau kotoa pē 'oku hiki.

Na'e Papitaiso 'a Sīsū

Fai 'e Erin Sanderson mo Jean Bingham

Na'e mei fēfē nai 'a e mātā tonu 'i hono papitaiso 'a Sīsū? 'Oku fakahā mai 'e he Fuakava Fo'ou kiate kitautolu 'o fekau'aki mo e me'a na'e hoko 'i he 'aho toputapu ko iá.

"Pea toki ha'u 'a Sīsū mei Kāleli ki **Soatani** kia **Sione**, ke papitaiso 'iate ia.

"Pea kuo papitaiso 'a Sīsū, **na'e 'alu hake leva ia mei he vai**; pea vakai, kuo mavaeua 'a e langí kiate

ia, pea mamata ia ki he **Laumālie 'o e 'Otuá 'oku maliu hifo 'o hangē ko e lupé**, 'o tu'u mai kiate ia:

"Pea 'iloange **ko e le'o mei he langí**, na'e pehē, Ko hoku 'Alo 'ofa-'angá 'eni, 'a ia 'oku ou fiemālie lahi aí" (Mātu 3:13, 16–17).

'Okú ke muimui kia Sīsū Kalaisi 'i he 'aho makehe ko ia 'oku papitaiso mo hilifakinima ai koé. 'Okú ke hoko 'o hangē ko ha tokotaha

fo'ou—na'á ke palōmesi ke manatu 'i ma'u pē mo muimui 'ia Sīsū Kalaisi, 'okú ke hoko ko ha mēmipa 'o Hono Siasí, na'á ke ma'u e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní, peá ke hoko 'o ma'a kakato. 'Oku fiefia 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe. 'Oku fakaava 'e he papitaiso 'a e matapā ki he hala 'okú ne tataki hake kitautolu ki he Tamai Hēvaní. ■

'Oku nofo 'a e kau fa'u tohi 'i Tutā, USA.

AKO LAHI ANGE

Soatani—ko e Vaitafe Soatani

Sione—Sione ko e Papitaiso

ne 'alu hake leva ia mei he vai—**tu'u hake hili ha faka-uku kakato 'i he vai.**

ko e Laumālie 'o e 'Otuá—ko e Laumālie Mā'oní'oní

maliu hifo 'o hangē ha lupé—há'ele hifo 'i he angamalū mo e nonga 'o hangē ko ha lupe

ha le'o mei he langí—le'o 'o e Tamai Hēvaní

LEA FAKAFĀMILÍ

Tuku kiate kinautolu kuo 'osi papitaisó ke nau fakamatala fekau'aki mo 'enua ongo 'i he 'aho makehe ko íá. Te nau lava foki ke vahevahe e founda 'oku nau feinga ke tauhi 'aki 'enua ngaahi fuakava 'o e papitaisó mo e founda kuo tatakí, fakafiemālie'i, ako'i, mo fakatokanga kiate kinautolu 'a e Laumālie Mā'oni'oní.

Hivá: "I he Papitaiso 'a Sīsū Kalaisí"
(*Children's Songbook*, 102).

Ngaahi Folofolá: Mātiu 3:13, 16–17;
Tefito 'o e Tui 1:4

Ngaahi Vitioó: 'Alu ki he Biblevideos.lds.org ke mamata 'i he "Ko e Papitaiso 'o Sīsúú."

KI'I TOKONI FAKAFOLOFOLA!

'E lava ke faingofua tatau pē hono ako ma'uloto ha potufofolola mo e 1-2-3.

1. Hiki 'a e fo'i lea takitaha 'o e vēsí ki ha kaati pe pepa kehekehe. Fokotu'utu'u hokohoko e kātí pea lau le'o lahi 'a e vēsí.
2. Tuifio e kātí pea toe fokotu'utu'u 'i honau hokohokó. Toe lau e vēsí.
3. To'o ha kaati pea toe lau 'a e vēsí. Toutou to'o pē 'a e kātí kae 'oua kuó ke lava 'o lau kotoa e vēsí ta'e 'i ai ha kaati.

Te ke lava leva he taimí ni 'o 'alu mo e vēsí 'i ha feitu'u pē te ke 'alu ki ai, he kuó ke ma'uloto ia!

FEHU'I FAKAFOLOFOLÁ

Kosi 'o to'o e ngaahi fo'i lea 'i laló pea fa'o 'i ha ki'i puha. Taufetongi 'i hono fili 'a e ngaahi fehu'í mo hono faka'aonga'i 'o e folofolá ke tali kinautolú.

Ko hai na'á ne papitaiso 'a Sīsúú? (Mātiu 3:13).

Ko e hā na'e fie ma'u ai ke papitaiso 'a Sīsúú?
(Mātiu 3:15; 2 Nīfai 31:7, 9)

Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke tau papitaisó? (Sione 3:5)

Ko e hā na'e hoko 'i he hili pē hono papitaiso 'o Sīsúú?
(Mātiu 3:16–17)

'Oku 'uhinga ki he hā 'a e fakaukú? (T&F 76:51;
Mōsese 6:64–65)

'Oku tau ma'u fēfē e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní?
(T&F 33:15)

Ko e hā 'oku tau palōmesi 'i he taimi 'oku papitaiso ai kitautolú? (Mōsaia 18:8–13; T&F 20:37)

Ko e hā 'oku tala'ofa mai 'e he Tamai Hēvaní kiate kitautolu 'i he taimi 'oku tau papitaiso ai? (T&F 76:52–56)

Ko e hā kuo pau ke tau fai hili e papitaisó ke tau lava 'o mo'ui 'o ta'engata mo e Tamai Hēvaní? (2 Nīfai 31:18–20)

'Oku Fai 'e Suliana ha Lea

Fai 'e Jane McBride Choate

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Na'e ki'i ilifia 'a Suliana ke fai ha lea 'i he Palaimelí.
Na'e fā'ofua e kui-fefine 'a Sulianá kiate ia. Na'á ne fanafana ange, "E tokoni'i koe 'e he Tamai Hēvaní."

‘I he hokosia hono taimí, na’e sio ‘a Suliana ki hono ngaahi kaungāme‘á, ko ‘ene faiakó, mo e Kui-fefiné mo e Kui-Tangatá ‘oku nau malimali kotoa ki ai. Na‘á ne fai leva ‘ene leá.

“Ko e fānau au ‘a e ‘Otuá. ‘Oku ou fakahaa‘i ‘oku ou ‘ofa ‘i he Tamai Hēvaní ‘aki ‘a e ako fekau‘aki mo Sīsuú, fai ‘eku lotú, mo tokoni ki hoku fāmilí. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku ‘ofa foki ‘a e Tamai Hēvaní mo Sīsū ‘iate au. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni.”

Na'e fā'ofua 'a Suliana ki he'ene Kui-Fefiné 'i he tuku 'a e Palaimelí.
Na'á ne pehē, "Na'e 'ikai ke u ilifia." "Na'á ku 'ilo'i na'e tokoni'i au
'e he Tamai Hēvaní." ■

Ko e Fānau Kotoa 'a e 'Otuá

Ko e fānau kotoa pē ko ha fānau makehe ia 'a e 'Otuá. Te ke lava 'o 'ilo'i 'a Suliana? Ko e fānau fefine 'e toko fiha te ke lava 'o laú? Ko e fānau tangata 'e toko fiha? Ko e toko fiha 'oku tui vala matohitohi? Ko e toko fiha 'oku tui vala engeengá? Ko e toko fiha 'oku tui matasio'atá?

Fai 'e 'Eietā Joseph B. Wirthlin (1917–2008)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

KO E 'OFA MO'ONÍ

'Oku tataki kitautolu 'e he 'ofá ki he nāunau mo e ngeia 'o e mo'ui ta'engatá.

Ko e 'ofá ko e kamata'anga, loto-mālie, mo e ngata'anga 'o e hala 'o e tu'unga fakaākongá. 'Okú ne faka-fiemālie'i, akonaki'i, faito'o, mo fakanonga. 'Okú ne tataki kitautolu 'i he ngaahi tele'a 'o e fakapo'ulí pea mo e veili 'o e maté. 'I hono faka'osingá, 'oku tataki kitautolu 'e he 'ofá ki he nāunau mo e ngeia 'o e mo'ui ta'engatá.

Kiate au, kuo fakahaa'i ma'u pē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. 'Oku fehu'i 'e he tokolahi pe ko e hā 'oku tokolahi ai hono kau muimuí peá ne tauhi kinautolú. Ko 'ene talí: "Koe'uhí he na'á ku ma'u 'a e tefito'i mo'oni 'o e 'ofá."¹

'Oku fakahoko 'a e talanoa 'o ha ki'i tamasi'i ta'u 14 'a ia na'e ha'u ki Nāvū 'o fekumi ki hono tokouá, 'a ia na'e nofo ofi ai. Ne a'u atu 'a e ki'i tamasi'i 'i he fa'ahita'u momokó ne 'ikai ha pa'anga mo ha ngaahi kaurngāme'a. 'I he'ene fehu'i fekau'aki mo hono tokouá, na'e 'ave 'a e tamasi'i ki ha fu'u fale lahi na'e hangē ha hōtele. Na'á ne fetaulaki ai mo ha tangata 'a ia na'á ne pehē ange, "Hū mai foha, te mau tokanga'i koe."

Na'e tali ia 'e he tamasi'i pea na'e 'omi ia ki he falé, 'a ia na'e fafanga'i, fakamāfana'i, pea foaki mo ha mōhenga ke ne mohe ai.

'I he 'aho hono hokó na'e mōmoko 'aupito, ka neongo iá, na'e teuteu e ki'i tamasi'i ke ne lue 'i he maile 'e valu ki he feitu'u na'e nofo ai.

'I he mamata ki ai e tangata 'o e falé, na'á ne talaange ki he ki'i tamasi'i ke nofo 'i ha taimi nounou. Na'á ne pehē 'oku 'i ai ha timi 'oku nau mei a'u mai pea 'e lava ke heka foki mo kinautolu.

'I he talaange 'e he ki'i tamasi'i na'e 'ikai ke 'i ai ha'ane pa'angá, na'e talaange 'e he tangatá ke 'oua 'e hoha'a ki ai, he te ne tokanga 'i ia.

Na'e toki 'ilo 'e he ki'i tamasi'i kimui ko e tangata 'o e falé ko Siosefa Sāmítá, ko e palōfita Māmonga. Na'e manatu'i 'e he ki'i tamasi'i ko 'ení 'a e ngaahi ngāue 'ofa faka-Kalaisi ko 'ení 'i he toenga 'o 'ene mo'uí.²

'I ha pōpoaki 'o e Kuaea Tāpanekale Māmongá 'i he *Hivá mo e Folofolá*, na'e vahevahe ha talanoa kau ki ha tangata toulekeleka mo ha fefine na'á na mali 'i ha ngaahi ta'u

lahi. Koe'uhí he na'e mole māmālie e vakai 'a e uai'fi, na'e 'ikai toe lava ke ne tokanga 'i ia hangē ko ia kuó ne fai 'i he ngaahi ta'u lahi. Na'e kamata ke valivali 'e he husepānití hono nge'esi nimá mā'ana, 'o 'ikai toe fakakouna'i.

"Na'á ne 'ilo'i te ne lava 'o sio ki hono nge'esi nimá 'i he taimi te ne sio ofi ai ki aí, pea te ne malimali ai. Na'á ne sai'ia ke sio ki ai 'oku fiefia, ko ia na'á ne valivali ma'u pē hono nge'esi nimá 'o laka hake 'i he ta'u 'e nima kimu'a peá ne toki mālōlō."³

Ko ha sippinga ia 'o e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ma'u e 'ofa ma'ongō'onga tahá 'i he ngaahi me'a 'oku fakamanatu 'e he kau fatu ta'angá mo e kau punaké. 'Oku fa'a hā 'a e 'ofa lahi tahá 'i he ngaahi ngāue anga'ofa mo tokanga faingofua 'oku tau fakahoko ki he ni'ihí 'oku tau feohi 'i he hala 'o e mo'uí.

'Oku tolonga 'o ta'engata 'a e 'ofa mo'oni. 'Oku fa'a kātaki mo fa'a fakamolemole ta'engata ia. 'Oku tui, 'amanaki lelei, pea kātaki'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē. Ko e 'ofa ia 'oku ma'u 'e he'etau Tamai Hēvaní kiate kitautolú. ■

Mei he "Ko e Fekau 'Oku Lahí," Liahona, Nōv. 2007, 28–29.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 5:498.
2. Mark L. McConkie, *Remembering Joseph: Personal Recollections of Those Who Knew the Prophet Joseph Smith* (2003), 57.
3. "Selflessness," 23 'o Sepitema 2007, fakamafola 'o e *Music and the Spoken Word*; 'oku ma'u 'i he musicandthespokenword.com/spoken-messages.

NGAAHI FAKAKAUKAU

Ko e hā hono palopalema 'o e tokanga ki he tōnounou 'a e ni'ihī kehé?

“I he fakalaka atu ha tangata 'i he fale hono kaungā'apī, na'á ne fakatokanga'i 'i he loto 'ata'atā faka'ofa'ofá ni ha fu'u vao matala engeenga pē taha ko e dandelion. . . . Ko e hā na'e 'ikai ta'aki ai 'e he kaungā'apī ko 'enī? 'Oku 'ikai ke ne sio ki ai? . . . Na'e 'ikai mafakamatala'i hono uesia lahi ia 'e he fu'u dandelion ko 'enī [a e tangatá], pea loto ai ke ne fai ha me'a. 'E sai ke ne ta'aki pē 'e ia? Pe fana 'aki ha kemikale tāmāte vao? Mahalo ka totolo po'uli atu te ne lava 'o ta'aki fakapulipuli pē. Na'e kāsia 'e he ngaahi fakakaukau ko iá hono 'atamai 'i he'ene lue foki ki hono 'apī. Na'e hū ki hono falé 'o 'ikai toe vakai ki hono loto'ata'ataá—'a ia na'e kapu 'e ha fanga ki'i dandelions engeenga 'e laungeau. . . . 'Oku 'ikai ke u fakapapau'i pe ko e hā 'oku tau lava ai 'o fulifulihi mo fokotu'u lelei ha ngaahi founa fakalelei ki he palopalema 'a e kakai, ka tau fa'a faingata'a'ia he fakatokanga'i ha'atautolú.”

'I he Makasini ko 'Eni

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

·A·ALO MĀLOHÍ,
FAKAMO·ONI MĀLOHÍ ·I

Tahiti

Ko e siu'a'aló ko ha konga lahi ia 'o e mo'ui 'a e talavou ni. 'Okú ne vahevahe mai 'a e ngaahi faitatau 'okú ne ma'u 'i he vaha'a 'o e sipoti 'oku manako taha a'i pea mo e ongoongolelé.

p.46

MA'Á E TO'U TUPÚ

p.48

KUMI KI HE 'OTUÁ 'I HE 'AHO TAKITAHA

Ako 'a e 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e falala faka'aho ki he 'Eiki mo e founa 'okú Ne tokoni'i kitautolu ke fakatupulaki 'a e tui kiate lá 'i he 'aho takitaha.

MA'Á E FĀNAÚ

Ko Ho Taimí 'Eni

Hangē pē ko e kau sipoti 'Olimipiki, 'oku fie ma'u ke tau faka'aonga'i 'etau taimi 'i he māmaní ke teuteu.

p.66

